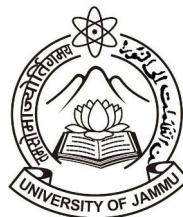

Directorate of Distance Education
UNIVERSITY OF JAMMU
JAMMU

Study Material
FOR
M.A. DOGRI (SEMESTER - I)

COURSE NO. 103

UNIT 1-5

DOGRI VYAKARAN TE LIPIYAN

LESSON 1-15

In case of any Query :

Dr. Jatinder Singh

Teacher Incharge M.A. Dogri

(M) : 9596888080

<http://www.distanceeducationju.in>

*Printed and Published on behalf of the Directorate of Distance Education,
University of Jammu, Jammu by the Director, DDE, University of Jammu,
JAMMU-180 006*

M.A. Dogri (Semester - I)

DOGRI VYAKARAN TE LIPIYAN

COURSE CONTRIBUTOR :

- **Prof. Veena Gupta** Lesson : 1 to 15
Retd. Professor
Dept. of Dogri
University of Jammu

CONTENT EDITING / PROOF READING :

- **Dr. Manoj Heer**
Teacher Incharge M.A. Dogri
DDE, University of Jammu.

© Directorate of Distance Education, University of Jammu, Jammu, 2022

- All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from the DDE, University of Jammu.
- The script writer shall be responsible for the lesson/script submitted to the DDE and any plagiarism shall be his/her entire responsibility.

Printed by : Sushil Printers / 2022/300

UNIVERSITY OF JAMMU
Syllabus for M.A. Dogri Semester – 1st
(Non-Choice Based Credit System)

**(Syllabus for the examinations to be held in December 2019,
December 2020 & December 2021)**

Course No.: DOG103

Title: Dogri Vyakaran Te Lipian

**Duration : 03 hours
Credits : 6**

Maximum Marks : 100

**a) Semester Examination : 80
b) Sessional Assessment : 20**

सलेबस दी बंड

यूनिट- 1

डोगरी संज्ञा ते सर्वनाम— परिभाशा, भेद ते लिंग, वचन, कारक दे अधार
उपर संज्ञा ते सर्वनाम दा रूपायन।

(a) Long Answer Type Question	12
(b) Short Answer Type Question	04

यूनिट-2

डोगरी विशेषण — परिभाशा, भेद ते लिंग, वचन, कारक दे अधार उपर रूपायन

(a) Long Answer Type Question	12
(b) Short Answer Type Question	04

यूनिट-3

डोगरी क्रिया — परिभाशा, प्रकार, वाच्य ते काल, अर्थ, पुरश, लिंग ते वचन दे अधार उपर रूपायन।

(a) Long Answer Type Question	12
(b) Short Answer Type Question	04

यूनिट-4

डोगरी क्रिया विशेषण, सम्बन्ध बोधक अव्यय, समुच्चय बोधक अव्यय,
विस्मयबोधक अव्यय

(a) Long Answer Type Question	12
(b) Short Answer Type Question	04

UNIVERSITY OF JAMMU
Syllabus for M.A. Dogri Semester – 1st
(Non-Choice Based Credit System)

**(Syllabus for the examinations to be held in December 2019,
December 2020 & December 2021)**

Course No.: DOG103

Title: Dogri Vyakaran Te Lipian

यूनिट-5

(अ) डोगरी भाशा दा रम्भ ते विकास	
डोगरी लिपि दा रम्भ, विकास ते ह्लास	
(ब) डोगरी भाशा दा लिपियें च प्रयोग : फारसी ते नमें डोगरे अक्खर	
(a) Long Answer Type Question	12
(b) Short Answer Type Question	04

NOTE FOR PAPER SETTING:

There will one question from each unit (containing a&b part) with 100% internal choice and the candidates will be required to answer all the questions (total questions to be attempted will be five).

सहायक पुस्तकः:

1. डोगरी व्याकरण : डॉ. वीणा गुप्ता, जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज, जम्मू
2. डोगरी भाषा और व्याकरण : बंसी लाल गुप्ता, जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज, जम्मू
3. भाशा विज्ञान ते डोगरी : डोगरी रिसर्च सेंटर, जम्मू यूनिवर्सिटी, जम्मू
4. शीराजा डोगरी : भाशा अंक –जे. एंड के. अकैडमी ऑफ आर्ट, कल्वर एंड लैंग्वेजिज, जम्मू
5. डोगरी व्याकरण – यशपाल शर्मा ‘निर्मल’, प्रकाशक – डोगरी कला मंच, ज्यौड़ियां, अखनूर – जम्मू-181202
6. डोगरी भाशा ते व्याकरण-इक तिहासक परचोल, अरूणिमा प्रकाशन, उधमपुर

UNIVERSITY OF JAMMU

Course No. 103

M.A. Dogri

Semester - I

विशेषज्ञानी

सफा नं०

- यूनिट - 1 डोगरी संज्ञा – परिभाशा, भेद ते लिंग, वचन, कारक 4-37
दे अधार उपर संज्ञा दा रूपायन।
(पाठ सं० 1-3)
- यूनिट - 2 सर्वनाम – परिभाशा, भेद ते लिंग, वचन, कारक दे 38-51
अधार उपर संज्ञा ते सर्वनामे दा रूपायन।
(पाठ सं० 4-5)
- यूनिट - 3 डोगरी विशेषण ते डोगरी क्रिया ते उन्हेच रूपायन। 52-95
(पाठ सं० 6-9)
- यूनिट - 4 डोगरी क्रिया विशेषण, सम्बन्ध बोधक, समुच्चय 96-122
बोधक, विसमय बोधक अव्यय।
(पाठ सं० 10-12)
- यूनिट - 5 डोगरी भाशा ते लिपि दा रम्भ ते विकास ते डोगरी 123-151
भाशा च इंदा प्रयोग।
(पाठ सं० 13-15)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 1

SEMESTER - I

LESSON - 1

ਸੰਝਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸ਼ਾ ਤੇ ਭੇਦ

1.0 ਰੂਪਰੇਖਾ

1.1 ਤਵੇਂਧਿ

1.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

1.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਿਆ

1.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

1.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

1.6 ਅਭਿਆਸ ਆਈ ਸੋਆਲ

1.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

1.1 ਤਵੇਂਧਿ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਛਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਜੀ ਸੰਝਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸ਼ਾ ਤੇ ਤਸਦੇ ਮੇਂਦੇ ਬਾਰੈ ਤਫ਼ਸੀਲੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ। ਸੰਝਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਕਨੌ-ਕਨੌ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਮੇਂਦੇ ਪਦਾਰਥਗਾਚਕ ਤੇ ਭਾਵਗਾਚਕ ਸੰਝਾਏਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਜੀ ਹਾਸਲ ਹੋਗ।

1.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਛਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥੀ ਸੰਝਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੰਝਾ ਦੇ ਮੇਂਦੇ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੀ ਸਕਣ।

ਪਰਿਚੇ

ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਜੇਕਰ ਵਿਚਾਰ-ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਧਾਰਨਾ ਸੰਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁਕਖ ਸਾਧਨ ਐ ਤਾਂ ਵਾਕਾਂ

ਵਿਚਾਰ-ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੌ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸਭਨੋਂ ਥਮਾਂ ਲੈਹਕੀ ਪਰ ਵਾਕਰਣਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੌ ਪੂਰ੍ਣ ਤੇ ਮਹਤਵਪੂਰ੍ਣ ਇਕਾਈ ਏ । ਤੇ ਜਿਤ੍ਯੂਂ ਤਗਰ ਵਾਕਧ-ਦੇ ਅੰਗੋਂ ਦਾ ਸਮਬੰਧ ਏ ਇਸਦੇ ਦੋ ਮੁਕਖ ਅੰਗ ਹੋਂਦੇ ਨਾ : ਤਵੇਂਧਿ ਤੇ ਵਿਧੇਯ । ਦੌਨੋਂ ਚਾ ਇਕ ਅੰਗ ਦੀ ਬੀ ਗੈਰਹਾਜਰੀ ਚ ਨਾਂ ਤੇ ਵਾਕਧ ਸਮੱਪੂਰ੍ਣ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਅਰਥ-ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਹੋਈ ਸਕਦੀ ਏ । ‘ਰਮਾ ਆਈ’ ਵਾਕਧ ਚ ‘ਰਮਾ’ ਤਵੇਂਧਿ ਏ ਤੇ ‘ਆਈ’ ਵਿਧੇਯ । ਇਸ ਚ ਛਡਾ ‘ਰਮਾ’ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਨੇ ਕਨੌ ਸ਼੍ਰੋਤਾ ਤਗਰ ਕੋਈ ਅਰਥ ਸਮਾਪਨ ਨੇਈ ਹੋਆ ਕਰਦਾ ਤੇ ਛਡਾ ‘ਆਈ’ ਆਖਨੇ ਕਨੌ ਬੀ ਪਿੜ-ਪਲਲੈ ਕਿਥ ਨੇਈ ਪੌਂਦਾ । ਇਸ ਲੇਈ ਤਵੇਂਧਿ ਤੇ ਵਿਧੇਯ ਏਹ ਦੋ ਅੰਗ ਵਾਕਧ-ਰਚਨਾ ਆਸਤੈ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਂਦੇ ਨਾ । ਜਿਤ੍ਯੂਂ ਤਗਰ ਤਵੇਂਧਿ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਏ ਇਸਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਤਾ ਸਾਰਥਕੀ ਇਕਾਇਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਜ਼ਾ, ਸਰਵਨਾਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਨੌ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਵਿਧੇਯ- ਰਚਨਾ ਚ ਕ੍ਰਿਧਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਸੂਚਕ ਇਕਾਇਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਜਿਂਦੇ ਚ ਮੁਕਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਧਾ (ਧਾਰੂ) ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਂਦੀ ਏ ਪਰ ਕਨੌ ਗੈ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਵਧਿ ਆਦਿ ਬੀ ਅਪਨਾ-ਅਪਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਖਦੇ ਨ ।

1.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਿਆ

- (ਕ) ਸੰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ
- (ਖ) ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਭੇਦ
 - (i) ਪਦਾਰਥਵਾਚਕ (ਚੀਜ਼ਾਂ-ਬਾਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ)
 - (ii) ਭਾਵਵਾਚਕ (ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ)

ਸੰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ

ਸੰਜ਼ਾ ਤਸ ਸ਼ਬਦ ਗੀ ਆਖਦੇ ਨ ਜਿਸ ਥਮਾਂ (ਪਰਤਕਖ ਤੇ ਅਪਰਤਕਖ ਵਜੂਦ ਦਿਓਂ) ਚੀਜ਼ਾਂ-ਬਾਹਰਾਂ (ਝਲਥੋਂ ਚੀਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਖਾਸ ਤੇ ਆਮ ਪ੍ਰਾਣਿ, ਖਾਸ ਤੇ ਆਮ ਚੀਜ਼, ਖਾਸ ਤੇ ਆਮ ਥਾਹਰ ਆਦਿ ਏ) ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਭਾਵ-ਜਗਤ ਦੇ ਕੁਝੇ ਨਾਂਡ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲੈ । ਜਿਧਾਂ :- ਤਵੀ, ਮੋਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸਚਵਾਈ, ਵਾਂਡ, ਪ੍ਰੂਜਾ ਆਦਿ ।

ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਭੇਦ

ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਮੁਟਟੇ ਤੌਰਾ ਪਰ ਦੁਆਂ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨ ।

1. ਪਦਾਰਥਵਾਚਕ (ਚੀਜ਼ਾਂ-ਬਾਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ
2. ਭਾਵਵਾਚਕ (ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ)

1. पदार्थवाचक संज्ञा

जिस संज्ञा थमां कुसै पदार्थ जां पदार्थे दे समूह दा पता लगदा ऐ उसगी पदार्थवाचक संज्ञा आखदे न । जियां :- महात्मा गांधी, गीता, तवी, घोड़ा, नाना, पपीता, खण्ड, आटा, जान्नी, जलूस बगैरा । पदार्थवाचक संज्ञा दे बी दौं भेद होंदे न : व्यक्ति (खास चीज बगैरा दा) वाचक ते जाति (आम चीजें बगैरा दा) वाचक ।

(अ) **व्यक्ति वाचक संज्ञा** — जिस शब्द राहें कुसै इककै चीज जां चीजें दे कुसै इक खास समूह दी जानकारी मिलै उसगी ‘व्यक्तिवाचक संज्ञा’ आखदे न । मसाल दे तौरा पर :- लाल बहादुर शास्त्री, महात्मा बुद्ध, श्रीमती इन्दिरा गांधी, गुरु ग्रंथ साहब, चन्हां, म्हाला पर्वत, सुख्महादेव, वैष्णोदेवी, डोगरी संस्था, हिन्दी साहित्य मण्डल बगैरा ।

इस परिभाशा मुजब उपर बखानी गेदियें इनें संज्ञाएं च जित्थै खास व्यक्तियें दे नांड न, उत्थै खास थाहरें खास नदी ते दरेआएं, खास पुस्तकें दे इलावा डोगरी संस्था ते हिन्दी साहित्य-मंडल आदि चीजें (व्यक्तियें) दे खास समूहें दा बी वर्णन ऐ । एह सब नांड (संज्ञा) पूरे संसार च इककै-इक चीजै दे वाचक न । इनें नांएं कन्जै इन्दियें गै वाचक वस्तुएं दा जिकर कीता जंदा ऐ । कुसै होर दूर्झ चीज लेई हन्दी बरतून नेई होई सकदी ।

मुक्ख गल्ल ते एह जे एह नांड अकसर अर्थहीन गै होंदे न, की जे, तवी आखनै कन्जै इक नदी दा गै ज्ञान होंदा ऐ; इस नांड दी चीजा दा कोई बी धर्म, इस शब्द थमां झालकदा नेई । एह संज्ञा कुसै इंसान जां कुसै चीज आदि दी पञ्छान जां सूचना मात्र लेई सिर्फ इक संकेत ऐ ।

(आ) **जातिवाचक संज्ञा** — जिस शब्द थमां कुसै जाति दे पूरे पदार्थे (चीजें) जां उंदे समूहें दी जानकारी थोए उसगी ‘जातिवाचक संज्ञा’ आखदे न । जियां :- हाथी, घोड़ा, प्हाड़, दरेआ, माली, राजा, सपाही, जान्नी, सभा, किट्ठ, चौणा बगैरा । की जे ‘हाथी’ शब्द आखने कन्जै पूरी हाथी जाति दा अहसास होन लगदा ऐ ते इयां गै ‘प्हाड़’ शब्द कन्जै सभनै प्हाड़े दा चेता आई जंदा ऐ । जान्नी शब्द कुसै खास जान्नी दा वाचक नेई होइयै हर कुसै नेह समूह दा बोध करांदा ऐ जेहड़ा मुझे आहले दे घरा कुड़ी आहले दे घर अपना जागत ब्याहन जंदा ऐ ।

व्यक्तिवाचक संज्ञाएं दे उल्ट जातिवाचक संज्ञां अर्थवान होंदियां न की जे ‘घोड़ा’ शब्द आखगे तां असेंगी झट उस जानवर दा चेता उठी औग जेहड़ा चंकं लंते

ਆਹਲਾ, ਲਮ੍ਮੀ ਪ੍ਰਭਲ ਆਹਲਾ, ਮੂਰੇ ਜਾਂ ਨਸਵਾਰੀ ਰੰਗੈ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਆਮ ਤੌਰਾ ਪਰ ਭਾਰ ਛੋਨੇ ਦਾ ਕਮਮ ਕਰਦਾ ਏ। 'ਦੇਖਾ' ਆਖਗੇ ਤੇ ਝਕਦਮ ਝੂਹਗੇ ਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਬਗਦੇ ਪਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਕੋਤੇਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਈ ਜੰਦਾ ਏ, ਝਿਲ੍ਹ ਕਰੀ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਕਨੜੈ ਤਥ ਨਾਂਡ ਵੀ ਵਖਤੁ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਬੀ ਹੋਂਦਾ ਏ ।

2. ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ

ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਕਨੜੈ ਪਦਾਰ्थ ਚ ਪਾਏ ਜਾਨੇ ਆਹਲੇ ਕੁਝੈ ਧਰਮ ਦੀ ਜਾਂ ਭਾਵ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤਥੀ 'ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ' ਆਖਦੇ ਨ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ਹਿਰਖ, ਸ਼ਲੈਪਾ, ਨਫਰਤ, ਤਦਦਮ, ਹੌਸਲਾ, ਆਕਕਡ, ਠੋਕਰ, ਧੋਖਾ, ਦੁਕਖ, ਠਣਡ, ਗਰਮੀ ਬਗੈਰਾ ।

ਜਿਸ ਚਾਲਲੀ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਅਰਥਵਾਨ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਤਾਂਤਾਂ ਗੈ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਥਮਾਂ ਬੀ ਕੁਝੈ ਨਾਂ ਧਰਮ ਜਾਂ ਭਾਵ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਹਿਰਖ ਇਕ ਭਾਵ ਏ ਤੇ ਠਣਡ ਇਕ ਧਰਮ ਏ, ਜੇਹੜਾ ਬਫ਼, ਪਾਨੀ ਬਗੈਰਾ ਕਨੜੈ ਸਰਬਵਧਤ ਏ। ਵਿਕਿਤਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਆਂਗ੍ਰੂ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਕੁਝੈ ਝਕਕੈ ਖਾਸ ਭਾਵ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਗੈ ਬੋਧ ਕਰਾਂਦਿਧਾਂ ਨ ਕੀ ਜੇ ਸ਼ਲੈਪਾ ਆਖਨੇ ਪਰ ਸੁਨਢਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਗੈ ਮਨੈ ਚ ਔਂਦਾ ਏ। ਬੁਝੇ ਹੋਨੇ ਜਾਂ ਕਾਲੇ, ਗੋਰੇ ਹੋਨੇ ਦਾ ਨੈਝੀ ।

ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਝਾਂਕੋਂ ਅਰੰਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ :—

(ਕ) ਗੁਣ-ਧਰਮ ਦੇ ਅਰੰਦ ਚ :— ਮਠਾਸ, ਹੌਸਲਾ, ਤਦਦਮ, ਗੁਰਸਾ, ਨਫਰਤ, ਬੈਰ, ਦਿਆ, ਬਗੈਰਾ ਸ਼ਬਦੋਂ ਚ ।

(ਖ) ਕੁਝੈ ਸਿਥਤਿ ਦੇ ਅਰੰਦ ਚ :— ਖਮਾਰੀ, ਨਮੋਸ਼ੀ, ਟੁਪਫ, ਗਰੀਬੀ, ਮੀਈ, ਸਫਾਈ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦੋਂ ਚ ।

(ਗ) ਕਮਮ ਕਾਜ ਦੇ ਅਰੰਦ ਚ :— ਦੌੜ, ਨਰਸ-ਮਜ਼ਜ, ਤੋਲ, ਲੈਨ-ਦੇਨ, ਚੜਾਈ, ਦਿਕਖੋ-ਦਿਕਖੀ, ਆਓ-ਜਾਈ ਬਗੈਰਾ ਚ ।

ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਭੇਦ

ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਬੀ ਦੁਅੰ ਚਾਲਲੀ ਦਿਧਾਂ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ :—

ਮੌਲਕ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਤੇ ਯੌਗਕ (ਸਾਂਚਿਤ) ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ।

ਮੌਲਕ ਸੰਜ਼ਾ ਮੂਲ ਰੂਪਾ ਚ ਗੈ ਭਾਵਵਾਚਕ ਨਾਂਡ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ਰੋਹ, ਗਿਲਾ, ਹਿਰਖ, ਲਾਲਚ, ਮੁਕਖ, ਤ੍ਰੇਹ, ਪਾਪ, ਪੁੱਜ, ਦਾਨ, ਧਰਮ, ਪ੍ਰਹੇਜ ਆਦਿ। ਯੌਗਕ ਸੰਜ਼ਾਂ ਅਕਸਰ ਸੰਜ਼ਾ, ਸਰਵਨਾਮ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ, ਕ੍ਰਿਧਾ ਆਦਿ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦੋਂ ਕਨੜੈ ਪ੍ਰਤਿਚ ਲਾਈਗਾਏ

ਬਨਦਿਯਾਂ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

- (ਕ) ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਥਮਾਂ — ਨੌਕਰੀ, ਕਾਰੀਗਿਰੀ, ਸਦਾਗਰੀ, ਬਚਪੁਨਾ, ਮਿੱਤਰੀ, ਦੋਸਤੀ, ਦੁਖਮਨੀ, ਫਕੀਰੀ, ਪਰੋਹਤੇਆਈ ਆਦਿ ।
- (ਖ) ਸਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ — ਮੇਰ-ਤੇਰ, ਅਪਨਾਪਨ, ਮੈਂ-ਮੈਂ, ਤੂੰ-ਤੂੰ ਆਦਿ ।
- (ਗ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਥਮਾਂ — ਸ਼ਲੈਪਾ, ਬਡੇਪਾ, ਖੁਣੀ, ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ, ਨਰਮੀ, ਤੰਗੀ, ਕਾਲਖ, ਸੈਲਤਨ, ਮਠੇਆਈ, ਬਡੇਆਈ ਆਦਿ ।
- (ਘ) ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਥਮਾਂ — ਹਾਸਾ, ਰੋਸਾ, ਚਢਾਵਾ, ਚਢ਼ਤਲ, ਰੋਨ-ਬਾਨ, ਖਾਨ-ਪੀਨ, ਨਾਚ-ਮਜ਼ਜ਼, ਡਰਾਵਾ, ਛਲਾਵਾ, ਭਲੇਖਾ, ਸਜੌਟ, ਮੇਲ, ਜੋੜ, ਬਹੌਰਾ ।

ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਗੈ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹੋਰ ਔਂਦੇ ਨ :-

ਸਮੂਹਵਾਚਕ (ਸਮੁਦਾਯ ਵਾਚਕ) ਤੇ ਦ੍ਰਵਿ (ਦ੍ਰਵਿ) ਵਾਚਕ ।

(ਅ) ਸਮੂਹਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ — ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਜਿਂਦੇ ਥਮਾਂ ਪਦਾਰ्थੀ (ਵਿਕਿਤਯੋਂ ਵਚੁਏ) ਦੇ ਸਮੂਹੋਂ ਦਾ ਜ਼ਾਨ ਹੋਂਦਾ ਐ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਸਮੂਹਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਗਲਾਧਾ ਜਂਦਾ ਐ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਮੀਡ, ਸਭਾ, ਮੀਟਿੰਗ, ਬੈਠਕ, ਜਲਸਾ, ਜਲੂਸ, ਗੁਚ਼ਾ, ਘੂੰਗਾ, ਥਾਂਬੀ, ਭਾਰ (ਲਕਡਿਧੋਂ ਦਾ), ਭਰੋਟੂ (ਲੈਹਕਾ ਭਾਰ), ਪਚੈਂਤ, ਜਾਨੀ, ਚੌਣਾ, ਏਗਡ, ਨਡੋਆ ਆਦਿ ।

(ਆ) ਦ੍ਰਵਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ — ਇਂਬੀ ਇਕ ਚਾਲੀ ਦੀ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਹੋਂਦੀ ਐ । ਕੀ ਜੇ ਦੰਦਾ ਬੀ ਕੋਈ ਇਕ ਨਾਂਡ ਲੈਨੇ ਕਿੱਤੇ ਤਾਂਨੋਂਦ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਤਿ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਂਦੀ ਐ । ਟਕੋਹਦੀ ਗਲਲ ਏਹ ਐ ਜੇ ਦ੍ਰਵਿ ਦੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਟੋਟੇ ਜਾਂ ਗਿਨਤਰੀ ਨੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ । ਸੁਨਾ, ਸੁਨਾ ਗੈ ਤੇ ਚਾਂਦੀ, ਚਾਂਦੀ । ਭਾਏ ਕਨੇਹ ਬੀ ਕੀ ਨੇਈ ਹੋਨ ਜਾਂ ਕਿੱਤੇ ਘਟਟ ਜਾਂ ਮਤੇ ਕੀ ਨੇਈ ਹੋਨ । ਇਸ ਕਹੀ ਇਂਨੋਂਗੀ ਸਾਧਾਰਣ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਥਮਾਂ ਬਕਖਰੀ ਜਮਾਤੇ ਚ ਰਕਬੇਆ ਗੇਆ ਐ ।

ਕੇਵੇਂ ਬਾਰੀ ਵਿਕਿਤਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦਾ ਲਾਕਸ਼ਣਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਂਦਾ ਐ, ਜਿਸਕਰੀ ਓਹ ਵਿਕਿਤਵਾਚਕ ਦੇ ਅਰਥ ਚ ਨੇਈ ਰੇਹਿਥੈ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥ ਚ ਬਰਤੋਨ ਲਗਦਿਯਾਂ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਸਾਹਿਤਿਕ ਚ ਇਕਕੈ ਕਾਲਿਦਾਸ ਹੋਆ ਪਰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਚ ਕੇਵੇਂ ਕਾਲਿਦਾਸ ਹੋਏ ।

ਮੁਲਖਾ ਗੀ ਸੁਤੈਨਤਰਤਾ ਦੋਆਨੇ ਆਰਤੈ ਕੇਵਲੋਂ ਭਗਤਸਿੱਖਾਂ ਅਪਨੀ ਜਿੰਦੂ ਦੇ ਬਲਿਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ।

ਇਸ ਚਾਲੀ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਮੁਕਖ ਦੋ ਮੇਦ ਹੋਂਦੇ ਨ : ਪਦਾਰ्थਵਾਚਕ ਤੇ ਭਾਵਵਾਚਕ। ਪਦਾਰ्थਵਾਚਕ ਦੇ ਬੀ ਦੋ ਮੇਦ ਹੋਂਦੇ ਨ : ਵਿਕਿਤਵਾਚਕ ਤੇ ਜਾਤਿਵਾਚਕ। ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦਾ ਜਗਤ ਖਾਸਾ ਵਿਸ਼ਤਸ਼ਤ ਏ ਜਿੰਦੇ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਆਤਮ ਆਹਲੇ ਪਦਾਰਥ ਜਿਧਾਂ ਦ੍ਰਵਿਵਾਚਕ (ਯਾਨਿ ਤੋਲਨੇ ਤੇ ਜੋਖਨੇ) ਤੇ ਫ਼ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਗੈ ਸਮੂਹ ਜਿੰਦਾ ਭਾਸਾ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂਡ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਗੀ ਗੈ ਸਮਝਦ ਕਰਦੇ ਨ। ਸੰਜ਼ਾ ਦਾ ਫੂਆ ਮੁਕਖ ਮੇਦ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਏ ਇਸ ਚ ਬੀ ਭਾਵੋਂ, ਗੁਣੋਂ ਬਗੈਰਾ ਦਾ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਏ।

1.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋਂ ਗੀ ਸੰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਿਭਾਸਾ ਤੇ ਤਸਦੇ ਮੇਦਿਅਨ-ਉਪਮੇਦਿਅਨ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕਰਾਨਾ ਏ। ਇਸ ਲੈਸਨ ਚ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਮੇਦਿਅਨ ਗੀ ਮੁਟਟੇ ਤੌਰਾ ਪਰ ਦ'ਊ ਮੇਦਿਅਨ ਚ ਬੱਡੇਆ ਗੇਦਾ ਏ। ਫ਼ਹੀ ਤਾਂਕੇਂ ਮੇਦਿਅਨ ਦੇ ਹੋਰ ਅਗੇ ਮੇਦ ਕੀਤੇ ਗੇਦੇ ਨ ਤੇ ਤੰਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਬੀ ਵਿਦਾਰਥੀ ਇਸ ਛਾਡ ਚ ਹਾਸਲ ਕਰੀ ਸਕਣ ਨ। ਪਦਾਰਥਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਚ ਵਿਕਿਤਵਾਚਕ ਤੇ ਜਾਤਿਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ। ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾ ਚ ਭਾਵੋਂ, ਗੁਣੋਂ ਬਗੈਰਾ ਦਾ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਏ।

1.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

(ਕ) ਪਦਾਰਥਵਾਚਕ (ਖ) ਭਾਵ (ਗ) ਮੌਲਕ (ਘ) ਤ੍ਰੇਹ (ਡ) ਪਰਹੇਜ

1.6 ਅਭਿਆਸ ਆਖਤੈ ਸੋਆਲ

(ਕ) ਸੰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਿਭਾਸਾ ਲਿਖੋ।

.....
.....
.....
.....
.....

(ਖ) ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਮੇਦਿਅਨ ਬਾਰੈ ਤਫ਼ਸੀਲੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਓ।

.....
.....
.....

(ग) जातिवाचक संज्ञा दे कोई दो उदाहरण लिखो।

(घ) समूहवाचक संज्ञा दे कोई चार उदाहरण स्पष्ट करो।

1.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : संपादक डॉ. वीणा गुप्ता
(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक डॉ. चम्पा शर्मा

सैह सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

* * * * *

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 1

SEMESTER - I

LESSON - 2

डोगरी संज्ञा च लिंग, वचन ते कारक

- 2.0 रूपरेखा
- 2.1 उद्देश्य
- 2.2 पाठ-परिचे
- 2.3 पाठ-प्रक्रिया
- 2.4 सारांश
- 2.5 कठिन शब्द
- 2.6 अभ्यास आस्तै सोआल
- 2.7 सहायक पुस्तकां
- 2.1 उद्देश्य**

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी डोगरी संज्ञा च लिंग रूपायन ते डोगरी संज्ञा च वचन रूपायन बारै तफसीली जानकारी हासल होई सकण। इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थी उदाहरणें समेत लिंग ते वचन रूपायन बारै जानकारी हासल करी सकड़न।

- 2.2 पाठ-परिचे**

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी डोगरी संज्ञा च लिंग ते डोगरी संज्ञा च वचन रूपायन बारै सरोखड़ जानकारी हासल होई सकण।

परिचे

जियां पिच्छे गलाया गेआ ऐ जे वाक्य दे मुक्ख दो अंग होंदे न : उद्देश्य

ਤੇ ਵਿਧੇਯ । ਏਹ ਚੇਤਾ ਰਕਖਨੇ ਆਹਲੀ ਗਲਲ ਏ ਜੋ ਉਦਦੇਸ਼ਯ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਐਨੇ ਆਹਲੇ ਸੰਜ਼ਾ, ਸਰਵਨਾਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਨਾਂਡ ਦੇ ਵਾਕ-ਭਾਗੋਂ ਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਨਾਂਡ ਦਿਧੋਂ ਕੋਟਿਹੋਂ ਆਖਤੈ ਵਿਕਾਰ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਵਿਧੇਯ ਭਾਗ ਚ ਸਿਰਫ ਕ੍ਰਿਧਾ (ਧਾਰੂਹ) ਗੀ ਵਾਚਾ, ਕਾਲ, ਅਰਥ, ਪੁਰਖ, ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਆਖਤੈ ਵਿਕਾਰ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਇਸਕਾਰੀ ਅਟਠੋਂ ਵਾਗਭਾਗੋਂ ਚਾ ਏਹ ਚਾਰ — ਸੰਜ਼ਾ, ਸਰਵਨਾਮ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ‘ਵਿਕਾਰੀ ਪਦ’ ਖੁਆਂਦੇ ਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ, ਸਮੱਬਨਧ ਸੂਚਕ, ਸਮੁਚਚ ਬੋਧਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਮਚਾਦਿ ਬੋਧਕ — ਏਹ ਚਾਰ ਵਾਗਭਾਗ ਰੂਪਾਨਤਰ ਗੈਹਣ ਨੇਈ ਕਰਨੇ ਕਾਰਣ ‘ਅਵਿਕਾਰੀ ਪਦ’ ਖੁਆਂਦੇ ਨ । ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਆਖਤੈ ਰੂਪਾਧਨ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ :-

2.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

(ਕ) ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਲਿੰਗ ਰੂਪਾਧਨ

(ਖ) ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਵਚਨ ਰੂਪਾਧਨ

ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਲਿੰਗ ਰੂਪਾਧਨ

ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥ ਚਿੰਨ ਜਾਂ ਨਸ਼ਾਨ ਏ ਅਰਥਤ੍ ਓਹ ਚਿੰਨ ਜਿਸ ਕਨੌ ਕੁਝੈ ਚੀਜੈ ਦੀ ਪਨਘਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਲਿੰਗ ਦ'ਤੱਤ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ — 1. ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰਾ ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੇ 2. ਵਾਕਰਣਿਕ । ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਦਿਧਾਂ ਮਸਾਲਾਂ ਨ :— ਮਦਦ-ਜਨਾਨੀ, ਜਾਗਤ-ਕੁਝੀ, ਮੋਰ-ਮੋਰਨੀ, ਬੈਲ-ਗੌ ਆਦਿ । ਇਨ੍ਹੋਂ ਜੋਡੋਂ ਚ ਸਥਾਨੀ ਸ਼ਬਦ ਜੀਬੋਂ ਦੇ ਵਾਚਕ ਨ ਜਿੰਦੇ ਚ ਇਕ-ਇਕ ਨਰ ਏ ਤੇ ਦੂਆ-ਦੂਆ ਨਾਰ ਜਾਂ ਮਾਦਾ ਏ । ਪਰ, ਵਾਕਰਣਿਕ ਲਿੰਗ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਕਥਾ ਬਕਖਦਾ ਏ ਕੀ ਜੇ ਭਾਸਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚ ਜਿਨ੍ਹਿਂਦਾਂ ਬੀ ਸੰਜ਼ਾ ਹੋਂਦਿਧਾਂ ਨ ਓਹ ਸਥਾਨੀ ਪ੍ਰਾਣੀਵਾਚਕ ਨੇਈ ਹੋਂਦਿਧਾਂ, ਬਲਕੇ ਤੱਦੇ ਚ ਮਤਿਧਾਂ ਸਾਰਿਧਾਂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥੀ ਕਨੌ ਸਮੱਬਨਧ ਰਖਦਿਧਾਂ ਨ । ਜਿੰਦੇ ਚ ਨਾਂ ਕੋਈ ਨਰ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾਂ ਮਾਦਾ । ਪਰ ਵਾਕਰਣ ਚ ਤੱਨੋਂ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਗੀ ਬੀ ਕੁਝੈ ਨਾਂ ਕੁਝੈ ਲਿੰਗ ਚ ਰਖਦੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿਧਾਂ :— ਕਨੌ ਤੇ ਅਕਥ, ਛਿੱਡ ਤੇ ਪਿਟਠ, ਹਤਥ ਤੇ ਬਾਂਹ, ਓਠ ਤੇ ਢੁੱਝੀ, ਲੂਨ ਤੇ ਮਰਚ, ਨਡੇਆ ਤੇ ਜਾਨ੍ਹੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ—ਜੋਡੋਂ ਚ ਪੈਹਲਾ—ਪੈਹਲਾ ਸ਼ਬਦ ਪੁਲਿੰਗ ਏ ਤੇ ਦੂਆ—ਦੂਆ ਸਤੀਲਿੰਗ । ਜਦੂਕੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥੀਂ ਗੀ ਕੁਝੈ ਲਿੰਗ ਚ ਨੇਈ ਰਖਦੇ ਦਾ, ਪਰ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸ਼ੁਦਧਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੌ ਵਾਕਰਣਿਕ ਲਿੰਗ ਦੀ ਤਪਧੋਗਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਜੋਗ ਏ ।

ਮਤਿਧਾਂ ਸਾਰਿਧਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸਾਏਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਦੋ ਗੈ ਲਿੰਗ ਨ : ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਸਤੀਲਿੰਗ । ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਲਿੰਗ ਵਾਕਰਣ ਇਨ੍ਹੀ ਸਮੂਛ ਏ ਜੇ ਸੰਜ਼ਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਤੰਦਿਧਾਂ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਚ ਬੀ ਲਿੰਗ ਆਖਤੈ ਰੂਪਾਨਤਰ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿਧਾਂ — ‘ਜਾਗਤ ਪਦਦਾ ਏ’ ਚ ‘ਜਾਗਤ’ ਪੁਲਿੰਗ ਏ ਤੇ ‘ਪਦਦਾ’ ਕੁਦਰਤ ਬੀ ਪੁਲਿੰਗ ਏ ਤੇ ‘ਕੁਝੀ ਪਦਦੀ ਏ’ ਚ ‘ਕੁਝੀ ਸਤੀਲਿੰਗ’ ਏ ਤੇ ‘ਪਦਦੀ’ ਕ੍ਰਿਧਾ—ਰੂਪ ਬੀ ਸਤੀਲਿੰਗ ਏ ।

ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਲਿੰਗ-ਬਧਾਨ ਵਾਕਰਣਿਕ ਏ ਪਰ ਫ਼ਹੀ ਬੀ ਲਿੰਗ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਆਵਤੈ ਕੋਈ ਬੀ ਪਕਕਾ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਨੇਈ ਕੀਤਾ ਜਾਈ ਸਕਦਾ । ਜੇਕਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਆਤਮ ਗੀ ਦਿਕਖੇਅਾ ਜਾ ਤਾਂ ਬੀ ਝਕਕੈ-ਸੁਆਤਮ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਇਕ ਲਿੰਗ ਚ ਨੇਈ ਹੋਵੇਂਦੀ ਮਿਨ੍ਨ-ਮਿਨ੍ਨ ਲਿੰਗਾਂ ਚ ਲਭਣ ਨਾਲ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਸੁਨਾ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਚਾਂਦੀ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਤ੍ਰਾਮਾ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਕਲੀ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਲੂਨ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਮਿਟੀ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਕਰੇਲਾ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਮਿਣਡੀ (ਖੜੀਲਿੰਗ)

ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦੇਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਕਖੇਅਾ ਜਾ ਤਾਂ ਬੀ ਝਕਕੈ ਜਨੇਹ ਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਝਕਕੈ ਲਿੰਗ ਚ ਨੇਈ ਹੋਵੇਂਦੀ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਲਿੰਗਾਂ ਚ ਲਭਦੇ ਨਾਲ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਆਕਾਰਾਨਤ — ਰਾਜਾ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਮਾਲਾ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਤਾਕਾਰਾਨਤ — ਜਾਗਤ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਰਾਤ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਈਕਾਰਾਨਤ — ਜੋਗੀ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਘੋੜੀ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਊਕਾਰਾਨਤ — ਚਾਕੂ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਯੂੰ (ਖੜੀਲਿੰਗ)
ਏਕਾਰਾਨਤ — ਦੇਤ (ਪੁਲਿੰਗ)	ਕੇਤ (ਖੜੀਲਿੰਗ)

ਅਰਥਾਤ् ਇਸ ਚਾਲੀ ਦਿਯੇਂ ਮਹਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਆਹਲਿਅਂ ਦਿਵਾਨੀਆਂ ਚ ਲਿੰਗ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਆਵਤੈ ਵਾਕਧ ਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ (ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ)
ਕਾਲੀ ਗੌ (ਖੜੀਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ)
ਘੋੜਾ ਚਰਦਾ ਏ (ਪੁਲਿੰਗ ਕ੍ਰਿਧਾ)
ਗੌ ਚਰਦੀ ਏ (ਖੜੀਲਿੰਗ ਕ੍ਰਿਧਾ)

ਪ੍ਰਾਣੀਵਾਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਤਿ ਕਨੌ ਸਮਬਨਧ ਰਕਖਨੇ ਆਹਲੇ ਪਦਾਰਥ ਪੁਲਿੰਗ ਛੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਖੜੀ ਜਾਤਿ ਕਨੌ ਸਮਬਨਧ ਰਕਖਨੇ ਆਹਲੇ ਖੜੀਲਿੰਗ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਖੜੀਲਿੰਗ
ਜਾਗਤ	ਕੁਝੀ

चिड़ा	चिड़ी
माली	मालन
शेर	शेरनी
पन्त	पन्तैनी, बगैरा

पर ज'ड़, संज्ञाएं च बड्डे-बड्डे ते बलशाली पदार्थ (संज्ञा) पुलिंग होंदे न ते लोहके-लौहके ते सोहल पदार्थ स्त्रीलिंग च होंदे न । जियां :-

उआं वर्तनी च एह शब्द अकारान्त लिखे जंदे न ।

पुलिंग	स्त्रीलिंग
रस्सा	रस्सी
पतीला	पतीली
थोड़ा	थोड़ी
कटोरा	कटोरी
थाल	थाली, बगैरा

डोगरी दियें जातिवाचक संज्ञाएं च किश प्राणीवाचक संज्ञा सिर्फ पुलिंग च होंदियां न ते किश सिर्फ स्त्रीलिंग च । जियां :-

सिर्फ पुलिंग संज्ञा — खड़क, मच्छर, उल्लू, जोकर, खड़प्पा आदि ।

सिर्फ स्त्रीलिंग संज्ञा — कोयल, चड, बुलबुल, जुक्क आदि ।

समूहवाचक, द्रव्य (द्रब्ब) वाचक ते भाववाचक संज्ञाएं च इककै जाति दे पदार्थ च पुरश ते स्त्री दौनें-दौनें जातियें दे नेई होने कारण उंदे च लिंग आस्तै विकार नेई होंदा । इस लेई परम्परागत प्रयोग दे अधार उपर उनें संज्ञाएं च पुलिंग ते स्त्रीलिंग दोए मिलदे न । जियां :-

(क) समूहवाचक संज्ञाएं च लिंग —

पुलिंग	स्त्रीलिंग
ठब्बर	फौज
जलूस	भीड़
चौणा	ठोली

(ਖ) ਦ੍ਰਵਿਆਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਲਿੰਗ —

ਪੁਲਿੰਗ		ਸਤੀਲਿੰਗ
ਪਾਨੀ	—	ਸਥਾਹੀ
ਲੋਹਾ	—	ਚਾਂਦੀ
ਆਟਾ	—	ਦਾਲ

(ਗ) ਭਾਵਿਆਚਕ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਲਿੰਗ —

ਪੁਲਿੰਗ		ਸਤੀਲਿੰਗ
ਹਿਰਖ	—	ਤ੍ਰੇਹ
ਮੋਹ	—	ਮਮਤਾ
ਲਾਲਚ	—	ਭੁਕਖ

ਹੋਰਨੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਡੋਗਈ ਚ ਕੀ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਠੋਸ ਧੁਵੇ ਨੇਈ ਮਿਲਦੇ, ਪਰ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਫਿਲਿਪੀ ਕਨੌ ਪੁਲਿੰਗ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਸਤੀਲਿੰਗ ਰੂਪ ਬਨਾਨੇ ਆਸਤੈ ਜੇਹੜੇ ਪ੍ਰਤਿਯ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ਤੰਦਾ ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਚਾਲੀ ਏ :—

1. ਪੁਲਿੰਗ ਆਕਾਰਾਨਤ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਖੀਠੀ ‘-ਆ’ ਗੀ ‘-ਝੀ’ ਕਰਨੇ ਕਨੌ ਸਤੀਲਿੰਗ ਰੂਪ ਬਨਦੇ ਨ । ਜਿ’ਧਾਂ :—

ਪੁਲਿੰਗ		ਸਤੀਲਿੰਗ
-ਆ		-ਝੀ
ਘੋੜਾ	—	ਘੋੜੀ
ਬ'ਕਕਰਾ	—	ਬ'ਕਕਰੀ
ਚਾਚਾ	—	ਚਾਚੀ
ਸੋਠਾ	—	ਸੋਠੀ
ਪਕੌਡਾ	—	ਪਕੌਡੀ
ਬਚਛਾ	—	ਬਚਛੀ

2. ਪੁਲਿੰਗ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦੋਂ ਥਮਾਂ ਸਤੀਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਬਨਾਨੇ ਆਸਤੈ ਇਕ ਥਮਾਂ ਮਤੇ

नियम लागू होंदे न ।

(१) शब्द दे खीरी ‘-अ’ गी ‘-ई’ आदेश करने कजै स्त्रीलिंग शब्द बनदे न । जियां :-

पुलिंग		स्त्रीलिंग
-अ		-ई
गुज्जर	-	गुज्जरी
कबूतर	-	कबूतरी
गिर्हङ्ग	-	गिर्हङ्गी
कुक्कड़	-	कुक्कड़ी
चकोर	-	चकोरी
तित्तर	-	तित्तरी
जट्ट	-	जट्टी
झीर	-	झीरी
घमेआर/घमैर	-	घमेआरी/घमैरी
तरखान	-	तरखानी
लोहार	-	लोहारी
चमेआर/चमैर	-	चमेआरी/चमैरी
गिर्दङ्ग	-	गिर्दङ्गी
बान्दर	-	बान्दरी
कोल	-	कौली
थाल	-	थाली

“-अ ? -ई” लिंग-परिवर्तन दे इस सिद्धांत दे तैहत आम तौरा पर व्यवसाय (पेशा) सूचक जां पही पशु-पैंछियें सूचक संज्ञा औंदियां न ।

(ii) शब्द दे खीरी ‘-अ’ गी ‘-अनी’ आदेश करने कन्नै बी स्त्रीलिंग शब्द बनदे न । इस चाल्ली दी लिंग-योजना च आम तौरा पर पशु-जनौरे सूचक जां फही खताब जां औहदा सूचक संज्ञां औंदियां न । जियां :-

पुलिंग		स्त्रीलिंग
-अ	-	-अनी
मोर	-	मोरनी
शेर	-	शेरनी
रिच्छ	-	रिच्छनी
सप्प	-	सप्पनी/सपनी
हाथी	-	हथनी
ऊंट	-	ऊंटनी
सरदार	-	सरदारनी
कप्तान	-	कप्ताननी
तसीलदार	-	तसीलदारनी
ठेकेदार	-	ठेकेदारनी
जगीरदार	-	जगीरदारनी, आदि

(iii) शब्द दे खीरी ‘-अ’ गी ‘-आनी -ऐनी जां -एआनी’ आदेश करने कन्नै बी स्त्रीलिंग संज्ञा बनदियां न । जियां :-

पुलिंग		स्त्रीलिंग
-अ	-	आनी
देर	-	दरानी
जेठ	-	जठानी
सेठ	-	सठानी

-आ		-ऐनी/एआनी
पन्त	-	पन्तैनी/पन्तेआनी
माश्टर	-	माश्टरैनी/माश्टरेआनी
डाक्टर	-	डाक्टरैनी/डाक्टरेआनी
परोहत	-	परोहतैनी/परतैनी
ठाकर	-	ठकरैनी
नौकर	-	नौकरैनी

3. ईकारांत पुलिंग शब्दे दे ख्रीरी ‘-ई’ गी ‘-अन’ आदेश करने कन्है स्त्रीलिंग शब्द बनदे न । जियां :-

पुलिंग		स्त्रीलिंग
-ई		-अन
माली	-	मालन
ललारी	-	ललारन
जोगी	-	जोगन
रोगी	-	रोगन
पठवारी	-	पठवारन
मरासी	-	मरासन
धोबी	-	धोबन
तेली	-	तेलन
ल्हौरी	-	ल्हौरन
पंजाबी	-	पंजाबन
परदेसी	-	परदेसन

नोट - किश ईकारान्त पुलिंग संज्ञाएं गी ख्रीरा च ‘-ई’ दे थाहर ‘-ऐनी’ कीता जंदा ऐ । जियां :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ
ਚੌਧਰੀ	ਚਧਰੈਨੀ
ਦਰੀ	ਦਰੈਨੀ

4. ਜਿ'ਨੇ ਸੱਜਾਏ ਦੇ ਖੀਰਾ ਚ ‘-ਵੰਡ’ ਦੇ ਬਜਾਏ ‘-ਆਵੰਡ’ ਹੋਂਦਾ ਐ, ਤਨ੍ਹੇ ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ ਰੂਪ ਬਨਾਨੇ ਆਵੱਤੈ ‘-ਆਵੰਡ’ ਗੀ ‘-ਏਨ’ ਆਦੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੌਂਦਾ ਐ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ
-ਆਵੰਡ	-ਏਨ
ਨਾਵੰਡ	ਨੈਨ/ਨਿਆਨ
ਸਪਾਹੀ	ਸਪੈਹਨ
ਸ਼ਦਾਵੰਡ	ਸ਼ਦੈਨ
ਮਾਵੰਡ	ਮੈਨ
ਕਸਾਵੰਡ	ਕਸੈਨ
ਲੋਹਾਵੰਡ	ਲੋਹੈਨ

(ਕ) ਡੋਗਰੀ ਸੱਜਾਏ ਚ ਵਚਨ-ਰੂਪਾਧਨ

ਵਚਨ ਨਾਂਡ ਦੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿ ਸੰਖਿਆ ਸਮਕਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨੇ ਦਾ ਕਮਮ ਕਰਦੀ ਐ । ਲਿੰਗ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਮਾਸਾਏ ਚ ਕੋਈ ਠੋਸ ਧੁਵਾ ਜਾਂ ਅਧਾਰ ਨੇਵੰਡ ਲਭਦਾ ਪਰ ਵਚਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹਰ ਭਾਸਾ ਚ ਨਿਸ਼ਚਤ ਐ ਤੇ ਓਹ ਐ ‘ਸੰਖਿਆ-ਮੇਦ’ । ਤ'ਧਾਂ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਿਆਂ ਸੰਖਿਆਂ ਜਾਂ ਗਿਨਤਾਵਿਆਂ ਹੋਨੇ ਤੱਥੇ ਵਚਨ ਹੋਨੇ ਚਾਹਿਦੇ ਨ ਪਰ ਵਾਕਰਣ ਦੇ ਕਾਧਦੇ-ਕਨੂੰਨੇ ਚ ਝੱਜੀ ਮਤੀ ਬਰੀਕੀ ਮੁਮਕਨ ਨੇਵੰਡ ਹੋਵੰਡ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਕਨੈ ਏਹਮੈਂ ਜਾਨੀ ਦਾ ਖਲਾਰ ਪੈਨੇ ਕਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਵਿਵਰਥਾ ਬੋਝਲ ਹੋਵੰਡ ਜਂਦੀ ਐ । ਵਾਕਰਣ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਮਮ ਤੇ ਵਿਵਰਥਾ ਕਾਧਮ ਕਰਨਾ ਐ, ਇਸ ਕਰੀ ‘ਵਚਨ’ ਨਾਂਡ ਦੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿ ਦੇ ਦੋ ਗੈ ਮੇਦ ਮਨੇ ਗੇਂਦੇ ਨ । 1. ਇਕ ਸੰਖਿਆ ਜਿਸਗੀ ‘ਝਕਵਚਨ’ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਐ ਤੇ 2. ਮਤੀ ਸੰਖਿਆ ਜਿਸਗੀ ‘ਬਹੁਵਚਨ’ ਗਲਾਦਾ ਜਂਦਾ ਐ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਰਾਜਾ (ਝਕਵਚਨ)	ਰਾਜੇ (ਬਹੁਵਚਨ)
ਕੁਝੀ (ਝਕਵਚਨ)	ਕੁਝਿਆਂ (ਬਹੁਵਚਨ)

डोगरी संज्ञाएं च वचन आस्तै रूपांतर अक्सर जातिवाचक संज्ञाएं च गै होंदा ऐ ।

व्यक्तिवाचक संज्ञा दे सिफ कुसै खास पदार्थ दे वाचक होने करी उस च बहुवचन दी सम्भावना बी नेई कीती जाई सकदी, इस करी व्यक्तिवाचक संज्ञाएं च वचन आस्तै कोई रूपांतर नेई होंदा । जियां :- गंगा, कश्मीर, गीता, म्हाला, म्हात्मा गांधी आदि शब्द खास वस्तु, खास थाहर ते खास व्यक्तियें दे वाचक न, इस करी इंदा बहुवचन च प्रयोग नेई होंदा ।

द्रव्यवाचक संज्ञा बी आम तौरा पर इकवचन च गै बरतोंदियां न । उआं इकवचनी रूपें च बी उंदे बहुवचन च होने दी सूचना मिलदी ऐ । जियां :- ‘आठा’ भाएं सेर होए जां मन ‘आठा’ शब्द इककै वचन च रौहदा ऐ । इयां गै ‘खण्ड’ पाठ बी खण्ड ते बोरी बी खण्ड, मती कशा मती होने पर बी इकवचन दे रूप च रौहदी ऐ । तुआहीं चौल, छोले, जौ, मांह, मोठ आदि शब्द म्हेशां बहुवचन च बरतोंदे न, भाएं इंदा तोल थोहडा होए जां मता । जेकर हनें इकवचनी संज्ञाएं दे बहुवचन बनाए जाहन तां इंदी मात्रा दा वचन कन्नै कोई सम्बन्ध नेई होंदा, बल्के बहुवचन च होने करी इंदियां किरमां मतियां लभदियां न । जियां :-

आटे — मक्के दा, चौलें दा, बाजरे दा, कनका दा बगैरा ।

तेल — तोरी दा, सरेहां दा, मिट्टी दा, मुँगफली दा बगैरा ।

छ्यो — गोका, मांझा, सावा, गोजरा, डालडा आदि ।

स्याहियां — नीली, पीली, सूही, सैल्ली, काली आदि ।

दुब्ब — गोका, मांझा, बाकरा आदि ।

भाववाचक संज्ञाएं च बी वचन आस्तै रूपांतर आम नेई होंदा की जे हिरख, प्यार, भुक्ख, त्रेह, रोह, लालसा, लालच, तंदरुस्ती, शलैपा, नफरत, उद्दम, आलस, गर्मी, सर्दी, शदाऽ आदि खासियां संज्ञां इककै वचन च बरतोंदियां न । फही बी जातिवाचक, समूहवाचक ते किश भाववाचक संज्ञाएं च वचन आस्तै रूपांतर होंदा ऐ ते इस रूपांतर दे नियम इस चाल्ली न :-

1. आकारांत पुलिंग संज्ञाएं गी छोड़ियै बाकी दियें पुलिंग संज्ञाएं च बहुवचन आस्तै कोई रूपांतर नेई होंदा, यानि उंदे इकवचन थमां बहुवचन बनाने आस्तै सिफर (-0) प्रत्यय लगदा ऐ । जियां :-

(i) अकारांत पुलिंग शब्द

इकवचन	बहुवचन	
पुतर	—	पुतर
घर	—	घर
चक्क	—	चक्क
पन्त	—	पन्त
मोर	—	मोर
जलूस	—	जलूस

(ii) इकारान्त ते ईकारान्त पुलिंग शब्द

इकवचन	बहुवचन	
मुनि	—	मुनि
लोहाई	—	लोहाई
धोबी	—	धोबी
सोची	—	सोची
पठवारी	—	पठवारी आदि

(iii) उकारान्त ते ऊकारान्त पुलिंग शब्द

इकवचन	बहुवचन	
साधु	—	साधु
भरोटु	—	भरोटु
डरु	—	डरु
करु	—	करु

(iv) एकारान्त ते ऐकारान्त पुलिंग शब्द

इकवचन	बहुवचन	
देह	—	देह
जैह	—	जैह
बैह	—	बैह आदि

(v) ओकारान्त ते औकारान्त पुलिंग शब्द

इकवचन		बहुवचन
घ्यो	-	घ्यो
जौ	-	जौ आदि

2. आकारान्त पुलिंग संज्ञाएं दे बहुवचन बनाने आस्तै उन्हे खीरी ‘-आ’ गी ‘-ए’ आदेश होई जंदा ऐ । जियां :-

इकवचन		बहुवचन
-आ		-ए
राजा	-	राजे
बच्चा	-	बच्चे
दलासा	-	दलासे
गुच्छा	-	गुच्छे
दादा	-	दादे
चौणा	-	चौणे
चरखा	-	चरखे
नलका	-	नलके
जलसा	-	जलसे
डंडा	-	डंडे आदि

3. सभने ख्रीलिंग संज्ञाएं गी बहुवचनी बनाने आस्ते उंदे कन्है ‘-आं’ प्रत्यय जोडेआ जंदा ऐ । जियां :-

(i) अकारान्त (व्यंजनांत) संज्ञाएं कन्है ‘-आं’ दा योग कीता जंदा ऐ । जियां :-

इकवचन		बहुवचन
फौज	-	फौजां
कन्ध	-	कन्धां
रात	-	रातां

ਮੈਨ	—	ਮੈਨਾਂ
ਕੇਲ	—	ਕੇਲਾਂ

(ii) आकारान्त स्त्रीलिंग संज्ञाएं गी खीरा च 'आं' आदेश कीता जंदा ऐ जां उं'दे च अनुनासिकता दा आगम होई जंदा ऐ । जि'यां :-

ਝਕਵਚਨ		ਬਹੁਵਚਨ
ਸਭਾ	—	ਸਭਾਂ
ਮਾਲਾ	—	ਮਾਲਾਂ
ਮਾਲਾ	—	ਮਾਲਾਂ
ਭਾਸ਼ਾ	—	ਭਾਸ਼ਾਂ
ਕਲਾ	—	ਕਲਾਂ

(iii) ਈਕਾਰਾਨਤ ਸ਼੍ਰੀਲਿੰਗ ਸੰਝਾਏਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਬਨਾਨੇ ਆਰਤੈ ‘-ਈ’ ਗੀ ‘-ਛਧਾਂ’ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜਿਧਾਂ :-

इकवचन		बहुवचन
कुड़ी	—	कुड़ियां
थाली	—	थालियां
शेरनी	—	शेरनियां
घमैरी	—	घमैरियां
जान्नी	—	जान्नियां
टोली	—	टोलियां
नौकरी	—	नौकरियां

(iv) ਤਕਾਰਾਨਤ ਖ੍ਰੀਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦੇ ਦੇ ਝਕਵਚਨ ਥਮਾਂ ਬਹੁਵਚਨ ਰੂਪ ਬਨਾਨੇ ਆਸਤੈ ਖੀਰੀ ‘-ਤੁ’ ਹੀ ‘-ਤਾਂ’ ਆਦੇਸ਼ ਹੋਰ੍ਡ ਜੰਦਾ ਏ। ਜਿ’ਧਾਂ :-

इकवचन		बहुवचन
जूँ	-	जुआं
बूँह	-	बुहां

(v) एकारान्त स्त्रीलिंग शब्दों दे इकवचन थमां बहुवचन बनाने आस्तै ‘-ऐ’ गी ‘-एइ’ आदेश होंदा ऐ ते कन्नै बहुवचन सूचक प्रत्यय ‘-आं’ खीरा च जुड़दा ऐ । जियां :-

इकवचन	बहुवचन
मैंह	—
गैं	मैंहियां

(vi) ओकारान्त स्त्रीलिंग शब्दों दे इकवचन थमां बहुवचन बनाने आस्तै शब्द दे कन्नै ‘-आं’ प्रत्यय जोड़ेआ जंदा ऐ । जियां :-

इकवचन	बहुवचन
घो	घोआं

(vii) औकारान्त स्त्रीलिंग शब्दों दे बहुवचन बनांदे होई उआं ते खीरी ‘औ’ दे बाद ‘-आं’ प्रत्यय गै जोड़ेआ जंदा ऐ पर ‘-औ’ दे बाद --आं’ औने पर संधि होने करी ‘औ’ गी ‘अव’ आदेश होई जंदा ऐ । जियां :-

इकवचन	बहुवचन
गौ	गवां

(viii) आंकारान्त स्त्रीलिंग जियां खीरी ‘-आ’ अनुनासिक होंदा ऐ, उंदे कन्नै बहुवचनात्मक प्रत्यय ‘आं’ दी मजूदगी आस्तै ते बहुवचन दी सूचना देने आस्तै ‘-आं’ प्रत्यय गी ‘-वां’ जां ‘-मां’ आदेश होई जंदा ऐ । जियां :-

इकवचन	बहुवचन
मां/मा	मावां/मामां
बांह	बाहमां
छां	छामां
गनाह	गनाहमां/गनाहां

नोट — स्त्रीलिंग दियें किश इक अकारान्त संज्ञाएं कन्नै बहुवचन आस्तै

‘-आं’ प्रत्यय दे इलावा ‘-ई’ प्रत्यय बी लगदा ऐ ते किश दूझें अकारान्त संज्ञाएं गी ‘-आं’ दे इलावा ‘-री’ प्रत्यय बी (बहुवचन आस्तै) लगदा ऐ । जियां :-

(क)	इकवचन	=	बहुवचन
	दाल	+ई	= दार्ली
	छाल	+ई	= छाली
	गाल	+ई	= गाली
	अकख	+ई	= अक्खी
	खड़ाल	+ई	= खड़ाली, बगौरा

किश इक ईकारान्त संज्ञा बी ‘-ई’ प्रत्यय दे योग कन्नै बहुवचनात्मक रूप गैहण करी लैंदियां न :-

बकरी		बकरी	
चाल्ली		चाल्ली	
(ख)	इकवचन	=	बहुवचन
सस्सा	+री	.= सस्सरी	
मा	+री	.= मौरी	
धी	+री	.= धीरी, आदि ।	

2.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी संज्ञा दे लिंग ते वचन दे आधार पर संज्ञा दे रूपायन बारै जानकारी थोई सकण । इस पाठ च विद्यार्थी बकख-बक्ख संज्ञा दे भेदें दे उदाहरणें कन्नै उदाहरण दिल्ले गेदे न । जिस च पुलिंग-स्त्रीलिंग ते आकारांत संज्ञा दे खीर च ‘आ’ गी ‘ई’ करने कन्नै स्त्रीलिंग रूप बनदे न । बगौरा केई उदाहरणें समेत इस ध्याड गी विद्यार्थी समझी सकड़न ।

2.5 कठिन शब्द

(क) त्रामा (ख) बें (ग) परम्परागत (घ) टब्बर (ड) जलूस (च) त्रेह (छ) मोह

2.6 अभ्यास आस्तै सोआल

(क) डोगरी संज्ञा च लिंग दे आधार रूपायन करो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(ख) डोगरी संज्ञा च वचन दे आधार उपर रूपायन करो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : संपादक डॉ. वीणा गुप्ता
(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक डॉ. चम्पा शर्मा

सैहं-सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

* ‘बांह’ ते ‘गनांह’ दे बहुवचन च ‘बाही’ ते ‘गनाही’ रूप बी बरतोंदे न ।

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 1

SEMESTER - I

LESSON - 3

ડોગરી સંજ્ઞાએં ચ કારક

3.0 રૂપરેખા

3.1 ઉદ્દેશ્ય

3.2 પાઠ-પરિચે

3.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

3.4 સારાંશ

3.5 કઠિન શબ્દ

3.6 અભ્યાસ આસ્તૈ સોઆલ

3.7 સહાયક પુસ્તકાં

3.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ જી પઢિયૈ વિદ્યાર્થીયેં જી ડોગરી સંજ્ઞા ચ કારક કારક દી પરિભાષા તે કારક દે મેદેં બારે સરોખડ તે તફસીલી જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ ઇસદે લાવા રૂપાયન દે આધાર ઉપર કારક દે મેદેં બારે બી સરોખડ જાનકારી થોડી સકગ |

3.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ જી પઢિયૈ વિદ્યાર્થીયેં જી સંજ્ઞાએં ચ કારક દે આધાર ઉપર રૂપાયન બારે સરોખડ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ |

ਪਰਿਚੇ

ਨਾਮਪਦੋਂ ਧਾਨਿ ਸੰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਪਦੋਂ ਚ ਕਾਰਕ ਰੂਪਾਧਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਥਾਹਰ ਏ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਚ ਏਹ ਰੂਪਾਧਨ ਬਾਕੀ ਦਿਨੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਕਥਾ ਮਤੀ ਮਹੱਤਾ ਰਖਦਾ ਏ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਡੋਗਰੀ ਕਾਰਕ ਰੂਪਾਧਨ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ।

3.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਕਾਰਕ

- (ਕ) ਪਰਿਚੇ
- (ਖ) ਕਾਰਕ ਦੀ ਪਰਿਆਵਰਾ ਤੇ ਭੇਦ
- (ਗ) ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਕਾਰਕ ਦੇ ਭੇਦ
- (ਘ) ਰੂਪਾਧਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਕਾਰਕ ਦੇ ਭੇਦ

ਕਾਰਕ ਦੀ ਪਰਿਆਵਰਾ ਤੇ ਭੇਦ

ਸੰਜ਼ਾ, ਸਰਵਨਾਮ ਆਦਿ ਨਾਏਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਯਾ ਜਾਂ ਵਾਕਧ ਚ ਕੁਝੈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਕਨੌਜੈ ਸਮਕਨਥ ਜੋੜਨੇ ਆਹਲੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿ ਗੀ ਕਾਰਕ ਗਲਾਧਾ ਜਂਦਾ ਏ। ਅਚਾਰ੍ਯ ਕਿਸ਼ੋਰੀਦਾਸ ਵਾਜਪੇਹੀ ਹੋਏ ‘ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਨੁਸਾਰਨ’ ਨਾਂਡ ਦੀ ਪੋਥੀ ਚ ਕਾਰਕ ਦਾ ਲਕਣ ਦਸਦੇ ਹੋਈ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ “ਕ੍ਰਿਯਾਨਿਵਿਧਿਤਵਂ ਕਾਰਕਤਵਮ” ਅਰਥਾਤ् ਕ੍ਰਿਯਾ ਦੇ ਕਨੌਜੈ ਅਨਵਧ (ਸਰਬਕਨਥ) ਜੋੜਨੇ ਆਹਲੇ ਤਤਵ ਗੀ ਕਾਰਕ ਗਲਾਧਾ ਜਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਅਧਾਰ ਉਪਰ ਸਮਕਨਥ ਤੇ ਸਮਕਨਥ ਦ’ਤੰਤ ਕਾਰਕੋਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਯਾ ਦੇ ਕਨੌਜੈ ਸਿਢਾ ਸਮਕਨਥ ਨੇਈ ਹੋਣੇ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ’ਤੰਤ ਗੀ ਕਾਰਕ ਨੇਈ ਮਨੌ ਦਾ ।

ਤੁਆਹੀ ਕਾਮਤਾ ਪ੍ਰਯਾਦ ਗੁਰੂ ਹੋਏ “ਹਿੰਦੀ ਵਾਕਰਣ” ਚ ਸੰਜ਼ਾ ਪਦੋਂ ਦਾ ਸਮਕਨਥ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਨੌਜੈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨੇਈ ਮਨਦੇ ਹੋਈ ਵਾਕਧ ਦੇ ਕੁਝੈ ਬੀ ਸ਼ਬਦ ਕਨੌਜੈ ਮਨੌ ਦਾ ਏ। ਏਹ ਗੱਲ ਬਕਖਰੀ ਏ ਜੇ ਸਮਕਨਥ ਤੇ ਸਮਕਨਥ ਕਾਰਕੋਂ ਦੇ ਅਨਤਰਗਤ ਔਨੇ ਆਹਲੇ ਸ਼ਬਦ ਭਾਏ ਪਰਤਕਥ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਨੌਜੈ ਸਮਕਨਥ ਨੇਈ ਰਖਦੇ, ਬ ਅਪਰਤਕਥ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਨੌਜੈ ਜਲ੍ਹਾ ਜੁੜੇ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ — “ਰਾਮ ਦਾ ਜਾਗਤ ਬਜਾਰ ਗੋਆ” ਇਸ ਵਾਕਧ ਚ ‘ਰਾਮ ਦਾ’ ਸਮਕਨਥ ਕਾਰਕ ਏ ਤੇ ‘ਜਾਗਤ’ ਤੇ ‘ਗੋਆ’ ਦਾ ਆਪੂਂ ਚੋਂ ਸਿਢਾ ਸਮਕਨਥ ਏ। ਪਰ, ‘ਰਾਮ ਦਾ’ ਪਦ ਜਾਗਤ ਕਨੌਜੈ ਝਕਦਮ ਸਰਬਕਨਥ ਏ। ਜੋ ਜਾਗਤ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਏ ਤਾਂ ਸਮਕਨਥ ਕਾਰਕ ਦੇ ‘ਦਾ’ ਦਾ। ਜੇਕਰ ‘ਰਾਮ ਦੀ’ ਧੀ ਬਜਾਰ ਗੱਈ ਆਖਰੈ ਤਾਂ ‘ਧੀ’ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਆਂਗਰ ਸਮਕਨਥ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਨ ਧੀ’ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀਲਿੰਗ

ਇਕਵਚਨ ਚ ਰੈਹਨੇ ਕਾਰਣ ਅਸ ਦੌਨੋਂ ਵਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਮਕਨਥੋਂ ‘ਰਾਮ ਦਾ’ ਤੇ ‘ਰਾਮ ਦੀ’ ਗੀ ਕਮਸ਼: ‘ਜਾਗਤ’ ਤੇ ‘ਧੀ’ ਪਦੋਂ ਕਥਾ ਕਥਾ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਕਹਿਏ ‘ਜਾਗਤ’ ਤੇ –‘ਧੀ’ ਦੌਨੋਂ ਪਦੋਂ ਕਨ੍ਜੈ ਸਮਕਨਥ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅਭਿਨਨ ਨਾਤਾ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਕਿਯਾ ਕਨ੍ਜੈ ਬੀ ਝਾਂਕੋਂ ਸਮਕਨਥੋਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਅਪਰਤਕਥ ਤੌਰਾ ਪਰ ਜੁੜੀ ਜਂਦਾ ਏ। ਝਾਂਕੈ ਸ਼ਹਾਬ ਸਮਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਦਾ ਏ; ਜਿ’ਨੋਂ ਸੱਜਾਏਂ ਚ ਸਮਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਆਖਤੈ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਤਾਂਨੋਂ ਸੱਜਾਏਂ ਗੀ ਕਿਯਾ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਕਿਸ਼ ਨਾਂ ਕਿਸ਼ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਂਦੀ ਏ। ਅਰਥਾਤ् ਵਾਕਥ ਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਸਭਨੋਂ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਹਰ–ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਨ੍ਜੈ ਝਕਕੈ ਜਨੇਹਾ ਸਮਕਨਥ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ ਬਲਕੇ, ਆਪੋ–ਅਪਨੇ ਕਮਮ–ਬਿਆਹ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਸਮਕਨਥੋਂ ਚ ਮਿਨਨਤਾ ਬੀ ਹੋਂਦੀ ਏ।

3.3.1 ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਕਾਰਕ ਦੇ ਭੇਦ

ਤੱਥ ਦਿੱਤੀ ਦਿਹਿਆਂ ਦਲੀਲੋਂ ਗੀ ਸਾਮਨੈ ਰਖਦੇ ਹੋਈ ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਕਾਰਕੋਂ ਦੀ ਗਿਨਤਾਰੀ ਸਮਕਨਥ ਤੇ ਸਮਬੋਧਨ ਦੇ ਸਮੇਤ ਅਟਠ ਮਨ੍ਨੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ ਏ ਤੇ ਓਹ ਇਸ ਚਾਲੀ ਏ — ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਕਰਣ, ਸਮਪ੍ਰਦਾਨ, ਅਪਾਦਾਨ, ਸਮਕਨਥ, ਅਧਿਕਰਣ ਤੇ ਸਮਬੋਧਨ।

1. ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (Nominative)

ਸੱਜਾ ਜਾਂ ਸਰਵਨਾਮ ਦੇ ਤਸ ਰੂਪ ਗੀ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਆਖਦੇ ਨ, ਜਿਸ ਥਮਾਂ ਤਸਦੇ ਕਿਯਾ ਦੇ ਕਰਤਾ (ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ) ਹੋਨੇ ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਥਿਓਏ। ਜਿ’ਧਾਂ — ‘ਸਾਧੁ ਤਪ ਕਰਦਾ ਏ’ ਚ ‘ਸਾਧੁ’ ‘ਤਪ ਕਰਨਾ’ ਕਿਯਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿ’ਨਕ ‘ਨੇ’ ਏ। ਜਿ’ਧਾਂ — ‘ਰਮਾ ਨੇ ਕਤਾਬ ਖਰੀਦੀ’ ਵਾਕਥ ਚ ‘ਰਮਾ’ ਖਰੀਦੀ’ ਕਿਯਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਏ ਜਿਸਦੀ ਸੂਚਨਾ ‘ਨੇ’ ਚਿ’ਨ ਦੇਆ ਕਰਦਾ ਏ।

2. ਕਰਮ ਕਾਰਕ (Accusative)

ਜਿਸ ਵਖ਼ਤੁ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਤੱਥ ਕਿਯਾ ਦਾ ਅਸਰ ਪੌਂਦਾ ਏ, ਤਉਂ ਸੂਚਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਸੱਜਾ ਜਾਂ ਸਰਵਨਾਮ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਗੀ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ।

ਜਿ’ਧਾਂ — ‘ਮੋਹਨ ਨੇ ਗੌ ਖਰੀਦੀ’ ਵਾਕਥ ਚ ‘ਖਰੀਦੀ’ ਕਿਯਾ ਦਾ ਅਸਰ ‘ਗੌ’ ਤੱਥ ਪਵਾ ਕਰਦਾ ਏ। ਇਸਕਹਿਏ ‘ਗੌ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਚ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿ’ਨ ‘ਗੀ’ ਏ, ਬ, ਕੁਤੈ–ਕੁਤੈ ‘ਕੀ’ ਤੇ ‘–ਈ’ ਰੂਪ ਬੀ ‘ਗੀ’ ਦੇ ਥਾਹਰ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ। ‘ਰਾਧਾ ਨੇ ਨੌਕਰੈ ਗੀ ਮਾਰੇਆ’ ਵਾਕਥ ਚ ‘ਗੀ’ ਚਿ’ਨ ‘ਮਾਰਨਾ’ ਕਿਯਾ ਦੇ ਕਰਮ (ਨੌਕਰ) ਵੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਆ ਕਰਦਾ ਏ।

3. करण कारक (Instrumental)

संज्ञा दा ओह रूप जिस कन्नै संज्ञा दे साधन होने दी सूचना थोए उसगी करण कारक आखदे न। “तरखान आरी कन्नै लकड़ी चीरदा ऐ” वाक्य च ‘आरी’ लकड़ी चीरने दा साधन ऐ। डोगरी च करण कारक दे चिन्न न :- कन्नै-नै, कशा-शा, कोला, दा, हां, थमां बगैरा । जियां :-

सारा जाड रुआं कन्नै भरोई गेआ ।

में नोकरै शा कम्म कराया ।

जलाह ने लुण्डे गी मोरका दा फगड़ेआ ।

कल पारो हां जान नेई होआ ।

इनें वाक्ये च थमां, कन्नै, दा, हां आदि चिन्न कमशः रुं, नौकर, मोरक, पारो आदि संज्ञाएं दे करण होने दी सूचना देआ करदे न ।

4. सम्प्रदान कारक (Dative)

जिस वस्तु जां पदार्थ आस्तै क्रिया कीती जंदी ऐ उसी सूचत करने आहले (उस वस्तु जां पदार्थ दे) रूप गी सम्प्रदान कारक आखदे न। ‘में जागतै आस्तै कमीज खरीदी’ इस वाक्य च ‘कमीज खरीदना’ क्रिया (पदबन्ध) जागतै लेई कीती गेदी ऐ इस करी इत्थै ‘जागत’ शब्द सम्प्रदान कारक च ऐ। डोगरी च सम्प्रदान कारक आस्तै ‘बास्तै-आस्तै, गितै-तै, लेई, ताई, जोगा’ आदि कारक चिन्न बरतोंदे न। जियां :-

उसनै जागतै लेई परौंठी पकाई ।

में जागतै गितै रवैटर बुनेआ ।

तूं जागतै ताई पैसे जोडे ।

इनें वाक्ये च लेई, गितै, ताई, चिन्न जागत दे सम्प्रदान कारक च होने दी सूचना देआ करदे न ।

5. अपादान कारक (Ablative)

संज्ञा दा ओह रूप जिस थमां क्रिया दा बक्ख होना सूचत होंदा ऐ अपादान कारक खुआंदा ऐ। जियां :- ‘बांदर रुक्खै परा डिंगा’ इस वाक्य च ‘डिंगा’

ਕਿਧਾ ‘ਲਕਖ’ ਸੰਜ਼ਾ ਕਸ਼ਾ ਬਕਖ ਹੋਆ ਕਰਦੀ ਏ । ਇਸ ਕਹੀ ਇਥੈ ‘ਲਕਖ’ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਏ ਤੇ ‘ਲਕਖੈ ਪਰਾ’ ਸੰਜ਼ਾ ਦਾ ਅਪਾਦਾਨ ਰੂਪ । ਡੋਗਰੀ ਚ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਕਣ ਨ :— ਉਪਰਾ—ਪਰਾ—ਰਾ, ਬਿਚਵਾ—ਚਾ, ਕਸ਼ਾ—ਸ਼ਾ, ਕੋਲਾ, ਥਮਾਂ, ਦਾ—ਆ ਬਗੈਰਾ ।

ਥੈਲੇ ਬਿਚਵਾ ਇਕ ਅੰਗੂਠੀ ਨਿਕਲੀ ।

ਕਟੜਾ ਜਮ੍ਮੂ ਥਮਾਂ 40 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਫੁਰ ਏ ।

ਅੰਗੂਠੀ ਔਂਗਲੀ ਦਾ ਝੜੀ ਪੇਹੜ ।

ਇਨ੍ਹੇ ਚ ਅਨਦਰਾ ਭੁਆਜ ਆਈ ।

ਮਾਗਾਂ ਨੇ ਤਸ ਹਾਂ ਜਾਗਤ ਲੈਤਾ ।

ਇਨ੍ਹੋਂ ਵਾਕਿਆਂ ਚ ਬਿਚਵਾ, ਥਮਾਂ, ਦਾ, —ਆ, ਹਾਂ ਕਾਰਕ ਚਿਕਣ ਕਮਸ਼: ਥੈਲਾ, ਜਮ੍ਮੂ, ਔਂਗਲੀ, ਅਨਦਰ ਤੇ ਤਸ ਸ਼ਬਦੇ ਦੇ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਚ ਹੋਨੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਅਦਾ ਕਰਦੇ ਨ ।

6. ਸਮਬਨਧ ਕਾਰਕ (Genetive)

ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਕਨੌ ਤੁਸਦਾ ਨਾਤਾ ਫੁਏ ਸ਼ਬਦੇ ਕਨੌ ਜੁਝਦਾ ਲਭਦਾ ਏ, ਤਉਂ ਸਮਬਨਧ ਕਾਰਕ ਆਖਦੇ ਨ । ਜਿਧਾਂ :— ‘ਕਾਠੈ ਦਾ ਘੋੜਾ ਮਤਾ ਤੇਜ ਦੈਡੇਆ’ ਵਾਕਿਆ ਚ ‘ਦਾ’ ਕਾਰਕ ਚਿਕਣ ਘੋੜੇ ਦਾ ਸਰਬਨਧ ਕਾਠੈ ਕਨੌ ਸੂਚਤ ਕਰਦਾ ਏ ।

ਡੋਗਰੀ ਚ ਸਮਬਨਧ ਕਾਰਕ ਆਖਤੈ ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਦਿਯਾਂ; —ਡਾ, —ਡੇ, —ਡੀ, —ਡਿਯਾਂ, ਰਾ, —ਰੇ, —ਰੀ, —ਰਿਯਾਂ, ਤੇ—ਨਾ, —ਨੇ, —ਨੀ, —ਨਿਯਾਂ ਚਿਕਣ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ । ਏਹ ਪਰਸਾਰਗ ਸਮਬਨਧ ਵਾਚਕ ਹੋਨੇ ਕਹੀ ਸਮਬਨਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਰਚਨ ਆਦਿ ਕਨੌ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਸਤੀਲਿੰਗ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ਹੋਂਦੇ ਨ । ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਦਿਯਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕ—ਚਿਕਣ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਆਦਿ ਕਨੌ ਜੁਝਿਧੈ ਔਂਦੇ ਨ । ਜਿਧਾਂ :— ਤੇਤਾ ਚ ‘—ਰਾ’, ਸਾਡਾ ਚ ‘—ਡਾ’ ; (—ਡਾ), ਅਪਨਾ ਚ ‘—ਨਾ’ ਬਗੈਰਾ ।

ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਦਿਯਾਂ, ਕਾਰਕ ਚਿਕਣ ਸਭਿਂ ਚਾਲਲੀ ਦਿਧਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਅਨ੍ਯ (ਤੀਆ) ਪੁਰਸ਼ ਸਰਵਨਾਮੇਂ ਤੇ ਮਧਿਮ (ਫੂਆ) ਪੁਰਸ਼ ਬਹੁਵਚਨ ਸਰਵਨਾਮ ਕਨੌ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ । ਜਿਧਾਂ :—

ਰਾਮ ਦਾ,	ਜਾਗਤੈ ਦੇ,	ਘੋੜੇ ਦੀ,	ਤੋਤੇ ਦਿਯਾਂ
ਓਹਦਾ,	ਓਹਦੇ	ਤਨਦੀ,	ਤੁਨਦੀਆਂ
ਤੁਨਦਾ,	ਤੁਨਦੇ,	ਤੁਨਦੀ,	ਤੁਨਦੀਆਂ ਆਦਿ ।

—ਰਾ, —ਰੇ, —ਰੀ ਤੇ —ਦਿਧਿਆਂ ਕਾਰਕ—ਚਿ'ਨਨ ਪ੍ਰਥਮ (ਪੈਹਲਾ) ਤੇ ਮਧਯਮ (ਦੂਜਾ) ਪੁਰਸ਼ ਸਰਵਨਾਮੋਂ ਦੇ ਝਕਵਚਨ ਕਨੌ ਅੰਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਿਆਂ :— ਮੇਰਾ, ਮੇਰੇ, ਮੇਰੀ, ਮੇਰਿਧਿਆਂ, ਤੇਰਾ, ਤੇਰੇ, ਤੇਰੀ, ਤੇਦਿਧਿਆਂ ।

—ਡਾ, —ਡੇ, —ਡੀ ਤੇ —ਡਿਧਿਆਂ ਕਾਰਕ—ਚਿ'ਨਨ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਝਕਵਚਨ (ਮਹਾਡਾ, ਮਹਾਡੇ, ਮਹਾਡੀ ਤੇ ਮਹਾਡਿਧਿਆਂ) ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਬਹੁਵਚਨ (ਸਾਡਾ, ਸਾਡੇ, ਸਾਡੀ ਤੇ ਸਾਡਿਧਿਆਂ) ਤੇ ਮਧਯਮ ਪੁਰਸ਼ ਬਹੁਵਚਨ (ਤੁਸਾਡਾ, ਤੁਸਾਡੇ, ਤੁਸਾਡੀ ਤੇ ਤੁਸਾਡਿਧਿਆਂ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਥੁਆਡਾ, ਥੁਆਡੇ, ਥੁਆਡੀ ਤੇ ਥੁਆਡਿਧਿਆਂ) ਕਨੌ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ । ਸੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਮਧਯਮ ਪੁਰਸ਼ ਬਹੁਵਚਨ ਸਰਵਨਾਮੋਂ ਕਨੌ ‘—ਡ’ ਚਿ'ਨਨ ਦਾ ਸੱਲੂਪ ‘—ਡ’ ਹੋਵੇਂ ਜਾਂਦਾ ਏ ।

‘—ਨਾ, —ਨੇ, —ਨੀ ਤੇ —ਨਿਧਿਆਂ ਕਾਰਕ—ਚਿ'ਨਨ ਸਿਰਫ ਨਿਜਵਾਚਕ ਸਰਵਨਾਮੋਂ ‘ਆਪ’ ਤੇ —ਆਪੁਂ’ ਦੇ ਕਨੌ (ਅਪਨਾ, ਅਪਨੇ, ਅਪਕੀ ਤੇ ਅਪਨਿਧਿਆਂ) ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ।

7. ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ (Locative)

ਸੰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦੇ ਦਾ ਓਹ ਰੂਪ ਜੇਹਡਾ ਕਿਧਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਜਾਂ ਆਸ਼ਿਅ ਸੂਚਕ ਹੋਏ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਖੁਆਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਿਆਂ :— ‘ਮੋਹਨ ਖਾਟੈ ਪਰ ਬੈਠਾ’ ਵਾਕਿ ਚ ਬੈਹਨਾ ਕਿਧਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ‘ਖਾਟੈ’ ਏ ਇਸ ਕਈ ਵਿਤੈ ‘ਖਾਟੈ ਪਰ’ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਏ । ਡੋਗਰੀ ਚ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿ'ਨਨ ਨ :— ਤਧਰ, ਪਰ—ਰ ਤੇ ਬਿਚਚ, ਇਚ, ਚ । ‘ਤਸਨੇ ਥਾਲੀ ਚ ਰਾਟਟੀ ਪਾਈ’, ‘‘ਓਹ ਕੋਠੇ ਪਰ ਚਢੀ’ ਵਾਕਿਂ ਚ ‘ਚ’ ਤੇ ‘ਪਰ’ ਕਮਸ਼: ‘ਥਾਲੀ’ ਤੇ ‘ਕੋਠੇ’ ਦੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਚ ਹਾਨੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਆ ਕਰਦੇ ਨ ।

8. ਸਮਬੋਧਨ ਕਾਰਕ (Vocative)

ਸੰਜ਼ਾ ਦਾ ਓਹ ਰੂਪ ਜਿਸ ਕਨੌ ਕੁਝੈ ਗੀ ਆਲਾ ਮਾਰਨੇ ਜਾਂ ਚਤਾਰਨੇ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਏ ਸਮਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਖੁਆਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਿਆਂ — ਜਾਗਤਾ । ਝਕਵਚਨ ਆ । ਕੁਝਿਧਿਆਂ ਕੁਝੈ ਚਲੀ ? ਵਾਕਿਂ ਚ ‘ਜਾਗਤਾ’ ਤੇ ‘ਕੁਝਿਧਿਆਂ’ ਸਮਬੋਧਨ ਰੂਪ ਨ । ਡੋਗਰੀ ਚ ਸਮਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਆਵਤੈ ਨਾਹਿੰ ਦੇ ਪੈਹਲੇ ਪੁਲਿੰਗ ਚ ‘ਓ’ ‘ਤੇ’ ਰਤੀਲਿੰਗ ਚ ‘ਏ’ ਸਮਬੋਧਕ ਲਗਦੇ ਨ ।

3.3.2 ਰੂਪਾਧਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਧਰ ਕਾਰਕ ਦੇ ਭੇਦ

ਕਾਰਕ—ਰੂਪਾਧਨ (ਕਾਰਕੀ ਪ੍ਰਤਿਧਿਆਂ) ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਧਰ ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਚ ਤੈ ਕਾਰਕ ਮਿਲਦੇ ਨ :—

1. ਅਵਿਕਾਰੀ (ਸਰਲ) ਕਾਰਕ, 2. ਵਿਕਾਰੀ (ਤਿਰੰਕ) ਕਾਰਕ ਤੇ 3. ਸਮਬੋਧਨ ।

1. अविकारी कारक

अविकारी कारक दे तैहत संज्ञाएं दे मूल रूपें च कोई रूपांतर नेई होंदा। संज्ञाएं दा अविकारी रूप सिर्फ कर्ता ते कर्म कारकें च लभदा ऐ। कर्ता कारक सकर्मक क्रियाएं दे भूतकदंती (क्रिया दे भूतकाली रूप) रूपें कन्जै नेई औंदा। जियां — ‘जागतै पानी पीता’ वाक्य च ‘पीता’ v पी धातु दा भूतकृदंती रूप ऐ, इस करी इत्यै सरल रूप ‘जागत’ थमां उसदा विकारी रूप ‘जागतै’ बनी गेआ। ‘जागत पानी पीन्दा ऐ’ वाक्य च ‘जागत’ अविकारी कर्ता कारक च गै ऐ। ‘में गौ खरीदी’ वाक्य च ‘गौ’ कर्म ऐ ते अविकारी रूपै च ऐ।

2. विकारी कारक

विकारी कारक दे अनतर्गत कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध ते अधिकरयण सत्ता कारक औंदे न। विकारी कारक आस्तै संज्ञाएं कन्जै कारकी प्रत्यय लग्गाने करी उंदे च रूपांतर होई जंदा ऐ ते कन्जै बक्ख-बक्ख कारकें आस्तै कारक चिन्ज बी लगदे न। इस आस्तै पुलिंग आकारान्त संज्ञाएं गी इकवचन गितै खीरी ‘-आ’ गी ‘-ए’ आदेश होई जंदा ऐ बहुवचन गितै खीरी ‘-आ’ गी ‘-एं’ आदेश। बाकी सभनें पुलिंग संज्ञाएं कन्जै इकवचन च जां ‘-ऐ’ प्रत्यय जुङ्दा ऐ (साधुऐ, जागतै, सप्तै, नतै आदि) जां फही सिर्फ कारक-चिन्ज गै लगदे न। (साधु ने, साधु गी) ते आम तौरा पर संज्ञाएं दे विकारी रूप दे कन्जै कारक चिन्ज बी लगदे न (सप्तै ने, जागतै गी आदि)। बहुवचन च सभनें संज्ञाएं कन्जै ‘-एं’ प्रत्यय गै लगदा ऐ ते कन्जै कारक-चिन्ज (साधुएं गी, जागतें लेई, सप्तै थमां रुक्खें उप्पर आदि च)।

सभनें ख्रीलिंग संज्ञाएं गी विकारी कारक च इकवचन आस्तै ‘-ऐ’ प्रत्यय ते कारक चिन्ज (सस्यू ने, बुहैं गी, कमीजै उप्पर) लगदे न जां फही सिर्फ कारक-चिन्जें दे योग कन्जै विकारी रूपें दा निर्माण होई जंदा ऐ (लाडी ने, कुड़ी लेई, चाची कशा, मामी दा)। बहुवचन च सभनें ख्रीलिंग संज्ञाएं कन्जै ‘-एं’ प्रत्यय लगदा ऐ (कुड़ियें, भैनें, धियें, बुहें, मामियें आदि रूपें च)।

3. सम्बोधन कारक

सम्बोधन कारक दे तैहत पुलिंग आकारान्त संज्ञाएं गी इकवचन च खीरी ‘-आ’ गी ‘-एआ’ (राजेआ, घोड़ेआ) ते बहुवचन च ‘-एओ’ (राजेओ, घोड़ेओ) आदेश

ਹੋਵੇ ਜਾਂਦਾ ਏ ।

ਬਾਕੀ ਦਿਧੋਂ ਪੁਲਿੰਗ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਗੀ ਝਕਵਚਨ ਚ ‘-ਆ’ ਪ੍ਰਤਿਧੀ ਲਗਦਾ ਏ (ਜਾਗਤਾ, ਸਾਧੁਆ) ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ‘-ਓ’ (ਭਗਤੋ, ਮਾਲਿਯੋ, ਸਾਧੁਓ, ਨਾਫ਼ਿਯੋ, ਸਦਾਗਰੋ)। ਦੂਰਾ ਦਾ ਆਲਾ ਮਾਰਨੇ ਆਈ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦੇ ਦੇ ਪੈਹਲੇ ‘ਓ’ (ਓ ਜਾਗਤਾ) ਸਮੱਬੋਧਕ ਲਗਦਾ ਏ।

ਸਭਨੋਂ ਸਤੀਲਿੰਗ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਗੀ ਝਕਵਚਨ ਸਮੱਵੋਧਨ ਆਈ ‘-ਏ’ (ਕੁਝਿਧੀ, ਗਰੇ, ਧਿਧੀ) ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਚ -ਓ (ਕੁਝਿਧੀਓ, ਗਰੋ, ਧਿਧੀਓ) ਪ੍ਰਤਿਧੀ ਲਗਦੇ ਨ ਤੇ ਦੂਰਾ ਦਾ ਆਲਾ ਮਾਰਨੇ ਆਈ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਪੈਹਲੇ ‘ਏ’ ਸਮੱਵੋਧਕ ਲਗਦਾ ਏ (ਏ ਕੁਝਿਧੀਓ, ਏ ਮੈਨੇ)।

ਡੋਗਰੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ

1. ਆਕਾਰਾਨਤ ਪੁਲਿੰਗ — ਚਾਚਾ

ਕਾਰਕ	ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਅਵਿਕਾਰੀ	ਚਾਚਾ	ਚਾਚੇ
ਵਿਕਾਰੀ	ਚਾਚੇ	ਚਾਚੋਂ
ਸਮੱਵੋਧਨ	ਚਾਚਾ/ਚਾਚੇਆ	ਚਾਚੇਓ

2. ਅਕਾਰਾਨਤ ਪੁਲਿੰਗ — ਜਾਗਤ

ਕਾਰਕ	ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਅਵਿਕਾਰੀ	ਜਾਗਤ	ਜਾਗਤੋਂ
ਵਿਕਾਰੀ	ਜਾਗਤੈ	ਜਾਗਤੋਂ
ਸਮੱਵੋਧਨ	ਜਾਗਤਾ	ਜਾਗਤੋ

3. ਝਕਾਰਾਨਤ ਪੁਲਿੰਗ — ਧੋਬੀ

ਕਾਰਕ	ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਅਵਿਕਾਰੀ	ਧੋਬੀ	ਧੋਬੀ
ਵਿਕਾਰੀ	ਧੋਬਿਧੀ/ਧੋਬੀ	ਧੋਬਿਧੀਂ
ਸਮੱਵੋਧਨ	ਧੋਬਿਧਾ/ਧੋਬੀ	ਧੋਬਿਧਾਂ

4. ऊकारान्त पुलिंग — तारु

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	तारु	तारु
विकारी	तारुए	तारुएं
सम्बोधन	तारुआ	तारुओ

5. औकारान्त पुलिंग — जौ

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	जौ	जा
विकारी	जवै	जवें
सम्बोधन	—	—

6. आकारान्त स्त्रीलिंग — कला

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	कला	कला
विकारी	कला	कलाएं/कलें
सम्बोधन	—	—

7. अकारान्त स्त्रीलिंग — भैन

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	भैन	भैना
विकारी	भैन/भैनु	भैनें
सम्बोधन	भैने	भैनो

8. ईकारान्त स्त्रीलिंग — कुड़ी

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	कुड़ी	कुड़ियां

विकारी	कुङ्गियै/कुङ्गी	कुङ्गियें
सम्बोधन	कुङ्गिये	कुङ्गियो
9. ऊकारान्त स्त्रीलिंग	— नूंह !	
कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	नूंह	नुहा
विकारी	नुहेँ ¹	नुहें
सम्बोधन	नुहें	नुहों
10. औकारान्त स्त्रीलिंग	— गौ	
कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	गौ	गवा
विकारी	गवै	गर्वे
सम्बोधन	गवे	गवो

नोट — सस्य, भैन, धी, भाड, मा आदि सम्बन्धवाचक संज्ञाएं कन्जै विकारी कारक इकवचन च ‘-ऐ’ दे थाहर ‘-ऊ’ प्रत्यय बरतोदा ऐ (सस्यू, भैनू, धीऊ, भाऊ, माऊ) ।

3.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी डोगरी संज्ञाएं च कारक बारै जानकारी हासल होई सकग। इसदे लावा कारक दी परिभाशा ते भेद बारै ते अर्थ दे आधार उपर ते रूपायन दे आधार उपर कारक दे भेदें दी तफसीली जानकारी दित्ती गेदी ऐ। डोगरी च एह रूपायन बाकी दियें आधुनिक भाशाएं कशा मती म्हत्ता रखदा ऐ इस पाठ च डोगरी रूपायन बारै विस्तार च चर्चा कीती गेदी ऐ।

3.5 कठिन शब्द

- (क) सम्बन्ध (ख) कोटि (ग) सम्बोधन (घ) परतकख (डं) कर्ता (च) कर्म
- (छ) तारु (ज) रूपांतर

1. ‘नूंह’ च अनुनासिकता दे कारण सम्बोधन परसर्ग ‘-ए’ ते ‘-ओ’ च बी अनुनासिकता झलका करदी ऐ ।

3.6 अभ्यास आस्तै सोआल

(क) कारक दी परिभाशा दरखो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(ख) अर्थ दे आधार उपर कारक दे भेद दरखो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(ग) रूपाचन दे आधार उपर कारक दे भेद लिखो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.7 सहायक पुस्तकां

(क) डोगरी व्याकरण : संपादक डॉ. वीणा गुप्ता

(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री

(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक डॉ. चम्पा शर्मा

सैहं सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 2

SEMESTER - I

LESSON - 4

ਸਰ்வਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ ਤੇ ਮੇਦ

- 4.0 ਰੂਪਰੇਖਾ
- 4.1 ਤਵਾਂਥ
- 4.2 ਪਾਠ-ਪਾਇਚੇ
- 4.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ
- 4.4 ਸਾਰਾਂਥ
- 4.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ
- 4.6 ਅਭਿਆਸ ਆਈ ਸੋਆਲ
- 4.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ
- 4.1 ਤਵਾਂਥ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਛਿਏ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਗੀ ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ ਤੇ ਤਥਾਦੇ ਮੇਦੇਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖ਼ਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ।

4.2 ਪਾਠ-ਪਾਇਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਛਿਏ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਗੀ ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ ਤੇ ਤਥਾਦੇ ਮੇਦੇਂ-ਤਪਮੇਦੇਂ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਚ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ।

ਪਾਇਚੇ

ਮਾਂ ਭਾਸਾ ਸਮਾਜੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਵਰਤੂ ਏ, ਜੇਹੜੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਬਲੋਂਦੀ-ਬਰਤੋਂਦੀ ਨਿਰਨਤਰ ਅਗੜੀ ਬਧਦੀ ਜਂਦੀ ਏ। ਬਰਤੂਨਿਧੀਂ ਬੋਲਨੇ ਸ਼ਾ ਪੈਹਲੇਂ ਕਦੇ ਇਸਦਾ ਨਾਪ-ਯੋਖ ਨੇਵੇਂ

ਕੀਤਾ, ਬਲਕੇ ਅਪਨੇ ਵਿਚਾਰੋਂ ਦੀ ਅਮਿਕਵਿਕਿਤ ਆਸਤੈ ਸੈਹਜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਤਪਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਛਾਨੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਝੱਸੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਅਧਿਧਨ ਕਿਹੜੀ ਇਸਦੇ ਸੁਆਤਮ ਬਾਰੈ ਫਿਲਿਪੀਕੋਣ ਪ੍ਰਤੁਤ ਕੀਤੇ। ਜਿਂਦੇ ਮੂਜਬ ਦਿਕਖੇਅਾ ਗੇਤਾ ਜੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੀ ਪੁਨਰਕਿਤ ਦੇ ਭਾਰ ਕਥਾ ਮੁਕਤ ਰੈਹਿਦਾ ਏ। ਫਲਦੱਲ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸੰਜ਼ਾ ਧਾਨਿ ਨਾਏਂ ਦੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੁਨਰਕਿਤ ਗੀ ਰੋਕਦੇ ਹੋਈ ਤੰਦੇ ਥਾਹਰ ਸਰਵਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਅਮਲ ਏ ਜੇਹੜਾ ਪਕੇ-ਲਿਖੋਂ, ਅਨਪਣੋਂ, ਬਜੁਗੋਂ, ਜੁਆਨੋਂ, ਬਚੋਂ ਧਾਨਿ ਹਰ ਕੁਦੈ ਭਾਸ਼ਾ-ਭਾਸ਼ੀ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦਾ ਇਕ ਅਹਮ ਹਿੱਸਾ ਏ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ ਤੇ ਤਥਦੇ ਮੇਂ-ਤਪਮੇਂ ਬਾਰੈ ਵਿਸਤਾਰ ਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਏ।

4.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ ਤੇ ਮੇਂ

- (ਕ) ਪਰਿਚੇ
- (ਖ) ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ
- (ਗ) ਸਰਵਨਾਮੋਂ ਦੇ ਮੇਂ

ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ

ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਜੇਹੜਾ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਥਾਹਰਾ ਤਪਰ ਕੁਦੈ ਸਰਬਵਧੈ ਚ ਔਂਦਾ ਏ ਤਦੀ ਸਰਵਨਾਮ ਗਲਾਂਦੇ ਨ। ਜਿਂਧਾਂ :— ਮੈਂ (ਬੋਲਨੇ ਆਹਲਾ), ਤੂਂ (ਚੁਨਨੇ ਆਹਲਾ) ਤੇ ਓਹ (ਦੂਰ ਜਾਂ ਗੈਰਹਾਜਿਰ) ਤੇ ਏਹ (ਨੇਡੈ ਗੈ ਕੁਤੈ ਮਜੂਦ)।

ਸਰਵਨਾਮ ਕੀ ਜੇ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਦੇ ਥਾਹੈਰੈ ਤਪਰ ਆਨਿਧੈ ਤੰਦਾ ਗੈ ਕਮਮ-ਭਾਰ ਸਮਾਲਦਾ ਏ, ਇਸ ਕਰੀ ਵਾਕਧ ਚ ਇਸਦਾ ਥਾਹਰ ਤੇ ਬਧਾਰ ਸੰਜ਼ਾ ਆਹਲਾ ਗੈ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਨਾਏਂ ਦਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਔਨਾ ਜਿਤਧੈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੀਨਤਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਏ, ਤਥੈ ਪੁਨਰਕਿਤ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਰਕਾਵਟ ਬੀ ਔਂਦੀ ਏ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਨਵਰਤਾ ਗੀ ਜੋਹ ਬੀ ਪੁਜਦਾ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਕੁਦੈ ਬੀ ਨਾਂਡ ਜਾਂ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਪਰਤੀ ਪਰਤੀ ਔਨੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਕਥਾ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਬਚਾਨੇ ਲੇਈ ਸਰਵਨਾਮ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭਾਸ਼ਾ-ਸੰਚਨਾ ਚ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਮਾਂਦਾ ਏ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਚਨਾ ਚ ਸੰਜ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਤਥੈ ਚੀਜ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕਰਾਂਦੇ ਨ, ਜਿਸਦਾ ਓਹ ਨਾਂਡ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਇਸ ਕਰੀ ਅਨਗਿਨਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੇਈ ਅਨਗਿਨਤ ਨਾਏਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਨਾ ਜਲਦੀ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਪਰ ਸਰਵਨਾਮ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੀ ਬਡੀ ਖੂਬੀ ਏਹ ਏ ਜੇ ਓਹ ਗਿਨਤਰੀ

ਚ ਗਿਨੇ-ਮਿਥੇ ਦੇ ਹੋਨੇ ਪਰ ਅਗਲੇ-ਪਿਛਲੇ ਸਰਬਨਥ ਕਨੜੀ ਕੁਝੈ ਬੀ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕਰਾਂਦੇ ਨ। ‘ਰਾਜਾ’ ਆਖਨੇ ਕਨੜੀ ‘ਰਾਜੇ’ ਦਾ ਗੈ ਬੋਧ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ‘ਬਾਗ’ ਆਖਨੇ ਕਨੜੀ ‘ਬਾਗ’ ਦਾ ਪਰ ‘ओਹ’ ਆਖਨੇ ਕਨੜੀ ‘ਰਾਜਾ’ ਦੇ ਸਰਬਨਥ ਚ ਰਾਜੇ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਤੇ ‘ਬਾਗ’ ਦੇ ਸਰਬਨਥ ਚ ਬਾਗ ਦਾ। ਅਰਥਾਤ् ਸੰਵਾਨਾਮੋਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਆਪੂਰ੍ਵ ਸੀਮਤ ਰੋਹਿਣੀ ਬੀ ਮੋਕਲਾ ਏ ਤੇ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਏ।

ਸੰਵਾਨਾਮੋਂ ਦੇ ਭੇਦ

ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਸੰਵਾਨਾਮੋਂ ਦੇ ਛੇ ਭੇਦ ਨ — 1. ਪੁਰਸ਼ਵਾਚਕ, 2. ਨਿਸ਼ਚਿਯਵਾਚਕ, 3. ਅਨਿਸ਼ਚਿਯਵਾਚਕ, 4. ਸਮਬਨਧਵਾਚਕ, 5. ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਤੇ 6. ਨਿਜਵਾਚਕ (ਆਪਵਾਚਕ) ।

1. ਪੁਰਸ਼ਵਾਚਕ (Personal) ਸੰਵਾਨਾਮ

ਓਹ ਸੰਵਾਨਾਮ ਜੇਹੜੇ ਬੋਲਨੇ ਆਹਲੇ (ਵਕਤਾ ਜਾਂ ਲੇਖਕ), ਸੁਣਨੇ ਆਹਲੇ (ਸ਼ਬਦਾਤਮਕ) ਤੇ ਝੱਠੋਂ ਦੌਰੋਂ ਗੀ ਛੋਡਿਣੀ ਹੋਵੇ (ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ) ਵਿਕਿਤ ਦਾ ਜਾਨ ਕਰਾਨ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਪੁਰਸ਼ਵਾਚਕ ਸੰਵਾਨਾਮ ਗਲਾਇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਪੁਰਸ਼ਵਾਚਕ ਸੰਵਾਨਾਮ ਬੀ ਤੈ ਚਾਲੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ — (ਕ) ਤੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਪੈਹਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸੰਵਾਨਾਮ, (ਖ) ਮਧਿਮ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਸਾਮਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸੰਵਾਨਾਮ ਤੇ (ਗ) ਤ੍ਰੀਆ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਪੁਰਸ਼ (ਜੇਹੜੇ ਬਾਰੇ ਚ ਗਲਲ-ਬਾਤ ਹੋਆ ਦੀ ਹੋਏ) ਦੇ ਸੂਚਕ ਸੰਵਾਨਾਮ ।

(ਅ) ਪੈਹਲਾ ਜਾਂ ਤੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ (First Person) ਸੰਵਾਨਾਮ :— ਜੇਲੈਂ ਬੋਲਨੇ ਆਹਲਾ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਅਪਨੇ ਗੈ ਬਾਰੇ ਚ ਗਲਲ-ਬਾਤ ਕਰਦਾ ਏ, ਤਦੂੰ ਓਹ ਇਸ ਸੰਵਾਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ਏਹ ਸਾਰੇ ਕਮਜ਼ੂ ਮੈਂ ਕਰਡਾ। ਅਸ ਕਲ ਦਪਤਰ ਜਾਹਣੇ। ਲੇਖਕ ਸਮਾਦਕ, ਛੁਕਮਰਾਨ, ਨੇਤਾ ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਲੋਕ ਅਪਨੇ ਆਸਟੈਂ ਇਕ ਵਚਨ ਦੇ ਥਾਹਰ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਨ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ਅਸੋਂ ਆਖੀ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤੇਰਾ ਕਮਜ਼ੂ ਤੌਲੈ ਗੈ ਹੋਈ ਜਾਗ। ਜਿ'ਧਾਂ ਕੇ ਅਸ ਅਨ੍ਹੋਂ ਗੈ ਆਖੀ ਆਏ ਆਂ।

(ਆ) ਦੂਆ ਜਾਂ ਮਧਿਮ ਪੁਰਸ਼ (Second Person) ਸੰਵਾਨਾਮ :— ਬੋਲਨੇ ਆਹਲਾ ਜਿਸ ਸੰਵਾਨਾਮ ਦਾ ਇਹਤੇਮਾਲ ਅਪਨੇ ਮੁਖਾਤਬ (ਸੁਣਨੇ ਆਹਲੇ) ਵਿਕਿਤ ਆਸਟੈਂ ਕਰਦਾ ਏ ਤਥੀ ਮਧਿਮ ਪੁਰਸ਼ ਸੰਵਾਨਾਮ ਗਲਾਇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ — ਤੁਸੋਂ ਮੋਹਨ ਗੀ ਪੈਸੇ ਕੀ ਨੇਈ ਦਿੱਤੇ। ਤੂੰ ਮਤੀ ਚਤਰ-ਚੇਅਨੀ ਨੇਈ ਬਨ।

(ਝ) ਤ੍ਰੀਆ ਜਾਂ ਅਨ੍ਯ ਪੁਰਸ਼ (Third Person) ਸੰਵਾਨਾਮ :— ਬੋਲਨੇ ਆਹਲਾ ਜਿਸ ਸੰਵਾਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੁਝੈ ਕ੍ਰਿਧੇ ਵਿਕਿਤ ਆਸਟੈਂ ਕਰਦਾ ਏ ਜੇਹੜਾ ਸਾਮਨੈ ਨੇਈ ਹੋਏ,

ਤਥਾਂ ਕੀਆ ਪੁਰਸ਼ ਸੰਵਾਦ ਆਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਓਹ ਇਕ ਮਜ਼ਨੇ-ਪਰਮਾਨੇ ਦਾ ਆਦਮੀ ਏ । ਸਮਾ ਨੇ ਕਲ ਤਨੋਂਗੀ ਸਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ।

2. ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ (Demonstrative) ਸੰਵਾਦ

ਜਿ'ਨੋ ਸੰਵਾਦਮੋਂ ਥਮਾਂ ਕੁਝੈ ਨਿਸ਼ਚਤ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਂਦੀ ਏ, ਤਨੋਂਗੀ ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਆਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਏਹ ਸ਼ੈਲ ਕੁਝੀਂ ਏ । ਓਹ ਕੋਹਦਾ ਮਕਾਨ ਏ ?

ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਬੀ ਦੋ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ :- ਨੇਡਮੋਂ ਪਦਾਰ्थ ਸਰਬਨਧੀ ਨਿਸ਼ਚਯ ਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਤੇ ਦਰੇਕੇ ਪਦਾਰ्थੋਂ ਸਰਬਨਧੀ ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ।

ਨੇਡੇ ਦਿਧੋਂ ਚੀਜ਼ੋਂ ਲੇਈ ਜੇਹੜਾ ਸੰਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਬਰਤੋਂਦਾ ਏ ਤਥੀ ਨੇਡਮੋਂ ਪਦਾਰ्थ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਯ ਵਾਚਕ ਆਖਦੇ ਨ, ਜਿ'ਧਾਂ :- ਏਹ । ਦੂਰੈ ਦਿਧੋਂ ਚੀਜ਼ੋਂ ਲੇਈ ਜੇਹੜਾ ਸੰਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਬਰਤੋਂਦਾ ਏ ਤਥੀ ਦਰੇਕੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਆਖਦੇ ਨ, ਜਿ'ਧਾਂ :- ਓਹ ।

3. ਅਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ (Indefinite) ਸੰਵਾਦ

ਓਹ ਸੰਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਜਿੰਦੇ ਰਾਹੋਂ ਕੁਝੈ ਵਰਤੁ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਪਕਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨੇਈ ਹੋਏ ਅਰਥਾਤ् ਕੁਝੈ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਗੈਰ-ਜਕੀਨੀਪਨ ਝਲਕੈ, ਤਨੋਂ ਸੰਵਾਦਮੋਂ ਹੀ ਅਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਗਲਾਵਾ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਕੋਈ ਆਵਾ ਲਭਦਾ ਏ । ਤਪਾ ਕਿਸ਼ ਡਿਗਾ ਏ । ਇਥੈ ਬੀ 'ਕੋਈ' ਸੰਵਾਦ, 'ਕਿਸ਼' ਸੰਵਾਦ ਕਥਾ ਕਥਾ ਅਰਥ ਦਿੱਦਾ ਏ । 'ਕੋਈ' ਵੀ ਬਰਤੂਨ ਪੁਰਖੋਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਂ ਲੇਈ ਹੋਈ ਵੀ ਏ ਤੇ 'ਕਿਸ਼' ਵੀ ਚੀਜ਼ੋਂ-ਬਰਤੋਂ ਲੇਈ ।

4. ਸਮਬਨਧਵਾਚਕ (Relative) ਸੰਵਾਦ

ਜੋ ਸੰਵਾਦ (ਮਿਸ਼ਵਾਕਧ ਚ) ਇਕ ਉਪਵਾਕਧ ਦਾ ਦੁਏ ਉਪਵਾਕਧ ਕਨੌ ਸਰਬਨਧ ਜੋਡੇ ਤਥੀ ਸਮਬਨਧ ਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਆਖਦੇ ਨ । ਇਸ ਕਿਸਮਾ ਦੇ ਉਪਵਾਕਧ ਅਕਸਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਉਪਵਾਕਧ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਮੁਕਖ ਉਪਵਾਕਧ ਚ ਤੱਦਾ ਨਿਤ ਸਮਬਨਧੀ ਸੰਵਾਦ ਔਦਾ ਏ । ਡੋਗਰੀ ਚ ਜੋ ਸਮਬਨਧਵਾਚਕ ਸੰਵਾਦ ਏ ਤੇ ਸੋ ਤੇਜ਼ਦਾ ਨਿਤ ਸਮਬਨਧੀ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਜੋ ਕਦਾ ਸੋ ਭਰਗ । ਜੇਹੜਾ ਬੋਲਲੈ ਤਾਂਏ ਬੂਹਾ ਝੋਹਲੈ । ਏਹ ਸੰਵਾਦ ਇਕ ਉਪਵਾਕਧ ਵੀ ਸੰਝਾ ਦਾ ਦੁਏ ਵਾਕਧ ਕਨੌ ਸਰਬਨਧ ਬੀ ਜੋਡੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਓਹ ਆਦਮੀ ਕੁਝੁਨ ਏ ਜੇਹੜਾ ਧਾਰਾ ਪਰ ਬੇਹਿਥੈ ਗਾ ਕਰਦਾ ਏ ।

5. प्रश्नवाचक जां सुआलिया (Interrogative) सर्वनाम

सुआल पुछने आस्तै जिनें सर्वनामें दा प्रयोग कीता जंदा ऐ, उनेंगी प्रश्न वाचक सर्वनाम आखदे न। जियां :- कुन ते केह। 'कुन' सर्वनाम अक्सर प्राणियें लेई बरतोंदा ऐ ते 'केह' दा प्रयोग चीजें लेई होंदा ऐ। जियां :- कुन आया ऐ? ओह केह करा करदा ऐ?

6. निजवाचक (Reflexive) सर्वनाम

त्रौनें पुरशें दे निज जां अपने सरबक्षी अभिव्यक्ति लेई जेहड़ा सर्वनाम बरतोंदा ऐ उसी निजवाचक सर्वनाम आखेआ जंदा ऐ। आप ते आपूं निजवाचक सर्वनाम न। जियां :- आप मोए जग परले। आपूं मोए बगैर सुर्ग निं जान होंदा।

रचना दी द्रिश्टी कन्जै मूल सर्वनामें दे इलावा यौगिक सर्वनाम बी भाशा च अपना थाहर रखदे न। जियां :- में आपूं, ओह आपूं, अपने आप जो कोई, कुन कोई, जे किश, केह किश, सब किश बगैरा सब सर्वनाम यौगिक न, की जे इदे च दो भिन्न-भिन्न सर्वनामें दा योग ऐ। इयां गै इककै सर्वनाम दा दोहरा प्रयोग बी यौगिक सर्वनामें दे तैहत औंदा ऐ। जियां :- केह-केह किश-किश, कुन-कुन, कोई-कोई, जो-जो, सो-सो, जेहड़ा-जेहड़ा, केहड़ा-केहड़ा बगैरा।

4.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी सर्वनाम दी परिभाशा भेदें-उपभेदें बारै तफसीली जानकारी हासल होई सकग। भाशा च संज्ञा यानि नाएं दी बार-बार पुनरुक्ति गी रोकदे होई उंदे थाहर सर्वनाम दा प्रयोग इक कुदरती अमल ऐ। जेहड़ा पढ़े-लिखें, अनपढ़े-बजुर्जें, खुआनें, बच्चें जानि हर कुसे भाशा-भाशी दी बोलचाल दा इक अहम हिस्सा ऐ। इस पाठ च सर्वनाम दी परिभाशा ते उसदे भेदें-उपभेदें बारै विस्तार च चर्चा कीती गेदी ऐ।

4.5 कठिन शब्द

- (क) व्यवहार (ख) बरतूनियें (ग) मूजब (घ) दीनता (ङ) पुनरुक्ति (च) सूचक
(छ) नेझें (ज) बलोंदी

4.6 अभ्यास आस्तै सोआल

- (क) सर्वनाम दी परिभाशा लिखो।

(ਖ) ਸਰਵਨਾਮ ਦੇ ਮੰਦੇਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਓ।

4.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक डॉ. वीणा गुप्ता
(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक डॉ. चम्पा शर्मा
ते सैहं सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

* * * *

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 2

SEMESTER - I

LESSON - 5

ડોગરી સર્વનામે ચ લિંગ, વચન તે કારક-રૂપાયન

5.0 રૂપરેખા

5.1 ઉદ્દેશ્ય

5.2 પાઠ-પરિચે

5.3 પાઠ-ગ્રંથી

5.4 સારાંશ

5.5 કઠિન શબ્દ

5.6 અભ્યાસ આસ્તૈ સોઆલ

5.7 સહાયક પુસ્તકાં

5.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ ગી પઢિયે વિદ્યાર્થીયં ગી સર્વનામે ચ લિંગ, વચન તે કારક-રૂપાયન બારે સરોખડુ જાનકારી હાસલ હોઈ સકજા।

5.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ ગી પઢિયે વિદ્યાર્થીયં ગી સર્વનામે ચ લિંગ વચન તે કારક તે આધાર પર ડોગરી સર્વનામેં દી રૂપ-રચના બારે જાનકારી હાસલ કરાના એ।

પરિચે

સંજ્ઞાએં આંગર સર્વનામે દી રૂપ-રચના બી ભાશા દી કુદરતી વ્યવસ્થા દા ઝક

ਨਿਯਮ ਏ ਤੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਚ ਬੀ ਅਪਨੀ ਟਕੋਹਦ ਰਖਦੀ ਏ । ਡੋਗਰੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਚ ਵਚਨ-ਮੇਦ (ਝਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ) ਤੇ ਕਾਰਕ ਆਤਮੈ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਪਰ ਕੁਝੈ ਬੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਚ ਲਿੰਗ (ਖੜੀਲਿੰਗ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ) ਆਤਮੈ ਵਿਕਾਰ ਨੇਵੁੰ ਹੋਂਦਾ । ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਵਾਕਿਆ ਚ ਬਰਤੋਈ ਦੀ ਕਿਧਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਥਮਾਂ ਲਗਦਾ ਏ, ਜਿ'ਧਾਂ — ‘ਓਹ ਪਢਫ਼ੀ ਹੀ’ ਵਾਕਿਆ ਚ ਕਿਧਾ —‘ਪਢਫ਼ੀ ਹੀ’ ਖੜੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਚ ਏ ਇਸ ਕਹੀ ‘ਓਹ’ ਸੰਵਾਦਾਂ ਬੀ ਝਥੈ ਖੜੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਸਮਝਨਾ ਲੋਇਦਾ ਏ । ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਜਿਸ ਸੰਝਾ ਦੇ ਥਾਹਾਂ ਪਰ ਸੰਵਾਦਾਂ ਆਂਦਾ ਏ ਤਉ ਸੰਝਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਗੀ ਦਿਕਿਖਾਈ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਏ, ਜਿ'ਧਾਂ — ‘ਰਾਜੇਸ਼ ਝਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ’ ਏ, ਤਉ ਕਲ ਝਥੈ ਔਨਾ ਏ’ ਦੁਏ ਵਾਕਿਆ ਚ ‘ਤਉ’ ਸੰਵਾਦਾਂ ਚ ਲਿੰਗ ਦਾ ਸਪਣੀਕਰਣ ਨੇਵੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਕਿਧਾ ‘ਔਨਾ ਏ’ ਚ ਕੁਝੈ ਲਿੰਗ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਏ, ਇਸ ਲੇਵੀ ਝਥੈ ‘ਰਾਜੇਸ਼’ ਸੰਝਾ ਥਮਾਂ ‘ਤਉ’ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਗੀ ਸਕਦਾ ਏ, ਜੇ ਏਹ ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਏ ।

5.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਡੋਗਰੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ-ਰੂਪਾਧਨ

(ਕ) ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

(ਖ) ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ।

ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ

ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਇਸ ਚਾਲ੍ਹੀ ਏ :-

1. ਪੁਰਖਾਚਕ ਸੰਵਾਦਾਂ

(1) ਤੱਤਮ (ਪੈਹਲਾ) ਪੁਰਖ ਸੰਵਾਦਾਂ

ਕਾਰਕ	ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਅਵਿਕਾਰੀ	ਅ'ਤੁੰ/ਮੈਂ	ਅਤ
ਵਿਕਾਰੀ (ਕਰਤਾ)	ਅ'ਤੁੰ/ਮੈਂ	ਅਤੋਂ
ਵਿਕਾਰੀ (ਕਰਮ)	ਮਿ (ਹੀ)	ਅਤੋਂ (ਹੀ)
ਵਿਕਾਰੀ (ਕਰਣ, ਸਮਾਂਦਰਾਨ,		

अपादान ते अधिकरण)	मेरे/म्हाडे	साळे
विकारी (सम्बन्ध)	मेरा/मेरे	साळा, साळे
	मेरी, मेरियां	साळी, साळियां

(2) मध्यम (दूआ) पुरश सर्वनाम

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	तूं/तोह/तुद्द	तुस
विकारी (कर्ता)	तूं	तुर्सें
विकारी (कर्म)	तु (गी)	तुर्सें (गी)
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	तेरे (कन्जै आदि)	तुन्दे, थुआळे, तुसाळे (कन्जै आदि)
विकारी (सम्बन्ध)	तेरा, तेरे, तेरी, तेरियां	तुंदा, तुंदे, तुंदी, तुंदिया थुआळा, थुआळे, तुसाळा, तुसाळे, तुसाळी, तुसाळियां

(3) अन्य (त्रीआ) पुरश सर्वनाम

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	ओह	ओह
विकारी (कर्ता)	उस/उन्ज (उ'न्जे)	उ'नें
विकारी (कर्म)	उस (गी-ई)	उ'नें (गी-ई)
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	उस/उसदे/ओहदे (कन्जै आदि)	उ'दे (कन्जै आदि)

विकारी (सम्बन्ध)	उसदा, उसदे,	उं'दा, उं'दे
	उसदी, उसदियां	उं'दी, उं'दियां
	ओहदा, ओहदे	
	ओहदी, ओहदियां	

2. निश्चयवाचक सर्वनाम

(i) कोलै दा सूचक —एह

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	एह	एह
विकारी (कर्ता)	इस/इन्ज (इ'न्जे)	इ'नें
विकारी (कर्म)	इस (गी-ई)	इ'नें (गी-ई)
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	इस/एह (दे)	इं'दे
विकारी (सम्बन्ध)	इसदा, इसदे इसदी, इसदियां, एहदा, एहदे, एहदी, एहदियां	

(ii) दूरै दा सूचक —ओह

इस सर्वनाम दी कारक-रचना (कारकी-रूप) अन्य पुरश सर्वनाम, ‘ओह’ आंगू होंदी ए ।

3. अनिश्चयवाचक सर्वनाम

अनिश्चयवाचक सर्वनाम च जीबें लेई ‘कोई’ शब्द बरतोंदा ए ते बेजान चीजें लेई ‘किश’ । रूप-रचना दी द्रिश्टी कन्नै ‘कोई’ सर्वनाम च विकारी कारक आस्तै रूपांतर होंदा ए, पर ‘किश’ सर्वनाम अक्सर (सिर्फ इकवचन च विकारी रूप ‘किसै’ कुतौ-कुतौ बरतोंदा मिलदा ए ।) अविकारी रौहदा ए ।

प्राणिवाचक सर्वनाम — कोई

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	कोई, किश	कोई/केर्ई
विकारी	कुसै	केइयें

4. सम्बन्ध वाचक सर्वनाम

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	जो/जेहडा	जो/जेहडे
विकारी (कर्ता)	जिस/जिन्न (जि'न्ने)	जि'नें
विकारी (कर्म)	जिस (गी-ई)	जि'नें (गी-ई)
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	जिस/जिसदे/जेहडे	जिं'दे
विकारी (सम्बन्ध)	जिसदा, जिसदे जिसदी, जिसदियां, जेहदा, जेहडे, जेहदी, जेहदियां	

5. प्रश्नवाचक सर्वनाम

प्रश्नवाचक सर्वनाम च जीबें लेई ‘कु’न’ शब्द बरतोंदा ऐ ते बेजान चीजें लेई ‘केह’ ।

(i) प्रश्नवाचक सर्वनाम — कु’न

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	कु’न	कु’न
विकारी (कर्ता)	कुस/कुन्न (कु’न्ने)	कु’नें

विकारी (कर्म)	कुस (गी-ई)	कु'नें (गी-ई)
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	कुस/कुसदे/कोहदे	कु'न्दे
विकारी (सम्बन्ध)	कुसदा, कुसदे कुसदी, कुसदियां, कोहदा, कोहदे, कोहदी, कोहदियां	

(ii) प्रश्नवाचक सर्वनाम — केह

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	केह	—
विकारी (कर्म)	किस (गी-ई)	
विकारी (करण, सम्प्रदान, अपादान ते अधिकरण)	किस/कैहदे	
विकारी (सम्बन्ध)	किसदा, किसदे किसदी, किसदियां, कैहदा, कैहदे, कैहदी, कैहदियां	

नोट — बेजान पदार्थे आस्तै बरतोने आहला प्रश्नवाचक सर्वनाम ‘केह’ म्हेशां इकवचन च औंदा ऐ ते इसदा विकारी कर्ता रूप बी नेई बरतोदा ।

6. निजवाचक सर्वनाम

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	आप/आपूं	आप/आपूं
विकारी (कर्ता, कम)	आपूं, अपने	आपूं, अपने
विकारी (करण, सम्प्रदान	अपने	अपने

अपादान ते अधिकरण)

अपादान ते अधिकरण)

विकारी (सम्बन्ध)

अपना, अपने

अपना, अपने

अपनी, अपनिया

अपनी, अपनियां

नोट— सर्वनाम शब्दे च सिर्फ अविकारी ते विकारी दो गै कारक होंदे न, सम्बोधन कारक आस्तै इ'नें शब्दे दा नां ते प्रयोग होंदा ए ते नां गै रूपांतर । सम्बन्ध । कारक की जे विशेषणें आहला लेखा बरतोंदा ए इसकरी विशेष्य दे लिंग, वचन गी ग्रैहण करने कारण सम्बन्ध कारक दे पुलिंग इकवचन, पुलिंग बहुवचन, स्त्रीलिंग इकवचन ते स्त्रीलिंग बहुवचन चार-चार रूप बनदे न ।

5.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी सर्वनामें च लिंग, वचन ते कारक दे आधार उपर रूपायन बारै जानकारी हासल होई सकग। संज्ञाएं आंगर सर्वनामें दी रूप-रचना बी भाशा दी कुदरती व्यवस्था दा इक नियम ए ते इस नियम दी पालना डोगरी भाशा दे सर्वनामें च बी अपनी टकोहृद रखदी ए। डोगरी सर्वनामें च वचन-भेद (इकवचन ते बहुवचन) ते कारक आस्तै रूपांतर होंदा ए, पर कुसै बी चाल्ली दे सर्वनाम च लिंग (स्त्रीलिंग ते पुलिंग) आस्तै विकार नेई होंदा ए।

5.5 कठिन शब्द

(क) व्यवस्था (ख) नियम (ग) टकोहृद (घ) रूपांतर (ङ) विकारी (च) अविकारी

5.6 अभ्यास आस्तै सोआल

(क) वचन दे आधार उपर सर्वनाम दा रूपायन करो।

.....

.....

.....

.....

.....

(ਖ) ਕਾਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥ ਸਰਵਨਾਮ ਦਾ ਰੂਪਾਧਨ ਕਰੋ।

.....
.....
.....
.....
.....

5.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

- (ਕ) ਡੋਗਰੀ ਵਾਕਰਣ : ਸਮਾਦਕ ਡ੉. ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ
(ਖ) ਡੋਗਰੀ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ : ਡ੉. ਬਾਲਕ੃਷ਣ ਸ਼ਾਖਾਤੀ
(ਗ) ਭਾਸਾ ਵਿਜ਼ਾਨ ਤੇ ਡੋਗਰੀ : ਸਮਾਦਕ ਡ੉. ਚਮਪਾ ਸ਼ਰਮਾ

ਸੈਫ ਸਮਾਦਕ : ਡ੉. ਵੀਣਾ ਗੁਪਤਾ

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 3

SEMESTER - I

LESSON - 6

**ડોગરી વિશેશન — પરિભાષા, ભેદ તે લિંગ, વચન,
કારક દે આધાર ઉપર ડોગરી વિશેશનેં દી રૂપ-રચના**

6.0 રૂપરેખા

6.1 ઉદ્દેશ્ય

6.2 પાઠ-પરિચે

6.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

6.4 સારાંશ

6.5 કઠિન શબ્દ

6.6 અભ્યાસ આસ્તૈ સોઆલ

6.7 સહાયક પુસ્તકાં

6.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ જી પઢિયે વિદ્યાર્થીયેં જી ડોગરી વિશેશન દી પરિભાષા, ભેદ તે લિંગ, વચન,
કારક દે આધાર ઉપર ડોગરી વિશેશનેં દી રૂપ રચના બારે સરોખડ જાનકારી મિલી સકજ।

6.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ જી પઢિયે વિદ્યાર્થીયેં જી વિશેશન દી પરિભાષા ભેદેં-ઉપભેદેં દે લાવા લિંગ,
વચન તે કારક દે આધાર ઉપર રૂપ-રચના બારે જાનકારી હાસલ હોઈ સકજ।

પરિચે

ત'ાં તે સંજ્ઞા તે સર્વનામ શબ્દ જૈ સક્રિયા તૌરા પર વાક્ય દે કર્તા દા
કર્મ-ભાર સાંભદે ન; પર વિશેશન બી ભાષા-પ્રયોગેં ચ અપની ખાસ ભૂમિકા નભાને

ਕਰੀ ਕਰਤਾ-ਪਦ ਦੇ ਵਿਖਤਾਰ ਜਾਂ ਤੰਦੀ ਟਕੋਹਦਗਤ ਨਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਵਾਕਧ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਅਨਤ੍ਰੁਟ ਹਿੱਸਾ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਤੇ ਕੇਵੇਂ ਬਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਪਦ ਝਕਕਲਾ ਗੈ ਕਰਤਾ-ਪਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੀ ਨਭਾਂਦਾ ਏ । ਸੈਹ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਵਾਕਰਣਾ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਪਨੀ ਚੇਚੀ ਥਾਹਰ ਰਖਦਾ ਏ ।

6.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਡੋਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

- (ਕ) ਪਰਿਚੇ
- (ਖ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ
- (ਗ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਭੇਦ
- (ਘ) ਡੋਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੇਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ : ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥਾਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ

ਜਿ'ਨੇਂ ਸ਼ਬਦੋਂ ਥਮਾਂ ਸੱਜਾ ਜਾਂ ਸਰਵਨਾਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤੁਨੋਂਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗਲਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਖੇਆ ਜਿ'ਨੇ ਸੱਜਾਏਂ ਦੇ ਗੁਣੋਂ (ਧਰਮੋਂ) ਆਦਿ ਦਾ ਬਖਾਨ ਕੀਤਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤੁਨੋਂਗੀ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ ਗਲਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :- “ਲਮ਼ਮਾ ਨਾਗ” (ਪਦਬਨਧ) ਚ ‘ਲਮ਼ਮਾ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਏ ਤ ‘ਨਾਗ’ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਭੇਦ

ਅਰ्थ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਨ :-

1. **ਗੁਣਵਾਚਕ (Qualitative) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ** :- ਜਿ'ਨੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਰਾਹੋਂ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧੋਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਰੰਗ, ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ, ਸਮਾਂ, ਥਾਹਰ, ਦਸ਼ਾ ਬਗੈਰਾ ਦਾ ਜਾਨ ਹੋਏ; ਤੁਨੋਂਗੀ **ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ** ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

- (ਕ) **ਗੁਣਸੂਚਕ** — ਚੰਗਾ, ਮਾੜਾ, ਹਿੱਸਤੀ, ਦਲੇਰ, ਤਦਦਮੀ, ਵਿਦਾਨ, ਧਰਮੀ-ਕਰਮੀ, ਦਾਤਾ, ਦਾਨੀ ਬਗੈਰਾ ।
- (ਖ) **ਰੰਗ ਸੂਚਕ** — ਗੋਰਾ, ਕਾਲਾ, ਪੀਲਾ, ਸੈਲਾ, ਸੂਹਾ, ਨਸਵਾਰੀ ਬਗੈਰਾ ।
- (ਗ) **ਕਦ-ਭੁਤ (ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ) ਸੂਚਕ** — ਗੋਲ, ਲਮ਼ਮਾ, ਚੈੜਾ, ਮੁਟਟਾ, ਚੌਰਸ, ਤੈ-ਨੁਕਕਰਾ, ਸ਼ੇਰਮੁਹਾਰਾ ਆਦਿ ।

- (ਘ) ਸਮਾਂ ਸੂਚਕ — ਨਮਾਂ, ਪਰਾਨਾ, ਅਜਕਣਾ, ਕਦੀਮੀ, ਚਿਰਕਾ ਆਦਿ ।
- (ਝ) ਥਾਹਰ ਸੂਚਕ — ਸ਼ੈਹਰੀ, ਘਰੁ, ਬਜਾਰੁ, ਗ੍ਰਾਈ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਬਨਾਰਸੀ, ਪਸੌਰੀ, ਬਗੈਰਾ
।
- (ਚ) ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ — ਤਗੜਾ, ਲਿਸ਼ਾ, ਨਰੋਆ, ਕਸਰੀ, ਸੁਖੀ, ਦੁਖੀ, ਸੇਹਤਮਾਂਦ,
ਤੰਦਰੁਸਤ ਬਗੈਰਾ ।

ਦੋਸ਼, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਚ ਕੀ ਕੇਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਬਹਾਰਤੋਂਦੇ ਨ; ਜਿ'ਨੋਂਗੀ ਝੰਦੇ ਚਾ ਕੁਝੈ ਕੇਹੜੀ ਜਮਾਤੀ ਚ ਰਕਖਨਾ ਔਖਾ ਬਿੜ੍ਹੋਆ ਦਾ ਏ, ਤ'ਆਂ ਦੋਸ਼—ਸੂਚਕ ਗੁਣ ਸੂਚਕਾਂ ਕਨੌ; ਦੇਸ਼ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ ਥਾਹਰ ਸੂਚਕਾਂ ਕਨੌ ਸਰਬਵਧ ਦਸਦੇ ਨ । ਝੰਦਾ ਬਿੱਧੋਰਾ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ :-

(ਅ) **ਦੋਸ਼ਸੂਚਕ** — ਮੈਡਾ, ਬੇਸ਼ਾਰ੍ਮ, ਦੁਸ਼ਟ, ਨੀਚ, ਪਾਪੀ, ਬਗੈਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕੁਝੈ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਆ ਕਰਦੇ ਨ ।

(ਆ) **ਦੇਸ਼ਸੂਚਕ** — ਏਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਪਨੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਸਰਬਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਨ ਜਿ'ਧਾਂ — ਭਾਰਤੀ, ਅਮਰੀਕੀ, ਰੂਸੀ, ਜਪਾਨੀ, ਪਾਕਿਸ਼ਤਾਨੀ, ਬਲਾਤੀ, ਚੀਨੀ ਬਗੈਰਾ ।

(ਝ) **ਦਿਸ਼ਾ ਸੱਚੂਕ**— ਜਿ'ਧਾਂ — ਪੂਰੀ, ਪਛਮੀ, ਉਤਰੀ, ਦਕਖਨੀ ਆਦਿ ।

2. ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ (Numeral) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ :- ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਜਿੰਦੇ ਥਮਾਂ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਦੀ ਸੰਖਿਆ (ਗਿਨਤਰੀ) ਸਰਬਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਏ, ਤ'ਨੋਂਗੀ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ — ਦੋ ਜਨੇ, ਪੰਜ ਰਫੇਡ, ਨੌ ਗੈਹ ਆਦਿ । ਸੰਖਿਆ ਸਰਬਵਧੀ ਏਹ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕੀ ਦ'ਊ ਰੂਪੋਂ ਚ ਮਿਲਦੀ ਏ । ਯਕੀਨੀ (ਨਿਸ਼ਚਤ) ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਤੇ ਅਨਵਾਜਨ (ਅਨਿਸ਼ਚਤ) ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ।

ਨਿਸ਼ਚਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਪਨੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਸਰਬਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਯਕੀਨੀ ਰੂਪਾ ਚ (ਪਕਕੇ ਤੌਰਾ ਪਰ) ਦਿੰਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ — ਦੋ ਕਮ਼ਬਲ, ਦਸ ਰਫੇਡ, ਤ੍ਰੇਹਰੀ ਬੁਕਕਲ, ਦੂਨਾ ਆਟਾ, ਦੋਏ ਭਾ ਬਗੈਰਾ ।

ਤ'ਨੋਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਦੇ ਕੀ ਪੰਜ ਮੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨ —

- (ਕ) ਗਿਨਤਰੀ ਸੂਚਕ — ਝਕ, ਚਾਟ, ਛੇ, ਅਠਠ ਬਗੈਰਾ ।
- (ਖ) ਸਿਲਸਲਾ ਸੂਚਕ — ਪੈਹਲਾ, ਚੌਥਾ, ਅਠਮਾਂ ਬਗੈਰਾ ।
- (ਗ) ਦੋਹਰਾਈ ਸੂਚਕ — ਦੂਨਾ ਤ੍ਰੀਣਾ, ਚੌਗਨਾ । ਦੋਹਰਾ, ਤ੍ਰੇਹਰਾ, ਚੌਹਰਾ ਆਦਿ ।

- (घ) समूह (कट्ठ) सूचक — दोऐ, त्रैवे, अट्ठे, दस्सै बगैरा ।

(ङ) हर-इक सचूक — इक-इक रपेआ, दौं-दौं फुलके, हर इक कुडी,
प ज-प ज सुआल आदि ।

ਗਿਨਤਰੀ ਸੂਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਗਿਨਤਰੀ ਤੇ ਖਣਡਤ ਗਿਨਤਰੀ ਦ'ਊੰ ਚਾਲਲੀ ਦਿਯੋ ਗਿਨਤਰਿਧਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੇ ਨ। ਪੂਰੀ ਗਿਨਤਰੀ ਚ ਦੋ, ਪੰਜ, ਛੇ, ਨੌ, ਬਗੈਰਾ ਤੇ ਖਣਡਤ ਗਿਨਤਰੀ ਚ, ਪੈਨਾ, ਸਵਾ, ਡੇਢ, ਥਾਈ, ਸਾਫੇ ਬਗੈਰਾ ।

अन्दाजन संख्या दस्ताने आहले विशेषणें थमां अक्सर मती जां बड्डी संख्या दी सूचना मिलदी ए । उ'आं ‘कोई’ शब्द आम संख्याएं दे कन्है जुळियै उन्हे बारे च ‘अन्दाजन’ जानकारी दिन्वा ए । अन्दाजन संख्या (अग्निश्चयवाचक संख्या) सरबन्धी विशेषता इ'नें रुपें च लभदी ए :-

- (ਕ) ਕੋਈ+ਸੰਖਿਆ — ਕੋਈ ਪਿੰਜੀ ਰਪੇਡ, ਕੋਈ ਦਸ਼ਾਂ ਬਾਰੋਂ ਦਾ ।

(ਖ) ਬਛਡੀ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਪ੍ਰਯੋਗ — ਜ਼ਹਾਰੋਂ ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ, ਲਕਖਾਂ ਰਪੇਆ, ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਆਦਿ ।

(ਗ) ਇਕਕੈ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਕੋ ਬਾਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗ — ਲਕਖ-ਲਕਖ ਗਾਲ, ਬੀਹ-ਬੀਹ ਰਣਿਟਿਯਾਂ, ਜ਼ਹਾਰ-ਜ਼ਹਾਰ ਮੋਹਰਿਯਾਂ, ਬਾਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਫਰਾਟਿਯਾਂ ਆਦਿ ।

3. नाप-तोल वाचक (परिमाण – Quantitative) विशेषन :-

ਏਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਪਨੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧੋਂ ਦੀ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਸਮਕਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਨੇ ਕਰੀ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਖੁਆਂਦੇ ਨ। ਜਿ'ਧਾਂ — ਸੇਰ ਆਟਾ, ਮਨ ਚੌਲ, ਗਜ ਕਪੜਾ, ਬੋਰੀ ਖਣਡ, ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ, ਦਸ ਕੋਹ ਛਿੱਡਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦ੍ਰਵਧਵਾਚਕ, ਸਮੂਹਵਾਚਕ ਤੇ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਝਾਏ ਕਨੌ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਕਨੌ ਬਿੰਦ, ਮਤਾ, ਦਨਾਂ, ਅਛਾ, ਹਾਰਾ ਜਾਂ ਜਨੇਹਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਜੋਡੇ ਜਾਨ ਤਾਂ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਸਰਕਣੀ ਏਹ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਨੇਈ ਹੋਵੇਂਦੀ ਅਂਦਾਜਨ ਬਨੀ ਜਂਦੀ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ — ਸੇਰ ਹਾਰਾ ਆਟਾ, ਮਤੀ ਹਾਰੀ ਖਣਡ, ਥੋਹੜਾ ਜਨੇਹਾ ਛਧੋ, ਸਾਰਾ ਟਬਕਾ, ਕਿਥ ਲੋਕ, ਅਛਾ—ਜਨੇਹਾ ਟੋਕਰਾ, ਬਿੰਦ ਸਾਰਾ ਲੜ ਆਦਿ।

ਅਨਿਸ਼ਚਤ ਸੰਖਿਆ ਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਤ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਦੇ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਨੇਹੂ ਦੇ ਕਰੋਬਰ ਏ । ਏਹ ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਕਾਰਣ ਏ । ਕੀ ਜੇ ਜੇਕਰ ਝੁਨੌਂਗੀ ਇਕਵਚਨੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਕਨੈ ਬਰਤੇਆ ਜਾਂ ਤਾਂ ਝੁਨੌਂਦੇ ਥਮਾਂ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਤ ਜਾਂ ਅਨੰਦਾਜਨ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਏ ਤੇ ਜੇਕਰ ਝੁਨੌਂਗੀ ਬਹੁਵਚਨੀ ਸੰਜ਼ਾਏਂ ਕਨੈ ਬਰਤੇਆ ਜਾ ਤਾਂ ਝੁਨੌਂਦੇ ਥਮਾਂ ਅਨੰਦਾਜਨ ਸੰਖਿਆ ਸਰਬਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਥਹੋਂਦੀ ਏ, ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਕਿਸ਼ ਆਟਾ, ਮਤਾ ਦੁਛ, ਥੋਹੜੀ ਖਣਡ, ਖਾਸੇ ਚੌਲ ਬਗੈਰਾ ਪ੍ਰਯੋਗੋਂ ਚ ਕਿਸ਼, ਮਤਾ, ਥੋਹੜੀ ਤੇ ਖਾਸੇ ਸ਼ਬਦ ਅਨਿਸਿਚਤ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਆ ਕਰਦੇ ਨ ਤੇ ਕਿਸ਼ ਜਾਗਤ, ਮਤੇ ਗਲਾਸ, ਥੋਹੜਿਆਂ ਕੌਲਿਆਂ, ਖਾਸੇ ਲੋਕ ਬਗੈਰਾ ਪ੍ਰਯੋਗੋਂ ਚ ਅਨਿਸਿਚਤ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਆ ਕਰਦੇ ਨ ।¹

ਝੁਨੌਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਚਾ ਗੈ ਮਤਾ, ਦਨਾਂ, ਸਕਖਰ, ਕਿਸ਼, ਥੋਹੜਾ, ਆਦਿ ਕਿਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਮਮ ਬੀ ਕਰਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਮੈਂ ਅਜਜ ਕਿਸ਼ ਡਰੀ ਗੇਹੂ, ਤੁਸ ਕਲ ਮਤਾ ਨਹਾਤੇ ਹੋ । ਤੁਸ ਦਨਾਂ ਹਿਲਲੀ ਗੇ ਹੋ । ਓਹ ਥੋਹੜਾ ਟੁਏਆ ਹਾ ।

ਝੁਨੌਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕੇਹੂ ਥਾਹੋਏ ਪਰ ਕਤਰੰਧੂਰਕ ਤੇ ਕਰਮਪੂਰਕ ਦੀ ਭੂਮਕਾ ਬੀ ਨਭਾਂਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਅਜਜ ਡਰ ਮਤਾ ਲਗਾ । (ਕਤੂ ਪੂਰਕ)

ਗਰੈ ਅਜਜ ਦੁਛ ਮਤਾ ਦਿੱਤਾ । (ਕਰਮ ਪੂਰਕ)

ਅਜਜ ਜੋਰ ਸਕਖਰ ਲਗਾ । (ਕਤੂ ਪੂਰਕ)

ਤਸਨੇ ਨਿਊਡੇ ਚ ਲੂਨ ਸਕਖਰ ਪਾਯਾ ਹਾ । (ਕਰਮ ਪੂਰਕ)

ਭਾਰ ਥੋਹੜਾ ਹੋਈ ਗੇਆ ਏ । (ਕਤੂ ਪੂਰਕ)

ਤਸਨੇ ਕਮਮ ਥੋਹੜਾ ਗੈ ਕੀਤਾ ਹਾ । (ਕਰਮ ਪੂਰਕ)

ਅਜੋਂ ਦਿਨ ਕਿਸ਼ ਗੈ ਹੋਏ ਨ । (ਕਤੂ ਪੂਰਕ)

ਅਦੋਂ ਸਮਾਨ ਕਿਸ਼ ਗੈ ਆਹਵਾਂ ਏ । (ਕਰਮ ਪੂਰਕ)

1. ਡੋਗਰੀ ਚ ਚੌਲ, ਛੋਲੇ, ਜੌ ਬਗੈਰਾ ਪਦਾਰਥ ਤਾਂਅਂ ਤੋਲੇ-ਜੋਖੇ ਜਾਂਦੇ ਨ, ਪਰ ਝੁਨੌਂਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਤੇਲ, ਘਾਂਘ, ਆਟਾ, ਬੀ ਜੋਖੇ-ਤੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਇਕਵਚਨ ਚ ਔਂਦੇ ਨ ।

ਦਰੀ ਮਤੀ ਹੋਈ ਗੇਈ ਏ ।

(ਕਟੂ ਪ੍ਰਕ)

ਤਸਨੇ ਥੋਹੜੀ ਗਲੈ ਦਾ ਮਤਾ ਬਨਾਯਾ ।

(ਕਰਮ ਪ੍ਰਕ)

4. ਸਂਕੇਤਵਾਚਕ ਜਾਂ ਸਾਰਵਨਾਮਕ (Demonstrative) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ :-

ਜੇਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਪਨੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ਣੇ ਬਕਖੀ ਝਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਤੰਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੇ ਨ
ਤ'ਨੋਂਗੀ ਸਂਕੇਤਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਇਸ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਮੂਮਨ
ਸਾਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ ਬਨਦੇ ਨ ਇਸ ਕਹੀ ਇਨੋਂਗੀ ਸਾਰਵਨਾਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬੀ ਗਲਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
ਜਿਧਾਂ —

ਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸਾਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ — ਏਹ ਕੁਝੀ, ਓਹ ਜਾਗਤ

ਅਨਿਸ਼ਚਯਵਾਚਕ ਸਾਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ — ਕੋਈ ਕੁਝੀ, ਕਿਸ ਕਮਮ

ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਸਾਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ — ਕੁਝ ਆਦਮੀ ? ਕੇਹ ਚੀਜ ?

ਸਮਕਵਧਵਾਚਕ ਸਾਰਵਨਾਮੇਂ ਥਮਾਂ — ਜੋ ਸਮਾਂ, ਜੇਹੜਾ ਆਦਮੀ ।

ਨਿਜਵਾਚਕ ਸਾਰਵਨਾਮ ਥਮਾਂ — ਅਪਨਾ ਕਮਮ, ਅਪਨੀ ਗਲਲ, ਅਪਨੇ ਲੋਕ,
ਅਪਨਿਆਂ ਮਰੀਬਤਾਂ ।

ਸਾਰਵਨਾਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਸਂਕੇਤਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਹੈ ਕਮਮ ਨੇਈ ਕਰਦੇ ਬਲਕੇ
ਗੁਣਵਾਚਕ ਤੇ ਨਾਪ-ਤੋਲਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਕਮਮ ਬੀ ਕਰਦੇ ਨ ।

ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ —

ਮੂਲ ਸਾਰਵਨਾਮ	ਰੂਪ	ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ
ਏਹ	ਇਸ	ਏਸਾ, ਇਥੈ ਨੇਹਾ
ਓਹ	ਤਸ	ਵੈਸਾ, ਤਾਏ ਨੇਹਾ
ਜੋ	ਜਿਸ	ਜੈਸਾ, ਜਨੇਹਾ
ਕੁਝ	ਕਿਸ	ਕੈਸਾ, ਕਨੇਹਾ

ਨਾਪ-ਤੋਲ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ —

ਮੂਲ ਸਾਰਨਾਮ	ਰੂਪ	ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ
ਏਹ	ਇਸ	ਇਤਨਾ / ਇੰਜਾ
ਓਹ	ਉਸ	ਉਤਨਾ / ਉੰਜਾ
ਜੋ	ਜਿਸ	ਜਿਤਨਾ / ਜਿੰਜਾ
ਕੁਨ	ਕਿਸ	ਕਿਤਨਾ / ਕਿੰਜਾ

ਕਦੇਂ-ਕਦੇਂ ‘ਜਨੇਹਾ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਸਮਬਨਧ ਸੂਚਕ ਦਾ ਕਸ਼ਮ ਬੀ ਕਰਦਾ ਏ ।

ਜਿ’ਧਾਂ :- ਤੁਂ’ਦੇ ਜਨੇਹਾ ਭਲਾਮਾਨਸ, ਜੋਰਾਬਰ **ਜਨੇਹਾ** ਸ਼ੂਰਵੀਰ ਬਗੈਰਾ ।

ਹ’ਧਾਂ ਗੈ ਕੈਸਾ, ਕਨੇਹਾ ਤੇ ਕਿੰਜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਵਿਸਮਾਂਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰ ਆਗੂ ਬੀ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ । ਜਿ’ਧਾਂ — ਕੈਸਾ ! ਫਿਰਗਾ ਆਦਮੀ ਏ ! ਕਨੇਹੀ ! ਮੂਰਖ ਜਨਾਨੀ ਏ ! ਕਿੰਜੀ ਗਰਮੀ ਏ ਅਜ਼ਜ !

ਵਾਕਧ ਚ ਜਿਸਲੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ ਦੇ ਬਗੈਰ ਇਕਕਲੇ ਗੈ ਬਧਾਰ ਕਰਦੇ ਨ ਤਥਾਲੈ ਤਬਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਕਸਰ ਸੱਜਾਏ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਬਖ਼ਲੇ ਕੇਹ ਜਾਨਨ ਕੁਝੈ ਦੀ ਪੀਡੁ । ਬਜੁਰ੍ਗੇ ਦਾ ਆਖਾ ਮਜ਼ਨਾ ਲੋਡਦਾ ਏ । ਪਾਗਲੋਂ ਦੀ ਦੁਨਿਆ ਚ ਕੁਨ ਕੁਝੈ ਦੀ ਸੁਨਦਾ ਏ ? ਮੀਰੋਂ ਦੇ ਘਰ ਯੰਦੇ ਤਦੀ ਝਕਕ ਔਨ੍ਦਾ ਏ ।

ਡੋਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ : ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਤ

ਡੋਗਰੀ ਚ ਸਮਨੋਂ ਆਕਾਰਾਨਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਚ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਆਵਤੈ ਰੂਪਾਧਨ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਬੀ ਗਲਾਧਾ ਗੇਆ ਏ ਜੋ ਡੋਗਰੀ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਧੇਧ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦ’ਤੁੰ ਰੂਪੋਂ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਇਸ ਕਹੀ ਇਨ੍ਹੋਂ ਦੌਨੋਂ ਸਿਥਤਿਧਿਆਂ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦਾ ਅਪਨੇ ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ ਕਨੌਂ ਏਕਾ (ਅਨਿਵਾਰੀ) ਬਨੇਦਾ ਰੋਹਦਾ ਏ ।

(1) ਵਿਸ਼ੇ਷ਧ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਡੋਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਚ ਰੂਪਾਂਤਰ

(ਕ) ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਤ

ਸਮਨੋਂ ਪੁਲਿੰਗ ਆਕਾਰਾਨਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਖੜੀਲਿੰਗ ਰੂਪ ਬਨਾਨੇ ਆਵਤੈ ਖੀਰੀ ‘ਆ’ ਹੀ ‘ਈ’ ਆਦੇਸ਼ ਹੋਈ ਯੰਦਾ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ :-

काला कुत्ता (पुलिंग)

काली गौ (स्त्रीलिंग)

मुट्ठा रस्सा (पुलिंग)

मुट्ठी कापी (स्त्रीलिंग)

(ख) वचन दे अधार उपर

आकारान्त पुलिंग विशेशनें दे बहुवचन बनाने आस्तै मूल विशेशन दे खीरी ‘-आ’ गी ‘-ए’ आदेश कीता जंदा ऐ ते स्त्रीलिंग विशेशनें दे इकवचन थमां बहुवचन आस्तै खीरी ‘-ई’ गी ‘-इयां’ आदेश होंदा ऐ । जियां :-

पीला दबट्टा (पुलिंग, इकवचन) पीले दबट्टे (पुलिंग, बहुवचन)

पीली पग्ग (स्त्रीलिंग, इकवचन) पीलियां पग्गां (स्त्रीलिंग, बहुवचन)

(ग) कारक दे अधार उपर

कारक-रचना दी द्विश्टी कन्नै डोगरी विशेशनें च अविकारी, विकारी ते सम्बोधन त्रै कारक न । पुलिंग आकारान्त विशेशनें दे खीरा च अविकारी कारक दे इकवचन लेई -आ’ गै रौहंदा ते बहुवचन च ‘-ए’ आदेश होई जंदा ऐ । विकारी कारक दे इकवचन आस्तै खीरा च ‘-आ’ गी ‘-ए’ ते बहुवचन च बी ‘-एं आदेश होई जंदा ऐ । किश इक विशेशनें च ते सम्बोधन कारक आस्तै बी’ रूपांतर होंदा ऐ । उत्थै इकवचन च खीरी ‘-आ’ गी ‘-एओ’ होई जंदा ऐ ।

इरसै चाल्ली ईकरान्त स्त्रीलिंग विशेशनें च बी विशेष्य दे कारक अनुसार रूपांतर होंदा ऐ । अविकारी कारक च इकवचनी रूपें दे खीरा च ‘-ई’ ते बहुवचनी रूपें दे खीरा च ‘-इयां’ गै रौहंदा ऐ । विकारी कारक च इकवचनी रूपें दे खीरा च ‘-ई’ गै औंदा ऐ ब, बहुवचनी रूपें दे खीरा च ‘-इयें’ होई जंदा ऐ । सम्बोधन कारक च मूल विशेशन दे खीरी ‘-ई’ गी ‘-इये’ ते बहुवचन च ‘-इयो’ आदेश होई जंदा ऐ । जियां :-

पुलिंग विशेशन — गोरा

कारक	इकवचन	बहुवचन
------	-------	--------

अविकारी	गोरा जागत	गोरे जागत
---------	-----------	-----------

विकारी	गोरे जागत	गोरें जागतें
--------	-----------	--------------

सम्बोधन	गोरे/गोरेआ जागता	गोरे/गोरेओ जागतो
---------	------------------	------------------

स्त्रीलिंग विशेशन — गोरी

कारक	इकवचन	बहुवचन
अविकारी	गोरी कुङ्गी	गोरियां कुङ्गियां
विकारी	गोरी कुङ्गी (गी)	गोरियें कुङ्गियें (गी)
सम्बोधन	गोरिये कुङ्गिये	गोरियों कुङ्गियों
सम्बोधन कारक आस्तै रूपांतर अक्सर सर्वनामक विशेशनें च आम लभदा		
ऐ । जियां :-		

लिंग	इकवचन	बहुवचन
पुलिंग	मेरेआ भावा	मेरे बच्चेओ
स्त्रीलिंग	मेरिये माए	मेरियो बच्चियो

(2) विधेय-विशेशन दे रूपा च डोगरी विशेशनें च रूपांतर

विधेय विशेशनें दा प्रयोग बी विशेष्य-विशेशनें आंगू होंदा ऐ । फर्क छडा इन्हा ऐ जे विधेय विशेशनें च विशेष्य दे लिंग ते वचन आस्तै रूपांतर होंदा ऐ कारक आस्तै नेई । विधेय-विशेशन प्रयोग कर्तृपूरक ते कर्मपूरक द'ऊं रूपें च होंदा ऐ ते दोनें रूपें च विशेष्यें कन्नै विशेशनें दा मेल बने दा रौहदा ऐ ।

कर्तृपूरक दे रूपा च विधेय-विशेशन

सेअऊ मिट्ठा ऐ ।	(पुलिंग इकवचन ‘आ’)
सेअऊ मिट्ठे न ।	(पुलिंग बहुवचन ‘-ए’)
नाख मिट्ठी ऐ ।	(स्त्रीलिंग इकवचन ‘-ई’)
नाखां मिट्ठियां न ।	(स्त्रीलिंग बहुवचन ‘-इयां’)

कर्मपूरक दे रूपा च विधेय-विशेशन

गुरु ने शागिर्द स्थाना बनाया ।	(पुलिंग इकवचन ‘आ’)
गुरु ने शागिर्द स्थाने बनाए ।	(पुलिंग बहुवचन ‘-ए’)

ਤਸਨੇ ਕਨਥ ਤਚੀ ਬਨਾਈ ।

(ਤ੍ਰੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ‘-ਈ’)

ਤਸਨੇ ਕਨਥਾਂ ਤਚੀਧਾਂ ਬਨਾਇਆਂ ।

(ਤ੍ਰੀਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ‘-ਇਆਂ’)

6.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿੱਧੈ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ ਤਸਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ, ਮੇਦ ਤੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖ਼ਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸਕਗ। ਤਾਂ ਤੇ ਸੰਜ਼ਾ ਤੇ ਸਰਵਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਗੈ ਸਕਿਯ ਤੌਰਾ ਪਰ ਵਾਕਧ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਕਮਮ-ਮਾਰ ਸਾਂਭਦੇ ਨ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬੀ ਮਾਸਾ-ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਚ ਅਪਨੀ ਖਾਸ ਮੂਮਿਕਾ ਨਮਾਨੇ ਕਰੀ ਕਰਤਾ-ਪਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਜਾਂ ਤੰਦੀ ਟਕੋਹਦਗਤ ਨਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਵਾਕਧ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਅਨਤ੍ਰੁਛ ਹਿੱਸਾ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਤੇ ਕੇਈ ਬਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਪਦ ਇਕਕਲਾ ਗੈ ਕਰਤਾ-ਪਦ ਦੀ ਮੂਮਿਕਾ ਬੀ ਨਮਾਂਦਾ ਏ ਸੈਹ ਡੋਗਰੀ ਮਾਸਾ ਦੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਵਾਕਧ ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਪਨੀ ਚੇਚੀ ਥਾਹਰ ਰਖਦਾ ਏ।

6.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

- (ਕ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ (ਖ) ਵਿਸ਼ਤਾਰ (ਗ) ਔਖਾ (ਘ) ਅਨਵਾਜਨ (ਙ) ਦੋਹਰਾਈ (ਚ) ਸੰਖਧਾਵਾਚਕ
(ਛ) ਸਮੂਹ

6.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੋਆਲ

- (ਕ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਲਿਖੋ।

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

- (ਖ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੇਦੋ-ਤਪਮੇਦੋ ਬਾਰੈ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਕਨੈ ਲਿਖੋ।

.....
.....
.....

(ग) वचन ते कारक ते आधार उपर विशेषण दੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਕਰੋ।

6.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री

(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक : डॉ. चम्पा शर्मा

सैहं सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

* * * *

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 3

SEMESTER - I

LESSON - 7

ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਪਾਠ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਭੇਟ

7.0 ਰੂਪਰੇਖਾ

7.1 ਤਵੇਖਾ

7.2 ਪਾਠ-ਪਾਠਿਕ

7.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

7.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

7.5 ਕਥਿਨ ਸ਼ਬਦ

7.6 ਅਭਿਆਸ ਆਤਮੈ ਸੋਆਲ

7.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

7.1 ਤਵੇਖਾ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰਥਿਹਾਂ ਗੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਪਾਠ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਭੇਟੋਂ-ਭੇਟੋਂ ਬਾਰੈ ਸਾਰੋਖਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ।

7.2 ਪਾਠ-ਪਾਠਿਕ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰਥਿਹਾਂ ਗੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਪਾਠ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਭੇਟੋਂ ਬਾਰੈ ਤਫ਼ਸੀਲੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ।

ਪਾਠਿਕ

ਵਾਕਾਂ ਚ ਤਵੇਖਾ ਦੇ ਕਨੌਂ ਦੂਆ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਂਗ ਵਿਧੇਤ ਹੋਵਦਾ ਏ ਤੇ ਵਿਧੇਤ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਚ ਕ੍ਰਿਆ ਕੇਨ੍ਦ੍ਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਭਾਂਦੀ ਏ । ਕ੍ਰਿਆ ਝਕਲੀ ਬੀ ਸਪੂਰੇ ਵਿਧੇਯ ਦਾ ਕਸ਼ਾ ਕਰਦੀ ਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਤਾਰਕਾਂ ਗੀ ਕਨੈ ਲੇਝੈ ਬੀ । ਇਸ ਕਹੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਨਾਂਡ ਦਾ ਵਾਕਭਾਗ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਅਪਨਾ ਖਾਸ ਥਾਹਰ ਰਖਦਾ ਏ । ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ ਤੇ ਉਦੱਦੇ ਮੇਦੇ-ਉਪਮੇਦੇਂ ਦਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚਾ ਗੇਦਾ ਏ ।

7.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ ਤੇ ਮੇਦ

- (ਕ) ਪਰਿਚੇ
- (ਖ) ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ
- (ਗ) ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਮੇਦ

ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਪਰਿਆਸ਼ਾ

ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋਹੜਾ ਕੁਦੈ ਕਸ਼ੇ ਦੇ ਹੋਨੇ ਜਾਂ ਕੀਤੇ ਜਾਨੇ ਬਾਰੇ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਣੇ, ਉਸਗੀ ਵਾਕਰਣ ਚ ਕ੍ਰਿਆ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ — ਓਹ ਪਢਦਾ ਏ । ਮੈਂ ਖਤ ਲਿਖੇਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਆਂ ਚ 'ਪਢਦਾ' ਤੇ 'ਲਿਖੇਆ' ਕ੍ਰਿਆ ਨ । ਪਰ ਏਹ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਕਸ਼ਾ: ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਕ ਤੇ ਭੂਤਕਾਲਕ ਰੂਪ ਨ ਜਿ'ਨ੍ਹੀ ਰਚਨਾ ਮੂਲ ਧਾਰੂ ਦੇ ਅਗੋਂ 'ਅਦਾ' ਤੇ 'ਏਆ' ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਿਖਿਆ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਮੂਲ ਅੰਸ਼ ਗੀ ਧਾਰੂ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ — ਜਿ'ਧਾਂ ਪਢਦਾ ਚ ਪਢੁ' ਤੇ ਲਿਖੇਆ ਚ 'ਲਿਖ੍ਯ' ਨ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਮੇਦ

ਅਰਥ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦ'ਊ ਅਧਾਰੋਂ ਪਰ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਜਂਦਾ ਏ ।

7.3.1 ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਮੇਦ

ਮੁਕਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕ੍ਰਿਆ ਦੌਂ ਚਾਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ — 1. ਅਕਰਮਕ ਤੇ 2. ਸਕਰਮਕ ।

1. ਅਕਰਮਕ (Intransitive) ਕ੍ਰਿਆ

ਓਹ ਕ੍ਰਿਆ (ਕਸ਼ਾ) ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਕਰਤਾ ਤੱਥ ਗੈ ਪੌਦਾ ਏ ਅਰਥਾਤ् ਜਿਸਗੀ ਕਸ਼ ਦੀ ਜਲਦਤ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ ਉਸਗੀ 'ਅਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :— 'ਮੋਹਨ ਟੁਰਦਾ ਏ' ਵਾਕਿਆ ਚ 'ਟੁਰਦਾ' ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਅਸਰ ਮੋਹਨ ਤੱਥ ਗੈ ਪਵਾ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ "ਮੋਹਨ" ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਏ । ਦੁਏ ਸ਼ਬਦੇਂ ਚ ਜਿ'ਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਏਂ ਗੀ ਅਪਨੇ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਸਤੈ ਕਸ਼

(ਦੇ ਲਪਾ ਚ ਸੰਜਾ) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੇਈ ਪੌਂਡੀ ਓਹ ਕ੍ਰਿਧਾਂ ਅਕਰਮਕ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨ। ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ :— ਢਰਨਾ, ਸੈਨਾ, ਟੁਰਨਾ, ਡਿਗਨਾ, ਦੌਝਨਾ, ਲਝਨਾ, ਹਣਸਨਾ, ਰੋਨਾ, ਠਰਨਾ, ਝਾਕਕਨਾ, ਖੰਘਨਾ, ਔਨਾ, ਜਾਨਾ ਬਗੈਰਾ ।

2. ਸਕਰਮਕ (Transitive) ਕ੍ਰਿਧਾ

ਓਹ ਕ੍ਰਿਧਾ ਜਿਸਦੇ ਵਿਧਾਨ (ਕਮਮ) ਦਾ ਅਸਾਰ ਕਰਤਾ ਤੱਥਰ ਨੇਈ ਬਲਕੇ ਕਰਮ ਤੱਥਰ ਪੌਂਦਾ ਏ, ਤਦੀ ‘ਸਕਰਮਕ’ ਯਾਨੀ “ਕਰਮ ਦੇ ਸਮੇਤ ਔਨੇ ਆਹਲੀ” ਕਿਧਾ ਆਖਦੇ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ :— ਖਾਨਾ, ਪੀਨਾ, ਦੇਨਾ, ਸੁ’ਟਨਾ, ਧੋਨਾ, ਛੋਝਨਾ, ਲੈਨਾ, ਪੁਝਨਾ, ਕੁਟਟਨਾ, ਪੁਟਟਨਾ, ਸੀਨਾ ਬਗੈਰਾ ਕੇਈ ਕ੍ਰਿਧਾਂ ਸਕਰਮਕ ਨ ਤੇ ਝਾਂਦਾ ਕਮਮ—ਬਪਾਰ ਕਰਮ ਦੇ ਬਗੈਰ ਪੂਰਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਖੈ ‘ਜਾਗਤ ਧੋਆ ਦਾ ਏ’ ਤਾਂ ਸੁਨਨੇ ਆਹਲੇ ਗੀ ਗਲਲ ਅਥੀ ਬਝੌਂਦੀ ਏ ਤੇ ਪੁਛਨਾ ਪੌਂਦਾ ਏ ‘ਕੇਹ ਧੋਆ ਦਾ ਏ? ਜੇਕਰ ਝੜਨਾ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ‘ਜਾਗਤ ਕਮੀਜ ਧੋਆ ਦਾ ਏ’ ਤਾਂ ਪੈਹਲੇ ਗੈ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਭਾਵ ਸਪਥਟ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਤੇ ਵਾਕਧ ਕੀ ਪੂਰਾ ਬਝੌਂਦਾ ਏ ।

ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਧਾਂ ਜਿਸਲੈ ਭੂਤਕਾਲ (ਪੂਰੀ) ਚ ਔਂਦਿਆਂ ਨ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਨੈ “ਨੇ” ਚਿ’ਨਨ ਲਗਦਾ ਏ। ਕੇਈ ਬਾਰੀ “ਕਰਮ” ਕਨੈ ‘ਗੀ’ ਚਿ’ਨਨ ਕੀ ਲਗਦਾ ਏ। ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ — ਰਾਧਾ ਨੇ ਰਮਾ ਗੀ ਚਿਟਠੀ ਲਿਖੀ, “ਜਾਗਤਾ ਨੇ ਕੁਚੈ ਗੀ ਸੋਟਾ ਮਾਰੇਆ। ਬਬੈ ਨੇ ਜਾਗਤੈ ਗੀ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਲੀ ਬੂਹਟੋਂ ਗੀ ਪਾਨੀ ਦਿੱਵਦਾ ਏ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਮੰਗਤੇ ਗੀ ਚਾਹ ਪਲਾਈ। ਕੌਕੈਰੈ ਧੋਡੇ ਗੀ ਭੋ ਖਲਾਇਆ। ਝਾਂਨੋਂ ਵਾਕਧਾਂ ਚ ਲਿਖੀ, ਮਾਰੇਆ, ਦਿੱਤੇ, ਦਿੱਵਦਾ ਏ, ਪਲਾਈ, ਖਲਾਇਆ,—ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਧਾਂ ਨ, ਜਿ’ਨੇ ਕਰਮ ਨ : ਕ੍ਰਮਸ਼: ਚਿਟਠੀ, ਸੋਟਾ, ਪੈਸੇ, ਪਾਨੀ, ਚਾਹ ਤੇ ਭੀ। ਝੜਦੇ ਝਲਾਵਾ ਝਾਂਨੋਂ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਕਨੈ ਝਕ ਕਰਮ ਹੋਰ ਏ, ਜਿ’ਨੇ ਪਰ ਤਦ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਫਲ ਪਵਾ ਕਰਦਾ ਏ। “ਲਿਖੀ” ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਦੂਆ ਕਰਮ ਰਮਾ ਗੀ; “ਮਾਰੇਆ” ਦਾ ਕੁਤੇ ਗੀ; “ਦਿੱਤੇ” ਦਾ ਜਾਗਤੈ ਗੀ ‘ਦਿੱਵਦਾ ਏ’ ਦਾ “ਬੂਹਟੋਂ ਗੀ” “ਪਲਾਈ” ਦਾ ਮੰਗਤੇ ਗੀ ਤੇ “ਖਲਾਇਆ” ਦਾ ਧੋਡੇ ਗੀ ਏ। ਨੇਹੀਂ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਗੀ ਜਿਂਦੇ ਕਨੈ ਦੋ—ਦੋ ਕਰਮ ਹੋਨ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਦੋਕਰਮੀ (ਛਿਕਰਮਕ) ਕ੍ਰਿਧਾ ਆਖਦੇ ਨ। ਦ’ਊਂ ਕਰਮੋਂ ਚਾ ਝਕ ਕਰਮ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦੀ ਪੂਰਿ ਆਖਤੈ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਝਈ ‘ਮੁਕਖ ਕਰਮ’ ਆਖਦੇ ਨ। ਮੁਕਖ ਕਰਮ ਅਕਸਾਰ ਕੋਈ ਚੀਜ—ਬਰਤ (ਪਦਾਰਥੀ) ਹੋਂਦਾ ਏ। ਦੂਆ ਕਰਮ ਕੁਝੈ ਜੀਬੈ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਜਿਸਦੇ ਲੋਈ ਮੁਕਖ ਕਰਮ ਬਰਤੇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਝਸ ਕਰਮ ਗੀ ‘ਗੈਣ ਕਰਮ’ ਆਖਦੇ ਨ ਤੇ ਗੈਣ ਕਰਮ ਕਨੈ ਮਹੇਸ਼ਾਂ “ਗੀ” ਚਿ’ਨਨ ਲਗਦਾ ਏ।

ਡੋਗਰੀ ਚ ਕਿਥ ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੁ (ਕ੍ਰਿਧਾ) ਅਪਨੇ ਕਨੈ “—ਓਚ” ਪ੍ਰਤਿਧ ਜੁਝਨੇ ਪਰ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੁਏਂ ਦੇ ਅਰਥ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ :—

अकर्मक

पानी भरोची गोआ ।
 गल्ल नेई सनोची ।
 लकड़ी दलोची गोई ।
 फुल्ल ठंगोचे दे हे ।
 जागत गुआची जाग ।

सकर्मक

राधा ने पानी भरेआ ।
 उसने मेरी गल्ल नेई सुनी ।
 मैं लकड़ी दली ।
 उसने फुल्ल ठंगे दे हे ।
 उसने जागत गुआई ओडेआ ।

कर्तृपूरक जां उद्देश्यपूर्ति

अकर्मक ते सकर्मक दोऐ चाल्ली दे धातु केर्ह बारी अपने अर्थ गी पूरी चाल्ली स्पश्ट नेई करी सकदे । उस स्थिति च उद्देश्य (कत्ती) दे अर्थ स्पष्टीकरण आस्तै कर्तृपूरक जां उद्देश्य पूर्ति दे रुपा च संज्ञा जां विशेशन शब्द क्रिया दे कन्नै औंदेन । जियां ‘रामधन गवैया ऐ’ वाक्य च ‘ऐ’ क्रिया दी पूर्ति ‘गवैया’ संज्ञा करा करदी ऐ इस करी इत्यै ‘गवैया’ शब्द उद्देश्य पूर्ति जां कर्तृपूरक ऐ । इस्तै चाल्ली ‘एह डाक्टर स्याना निकलेआ’ इत्यै ‘स्याना’ शब्द विशेशन ऐ जेहड़ा वाक्य दे उद्देश्य डाक्टर बारै लोड़चदी जानकारी दिंदे होई ‘निकलेआ’ क्रिया दी अर्थपूर्ति करा करदा ऐ ।

कर्मपूर्ति

अकर्मक क्रियाएं आहला लेखा केर्ह बारी सकर्मक क्रियां बी छडे कर्म दी सहायता कन्नै अपना अर्थ पूरा नेई करी सकदियां, यानि उनेंगी बी अपने अर्थ दी पूर्ति आस्तै अपने कर्म कन्नै सरबंधत संज्ञा जां विशेशन दी जरुरत बझोंदी ऐ, जिसगी व्याकरण च ‘कर्मपूर्ति’ आख्रदे न । मसाल दे तौरा पर :-

डाक्टरै मरीज नरोआ कीता ।

मिंगी ओहदी डौल ढिल्ली लभी ।

मैं राधा गी भैन समझादी ही ।

उन्नै पति गी परमेशर जानेआ ।

इनें वाक्यें च नरोआ, ढिल्ली, भैन, परमेशर बगैरा शब्द कर्मपूर्ति न की जे

ਏਹ ਅਪਨੇ-ਅਪਨੇ ਕਰਮ ਕਮਸ਼: ਮਰੀਜ, ਡੌਲ, ਰਾਧਾ, ਤੇ ਪਤਿ ਕਨੈ ਸਰਬਵਧਤ ਹੋਇਥੈ ਕਿਯਾ ਦੇ ਅਰਥ ਗੀ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਨ। ਪੈਹਲੇ ਵਾਕਿਆਂ ਦੀ ਕਿਧਾਰਾਂ ਕੀਤਾ ਵਾਕਿਆਰਥ ਗੀ ਸਪਣਟ ਕਰਨੇ ਚ ਅਸਮਰਥ ਜਨ ਸੇਹੀ ਹੋਆ ਕਰਦੀ ਏ ਤੇ ਉਸਗੀ ਅਪਨੇ ਅਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ ਆਖਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ‘ਨਰੋਆ’ ਕਰਮਪ੍ਰਤਿ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਲੈਨੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਲਾਜਮੀ ਬੜ੍ਹੋਵੰਡੀ। ਇਥਾਂ ਗੈ ਬਾਕੀ ਵਾਕਿਆਂ ਦਿਖੇ ਕਿਧਾਏ ਕਮਸ਼: ‘ਲਭੀ’, ‘ਸਮਝਾਵੀ ਹੀ’ ਤੇ ‘ਜਾਨੋਆ’ ਗੀ ਬੀ ਕਰਮਪ੍ਰਤਿ ਦਾ ਰਹਾਰਾ ਲੈਨਾ ਪੇਤਾ।

ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਧਾਰਾਂ ਰਚਨਾ ਚ ਅਕਸਰ ਅਕਰਮਕ ਤੇ ਸਕਰਮਕ ਦੌਨੋਂ ਧਾਰਾਏਂ ਥਮਾਂ ਬਨੀ ਦਿਖਾਂ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਝਾਂ ਬੀ ‘ਕਰਮ’ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਅਪਨੇ ਧਾਰੁ ਦੀ ਸਕਰਮਕ ਕਿਧਾ ਕਨੈ ਔਂਦਿਖਾਂ ਨ। ਜਿਥਾਂ :-

ਅਕਰਮਕ ਧਾਰਾਏਂ ਥਮਾਂ :-

ਤੁਲ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਗੈ ਅਪਨਾ ਰੋਨਾ (ਰੋਨ) ਰੋਏਆ।

ਓਹ ਕੋਈ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦਾ ਰੇਹਾ।

ਭਾਰਤ ਨੇ ਫਿਰਗਾ ਜਨੇਹਾ ਹਾਸਾ ਹਵਾਦੇਆ।

ਸਕਰਮਕ ਧਾਰਾਏਂ ਥਮਾਂ :-

ਤੁਹਾਂ ਬੀ ਉਸਦੀ ਝਾਲ ਨੇਈ ਝਾਲੀ।

ਮੈਂ ਬਥਹੋਰੇ ਜੋੜ ਜੋੜੇ।

ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਘੋੜਾਨ ਘੋੜੇ।

ਤਾਂਨੋਂ ਸਾਰਾ ਧੋਨ ਧੋਵੀ ਓੜੇਆ।

ਬਧਾਤਾ ਬੀ ਸਭਨੋਂ ਦੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ ਏ।

ਪਨ੍ਤੈ ਕੋਈ ਮੇਲ ਮੇਲੇ, ਪਰ ਕਿਝਮਤ ਅਪਨੀ।

7.3.2 ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਕਿਧਾ ਦੇ ਭੇਦ

ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਕਿਧਾ (ਧਾਰਾਏਂ) ਦੇ ਦੌਂ ਭੇਦ ਨ : ਮੌਲਕ ਕਿਧਾ (ਸਿੱਖ ਧਾਰੁ) ਤੇ ਯੌਗਕ ਕਿਧਾ (ਸਾਡੇ ਦੇ ਧਾਰੁ)।

1. ਮੌਲਕ ਕਿਧਾ

ਮੌਲਕ ਕਿਧਾ ਚ ਧਾਰੁ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਗੈ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਂਦੇ ਨ ਅਰਥਾਤ् ਮੌਲਕ ਕਿਧਾ

ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਮੂਲ ਯਾਨੀ ਸਿਥਕ ਧਾਰਤੁਏਂ ਕਨੈ ਕੁਸੈ ਪ੍ਰਤਿਯ ਬਗੈਰਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ। ਏਹ ਧਾਰਤੁ ਅਕਰਮਕ ਤੇ ਸਕਰਮਕ ਦੌਂ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ (ਜਿ'ਨਵਾ ਬਾਂਧੈ ਪਿਚੋਂ ਦਿਤਾ ਗੇਆ ਏ) ਜਿ'ਧਾਂ :- ਕਟਟ, ਖਪ, ਚਿੰਝਾ, ਛੂਹ, ਟਪ, ਤਰ, ਤੋਲ, ਥ'ਮਸ, ਦਿਕਖ, ਦੇ, ਘਰ, ਜ਼ਹੌ, ਪੀ, ਪੁਚ਼, ਫੁਟ, ਬ'ਨਨ, ਬੁਜ਼ਾ, ਬਿ'ਨਨ, ਮਲ, ਰਕਖ, ਰਚ, ਲਿਮਖ, ਸੁਨ, ਹਖ, ਹਾਰ, ਹੋ ਬਗੈਰਾ ।

ਝਾਂਨੋਂ ਮੌਲਕ ਕਿਧਾਏਂ ਚ ਵਾਕਧਾਰਥ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਪੁਰਸ਼, ਕਾਲ, ਵਾਚਧ ਤੇ ਅਰਥ ਆਦਿ ਰੂਪਾਨਤਰ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜਿਸਦੀ ਚਰਚਾ ਅਗਲੇ ਪਾਠ ਚ ਕੀਤੀ ਗੇਦੀ ਏ ।

2. ਯੌਗਕ ਕਿਧਾ

ਝਾਂਨੋਂ ਕਿਧਾਏਂ (ਧਾਰਤੁਏਂ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਮੂਲ ਧਾਰਤੁ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦੈ ਦੇ ਕਨੈ ਕੁਸੈ ਪ੍ਰਤਿਯ ਆਦਿ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਦੁਏ ਸ਼ਬਦੇਂ ਚ ਝਾਂਨੋਂ ਕਿਧਾਏਂ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਝਕ ਥਮਾਂ ਮਤੇ ਤਤਵੇਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨੈ ਹੋਂਦੀ ਏ, ਝਾਂਨੋਂਗੀ ਸਾਧਤ (ਸਾਡੀ ਗੇਦੀ) ਕਿਧਾਂ ਗਲਾਧਾ ਜਂਦਾ ਏ।

ਧੋਗਕ ਕਿਧਾ ਦੇ ਮੁਕਖ ਚਾਰ ਮੇਦ ਮਨੋ ਜਾਂਦੇ ਨ : ਜਿਂ'ਦੇ ਚ — ਪ੍ਰੇਣਾਧਿਕ ਕਿਧਾ, ਸਂਧੁਕਤ ਕਿਧਾ, ਨਾਮਧਾਰੁ ਤੇ ਧਵਨਾਤਮਕ ਕਿਧਾ ਸ਼ਾਮਲ ਨ ।

7.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਝਾਂ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰਥਿਂ ਗੀ ਕਿਧਾ ਦੀ ਪਾਰਿਮਾਵਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੇਦੇ-ਤਪਮੇਦੇਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸਕਣ। ਝਾਂਦੇ ਲਾਵਾ ਕਿਧਾ ਬਾਰੈ ਖੁਲਿਲਾਈ ਵਿਦਾਰਥੀ ਜਾਨੀ ਸਕਣ। ਵਾਕਧ ਚ ਤਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਨੈ ਦੂਆ ਲਾਜਮੀ ਅੰਗ ਵਿਧੇਯ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਵਿਧੇਯ ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਕਿਧਾ ਕੇਨ੍ਦ੍ਰੀ ਮੂਮਿਕਾ ਨਭਾਂਦੀ ਏ। ਕਿਧਾ ਝਕਲੀ ਬੀ ਸਾਪੂਰੇ ਵਿਧੇਯ ਦਾ ਕਮਮ ਕਰਦੀ ਏ ਤੇ ਕਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਾਰਕੇਂ ਗੀ ਕਨੈ ਲੇਇਏ ਚਲਦੀ ਏ। ਝਾਂ ਕਰੀ 'ਕਿਧਾ' ਜਾਂਦ ਦਾ ਵਾਕਭਾਗ ਚ ਅਪਨਾ ਖਾਸ ਥਾਹਰ ਰਖਦਾ ਏ। ਝਾਂ ਪਾਠ ਚ ਕਿਧਾ ਦੀ ਪਾਰਿਮਾਵਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੇਦੇ-ਤਪਮੇਦੇਂ ਦਾ ਬਾਂਧੈ ਦਿਤਾ ਗੇਦਾ ਏ।

7.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

(ਕ) ਝਕਲੀ (ਖ) ਵਿਧੇਯ (ਗ) ਵਾਕਭਾਗ (ਘ) ਬਾਂਧੈ (ਙ) ਧਾਰੂ (ਚ) ਅਕਰਮਕ
(ਛ) ਸਕਰਮਕ

7.6 ਅਭਿਆਸ ਆਦਿ ਸੋਆਲ

(ਕ) ਕਿਧਾ ਦੀ ਪਾਰਿਮਾਵਾ ਦਸ਼ਾਂ

(ख) क्रिया दे भेदें उपर रोशनी पाओ

7.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता
- (ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
- (ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : सम्पादक : डॉ. चम्पा शर्मा

सैह-सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 3

SEMESTER - I

LESSON - 8

क्रिया च वाच्य, काल ते अर्थ रूपायन

8.0 रूपरेखा

8.1 उद्देश्य

8.2 पाठ-परिचे

8.3 पाठ-प्रक्रिया

8.4 सारांश

8.5 कठिन शब्द

8.6 अभ्यास आस्तै सोआल

8.7 सहायक पुस्तकां

8.1 उद्देश्य

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी क्रिया च वाच्य, काल ते अर्थ रूपायन बारै सरोखड़ जानकारी हासल होई सकग।

8.2 पाठ-परिचे

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी सिर्फ वाच्य काल ते अर्थ कोटियें लेई रूपायन दी चर्चा कीती गेदी ऐ।

परिचे

क्रिया (धातुएं) दी रूप-रचना च जिनें व्याकरणिक कोटियें दा टकोहदा योगदान होंदा ऐ तंदे च वाच्य, काल, अर्थ, पुरश, लिंग ते वचन प्रमुख न। इस पाठ च सिर्फ वाच्य, काल ते अर्थ कोटियें लेई रूपायन दी चर्चा कीती गेई ऐ।

8.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਯਾ

ਕਿਧਿਆ ਚ ਵਾਚਿਆ, ਕਾਲ ਤੇ ਅਰ्थ ਰੂਪਾਧਨ

- (ਕ) ਪਹਿਚੇ
- (ਖ) ਡੋਗਰੀ ਕਿਧਿਆ ਚ ਵਾਚਿਆ-ਰੂਪਾਧਨ
- (ਗ) ਡੋਗਰੀ ਕਿਧਿਆ ਚ ਕਾਲ-ਰੂਪਾਧਨ
- (ਘ) ਡੋਗਰੀ ਕਿਧਿਆ ਚ ਅਰ्थ ਰੂਪਾਧਨ

ਡੋਗਰੀ ਕਿਧਿਆ ਚ ਵਾਚਿਆ-ਰੂਪਾਧਨ

ਵਾਚਿਆ, ਕਿਧਿਆ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿ ਏ। ਵਾਚਿਆ ਰੂਪਾਂਤਰ ਦੇ ਰਾਹੋਂ ਵਾਕਿਆ-ਅਰ्थ ਦੇ ਰਖਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਚ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਕੁਝ ਕੇਹੜਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਏ, ਅਰਥਾਤ਼ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀਂ ਕਿਧਿਆ ਦਾ ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੌਨ੍ਹਾਂ ਚਾ ਕੋਹਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਏ? ਇੱਥੀ ਆਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ ਜੇ ਵਾਚਿਆ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਾਹੋਂ ਕਿਧਿਆ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਹੋਰਨ੍ਹਾਂ ਤਤਿਆਂ ਮੜਾਉਂ ਸਹਿਬਨਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਏ। ਜਿਧਿਆਂ ‘ਘੋੜਾ ਦੌਡਦਾ ਏ’ ਇਤਥੈ ‘ਘੋੜਾ’ ਕਰਤਾ ਏ ਤੇ ‘ਦੌਡਦਾ ਏ’ ਕਿਧਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੌਨ੍ਹਾਂ ਪਦੋਂ ਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ ਸਮੱਕਿਆਂ ਵਿਚਲੁਪਤਾ ਏ ਇਸਕਾਰੀ ਕਰਤਾ ਦਾ ਕਿਧਿਆ ਕਨ੍ਨੈ ਸਮੱਕਿਆਂ ਪਰਤਕਖ ਏ।

ਮੁਕਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ਡੋਗਰੀ ਚ ਤੈ ਵਾਚਿਆ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ 1. ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਿਆ 2. ਕਰਮਵਾਚਿਆ ਤੇ 3. ਭਾਵਵਾਚਿਆ। ਬ, ਕਿਥ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਵਾਚਿਆ ਬੀ ਭਾਸਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਅਪਨੀ ਮਹਤਤਾ ਰਖਦੇ ਨ, ਜਿਂਦੇ ਚ ਕਰਤ੍ਰਕਰਮਵਾਚਿਆ ਤੇ ਕਰਤ੍ਰਭਾਵਵਾਚਿਆ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਆਂਦੇ ਨ।

ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਿਆ

ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਿਆ ਚ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਿਧਿਆ ਦਾ ਸਿਛਦਾ ਸਮੱਕਿਆਂ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਕਰਤਾ ਮਣੇਸ਼ਾਂ ਅਵਿਕਾਰੀ ਕਾਰਕ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਿਆ ਆਮਤੌਰਾ ਪਰ ਅਕਰਮਕ ਕਿਧਿਆਏਂ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ ਬ, ਮੂਤਕੂਦਨਤੀ ਕਿਧਿਆ-ਰੂਪੋਂ ਗੀ ਛੋਡਿਓਂ ਹੋਰਨ੍ਹਾਂ ਥਾਹੋਂ ਸਕਰਮਕ ਕਿਧਿਆਏਂ ਚ ਬੀ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਕਿਧਿਆ ਦੇ ਲਿੰਗ ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਨ੍ਨੈ ਮੇਲ ਖੰਦੇ ਨ ਅਰਥਾਤ਼ ਕਿਧਿਆ ਦੇ ਲਿੰਗ ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਕੁਲੁਪ ਹੋਂਦੇ ਨ। ਜਿਧਿਆਂ :-

ਘੋੜਾ ਦੌਡਦਾ ਏ ।

ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਕਵਚਨ

ਘੋੜੇ ਦੌਡਦੇ ਨ ।

ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ

ਘੋੜੀ ਦੌੜਦੀ ਏ ।

ਖੜੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ

ਘੋੜਿਆਂ ਦੌੜਦਿਆਂ ਨ ।

ਖੜੀਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ

ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਦੇ ਭੂਤਕੂਦਨਤੀ ਰੂਪੋਂ ਕਨੈ ਵਾਕਧ ਦੇ ਕਰਤਾ ਗੀ ਵਿਕਾਸੀ ਰੂਪ ਝਖਲਾਰ ਕਰਨਾ ਪੌਂਦਾ ਏ, ਇਸ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਕਨੈ ਝਕਲੁਪ ਨੇਈ ਹੋਈ ਸਕਦੇ । ਜਿ'ਧਾਂ —‘ਰਮਾ ਨੇ ਖਤ ਲਿਖੇ’ ਵਾਕਧ ਚ ਕਰਤਾ ‘ਰਮਾ’ ਖੜੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਏ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਧਾ ‘ਲਿਖੇ’ ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ਏ ।

ਕਰੂਵਾਚਧ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਕਾਲ, ਅਰਥ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਧ ਬੀ ਲਗਦੇ ਨ । ਤਾਂ ਕਰੂਵਾਚਧ ਆਸਤੈ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਧ ਨੇਈ ਲਗਦਾ ਧਾਨਿ ਸਿਫਰ ਪ੍ਰਤਿਧ ਲਗਦਾ ਏ ।

ਜਿ'ਧਾਂ —“ਮੈਂ ਦੌੜਦਾ ਆਂ” ਵਾਕਧ ਚ ।

‘ਦੌੜ’ (ਮੂਲਧਾਤੁ) ‘-ਅਦ’ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਧ),

‘ਆ’ (ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ) ਤੇ ‘-ਆਂ’ (ਉਤਮਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਧ) ਦਾ ਧੋਗ ਏ ਤੇ ‘ਦੌੜਦਾ ਆਂ’ ਕਰੂਵਾਚੀ ਰੂਪ ਏ । ਇਥੈ ਵਾਚਧ ਦਾ ਸੂਚਕ ਕੋਈ ਬੀ ਪ੍ਰਤਿਧ ਨਜ਼ਰੀ ਨੇਈ ਆਯਾ ।

ਕਰਮਵਾਚਧ

ਕਰਮਵਾਚਧ ਚ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਸ਼ ਕਰਮ ਕਨੈ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਨ । ਵਾਕਧ ਦਾ ਕਰਮ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਅਵਿਕਾਸੀ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਕਰਮਵਾਚਧ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਇਥੈ ਵਾਚਧ ਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਜ਼ਲਹਤ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ, ਬ ਜੋਕਰ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਬੀ ਤਾਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਖਤ ਲਖੋਆ

(ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ)

(ਮੇਰੇ ਸ਼ਾ) ਕਤਾਬ ਨੇਈ ਪਢੋਈ ।

(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)

ਟਲ੍ਹੇ ਸਨੋਏ

(ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)

ਚੀਜਾਂ ਖਰਦੋਝਿਆਂ

(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)

ਡੋਗਰੀ ਚ ਕਰਮ ਵਾਚਧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੁਕਖ ਧਾਤੁ ਦੇ ਭੂਤਕੂਦਨਤੀ ਰੂਪ ਕਨੈ v ਜਾ ਧਾਤੁ ਦੇ ਧੋਗ ਕਨੈ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :- ਲਿਖੇਆ ਗੇਆ (ਲਖੋਆ), ਲਿਖੇਆ ਜਂਦਾ (ਲਖੋਂਦਾ), ਲਿਖੇਆ ਜਾਗ (ਲਖੋਗ), ਬ, ਡੋਗਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਰੂਪੋਂ ਚ ਸੱਕ਼ੋਪੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਕਖ ਧਾਤੁ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਦੇ ਕਨੈ ਕਰਮਵਾਚਿਆ ਆਖਤੈ ‘-ਓ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਜੁਝਦਾ ਏ। ਕੁਤੈ-ਕੁਤੈ ‘-ਓ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਦੇ ਥਾਹੈ ਪਰ ‘-ਨੋ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਜਾਂ ਫ਼ੀ ‘-ਓਚ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਬੀ ਔਂਦਾ ਏ। ‘-ਓ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਿੱਜਨਾਂਤ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਜੁਝਦਾ ਏ ਤੇ ਝਸਦੀ ਬਰਤੂਨ ‘-ਨੋ’ ਤੇ ‘-ਓਚ’ ਵੈਨੋਂ ਕਥਾ ਮਤੀ ਏ। ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਲਿਖ+ਓ=ਲਖੋ,

ਗਿਨ+ਓ=ਗਨੋ

ਤੁਲ+ਓ=ਤਪੋ,

ਬੁਨ+ਓ=ਬਨੋ ਆਦਿ

ਕਾਲ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਯ ‘-ਓ’ ਬਗੈਰਾ ਪ੍ਰਤਿਯੋਂ ਦੇ ਬਾਦ ਚ ਜੁਝਦੇ ਨ। ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਲਖੋ+ਆ=ਲਖੋਆ (ਮੂਤਕਾਲ, ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)

ਲਖੋ+ਨਦ+ਆ=ਲਖੋਂਦਾ (ਵਰਤਮਾਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)

ਲਖੋ+ਗ=ਲਖੋਗ (ਭਾਵਿਕਖ, ਝਕਵਚਨ, ਦੋਹੇ ਲਿੰਗ)

‘-ਨੋ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਸ਼ਵਰਾਂਤ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਜੁਝਦਾ ਏ। ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਖਾ+ਨੋ=ਖਨੋ+ਨਦ+ਈ=ਖਨੋਂਦੀ

ਪੀ+ਨੋ=ਪਨੋ+ਨਦ+ਆ=ਪਨੋਂਦਾ

ਸੀ+ਨੋ=ਸਨੋ+ਗ=ਸਨੋਗ

ਦੇ+ਨੋ=ਦਨੋ+ਆ=ਦਨੋਆ

ਧੋ+ਨੋ=ਧਨੋ+ਡਨ=ਧਨੋਡਨ

‘-ਓਚ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਕਿਸ਼ ਝਕ ਧਾਤੁਏਂ ਜਿ’ਧਾਂ ਭਹ, ਸੁਨ, ਠੰਗ, ਦਬਕ ਬਗੈਰਾ ਕਨੈ ਲਗਦਾ ਏ। ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਸੁਨ+ਓਚ=ਸਨੋਚ+ਈ=ਸਨੋਚੀ

ਭਹ+ਓਚ=ਭਰੋਚ+ਆ=ਭਰੋਚਾ

ਦਬਕ+ਓਚ=ਦਬੋਚ+ਏ=ਦਬੋਚੇ

ਠੰਗ+ਓਚ=ਠੰਗੋਚ+ਝਧਾਂ=ਠੰਗੋਚਿਧਾਂ

ਕਰਮਵਾਚੀ ਪ੍ਰਤਿਯੋਂ ਦੇ ਯੋਗ ਕਨੈ ਕਿਧਾ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਮੂਲ ਧਾਰੁ ਦੇ ਸਰੂਪ ਚ 'ਜੇਹੜੀ ਤਬੀਲੀ ਲਭਦੀ ਏ ਓਹ ਝਾਂ ਏ ਜੇ ਏਹ ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਗਨੇ ਕਰੀ ਮੂਲਧਾਰੁ ਦੇ ਪੈਹਲੇ ਜਾਂ ਦੁਏ, ਜੇਹੜੇ ਬੀ ਅਕਖਰ ਲਮ੍ਮੇ (ਦੀਰਘ) ਹੋਨ ਤੱਦੇ ਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜਾਂ ਤੇ ਲੋਪ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ ਜਾਂ ਤਥਦਾ ਥਾਹਰ 'ਅ' ਸ਼ਵਰ ਲੋਈ ਲੈਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਲੀਕ	-	ਲਕੋ,	ਨਚੋਡ	-	ਨਚਡੇ
ਤੁਧ੍ਵ	-	ਤਪੋ,	ਸੀ	-	ਸਨੋ
ਤਾਲ	-	ਤਲੋ,	ਖੁਨ	-	ਸਨੋ
ਛੂਲ	-	ਛਹੋ,	ਧੋ	-	ਧਨੋ
ਨਪੀਡ	-	ਨਪੜੋ,	ਪੀ	-	ਪਨੋ

ਆਵਵਾਚਿ

ਆਵਵਾਚਿ ਚ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕੁਸੈ ਬੀ ਪਕਖ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨੇਈ ਹੌਂਦੀ ਬਲਕੇ, ਕਿਧਾ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪੂੰ ਗੈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੌਂਦਾ ਏ । ਇਤੈ ਬੀ ਕਰਤਾ ਲੁਪਤ ਰੈਂਹਦਾ ਏ ਬ, ਜੇਕਰ ਹੋਏ ਬੀ ਤਾਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਚ ਆਂਦਾ ਏ । ਕਿਧਾ ਦਾ ਰੂਪ ਮਹੇਸ਼ਾਂ ਅਨ੍ਯ ਪੁਰਸ਼, ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ ਆਹਲਾ ਹੌਂਦਾ ਏ । ਆਵਵਾਚਿ ਦੀ ਖਾਸ ਗਲਲ ਏਹ ਏ ਜੇ ਇਸ ਚ ਅਕਸਰ ਅਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਅਭਿਵਧਕਤ ਹੌਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

(ਮੋਹਨ ਸ਼ਾ)	ਨੇਈ ਦੜੋਂਦਾ	(ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)
(ਧੋਡੇਂ ਸ਼ਾ)	ਨੇਈ ਦੜੋਂਦਾ	(ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)
(ਕੁਝੀ ਸ਼ਾ)	ਨੇਈ ਚਲੋਂਦਾ	(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)
(ਕੁਝਿਧੇਂ ਸ਼ਾ)	ਨੇਈ ਚਲੋਂਦਾ	(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)

ਆਵਵਾਚਿ ਆਸਤੈ ਬੀ ਧਾਰੁ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਕਨੈ 'ਅੋ' ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਗਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

"ਚਲੋਂਦਾ- ਚ 'ਚਲ' (ਮੂਲ ਧਾਰੁ), 'ਅੋ' (ਆਵਵਾਚੀ ਪ੍ਰਤਿਯ) 'ਨਵ੍ਵ' (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਯ) ਤੇ 'ਆ' (ਅਨ੍ਯਪੁਰਸ਼, ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਯ) ।

ਤ'ਆਂ ਆਵਵਾਚਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਬੀ ਮੁਕਖ ਧਾਰੁ ਕਨੈ ਹੋ ਸਹਾਇਕ ਧਾਰੁ ਦਾ ਧੋਗ ਹੌਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ — ਜਾਨ ਹੋਆ (ਜਨੋਆ), ਜਾਨ ਹੌਂਦਾ (ਜਨੋਂਦਾ), ਜਾਨ ਹੋਗ (ਜਨੋਗ)

ਆਦਿ । ਬ, ਇਥੈ ਕੀ ਸਂਕੋਪੀਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੃ਤਤੀ ਕਾਰਣ ਮੁਕਖ ਧਾਰੂ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਕਨੈ—ਓ ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਗਦਾ ਏ ਤੇ ਅਗੋਂ ਕਾਲ—ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਯ ਦੇ ਬਾਦ ਅਨ੍ਯਪੁਰਸ਼, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਯ ‘—ਆ’ ਜੁੜਦਾ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ :—

ਟੁਰ+ਓ+ਨਵ+ਆ=ਟਰੋਂਦਾ, ਚਢੁ+ਓ+ਗ=ਚਢੋਗ, ਆਦਿ

ਰਲੇ—ਮਿਲੇ ਵਾਚਿ

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਵਾਚਿ—ਰਚਨਾ ਚ ਵਾਕਿ—ਅਰਥ ਚ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਕੁਝੈ ਤਤਵ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਤਤਵੋਂ ਦੀ ਰੂਪ—ਰਚਨਾ ਕੁਝੈ ਬਕਖ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਡੋਗਰੀ ਚ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਵਾਚਿ—ਰਚਨਾ ਬਡੀ ਆਮ ਏ ਜਿਸ ਚ ਕਰੂ—ਕਰਮ ਵਾਚਿ ਤੇ ਕਰੂ—ਮਾਵ ਵਾਚਿ ਮਤੇ ਬਰਤੋਂਦੇ ਲਭਦੇ ਨ ।

ਕਰੂ—ਕਰਮ ਵਾਚਿ

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਰੂਪ—ਰਚਨਾ ਚ, ਵਾਕਿ—ਅਰਥ ਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਂਦੀ ਏ ਪਰ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਅਨਿਵਾਰੀ (ਇਕਲੁਪਤਾ) ਕਰਮ ਕਨੈ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਤੁਆਹੀਂ ਕਰਤਾ ਵਿਕਾਰੀ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਚ ਔਨੈਂਦਾ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ :—

‘ਰਾਧਾ ਨੇ ਫੁਲਕਾ ਪਕਾਯਾ’

ਵਾਕਿ ਚ ‘ਰਾਧਾ’ ਵਾਕਿ ਦਾ ਕਰਤਾ ਏ ਤੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾ ਚ ਏ, ਤੁਆਹੀਂ ਵਾਕਿ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਜਿ’ਧਾਂ —‘ਰਾਧਾ ਦੌਝਦੀ ਏ’ ਵਾਕਿ ਆਂਗੂ ਰਾਧਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੱਨੀ ਗੈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਏ, ਬ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾ ਚ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਇਕਲੁਪਤਾ ਰਾਧਾ ਕਨੈ ਨੇਈ ਰੇਹੀ । ਤਵਾਹੁਕਰ ‘ਫੁਲਕਾ’ (ਕਰਮ) ਅਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾ ਚ ਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਰੂਪ—ਰਚਨਾ ‘ਫੁਲਕਾ’ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਓ ਕਰਦੀ ਏ । ਇਸ ਕਰੀ ਇਥੈ ਕਰੂ—ਕਰਮ ਵਾਚਿ ਦਾ ਰਲੇ—ਮਿਲਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਖੇਓ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ । ਇਥੈ ਜਨੇਹ ਅਨਗਿਨਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਲਭਦੇ ਨ ।

ਕਰੂ—ਮਾਵ ਵਾਚਿ

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਰੂਪ—ਰਚਨਾ ਚ ਕੀ ਵਾਕਿਅਰਥ ਕਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਏ ਬ, ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਵਾਚਿ—ਰਚਨਾ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ, ਦੌਨੋਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਕਾਰਕ ਚ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਨਾਂ ਗੈ ਕਰਤਾ ਕਨੈ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਕਰਮ ਕਨੈ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਇਕਲੁਪਤਾ ਰਖਦੀ ਏ । ਇਸ ਲੇਈ ਕ੍ਰਿਧਾ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕਵਚਨ, ਅਨ੍ਯ ਪੁਰਸ਼ ਚ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਮਾਵਵਾਚਿ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਬਛੋਂਦੀ ਏ । ਜਿ’ਧਾਂ :— ‘ਮਾਸ਼ਟਰੈ ਜਾਗਤੋਂ ਗੀ ਕੁਆਲੇਆ’ ਵਾਕਿ ਚ ‘ਮਾਸ਼ਟਰ’ ਕਰਤਾ ਏ ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾ ਚ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਤਸਦਾ ਸਾਥ ਨੇਈ ਦੇਓ ਕਰਦੀ ।

ਤੁਆਹੀ ਕਰਮ ‘ਜਾਗਤੋਂ ਬੀ ਵਿਕਾਰੀ (ਕਰਮ) ਕਾਰਕ ਚ ਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ‘ਕੁਆਲੇਆ’ ਨੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ ਚ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਬੇਲਾਗ ਜਨੇਹਾ ਰੂਪ ਝਖ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਇਸ ਕਰੀ ਝਤੈ ਕੋਝ ਇਕ ਵਾਚਾ ਸਪ਼ਟ ਨੇਈ ਹੋਝਧੈ ਕਰਤ੍ਰ ਤੇ ਭਾਵ ਵਾਚਾਂ ਦਾ ਰਲਾ-ਮਿਲਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਏ।

ਡੋਗਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਚ ਕਾਲ-ਰੂਪਾਧਨ

ਕਾਲ (ਸਮਾਂ) ਕ੍ਰਿਧਾਏ ਸਾਰਬਨਧੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿ ਏ। ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਓਹ ਰੂਪ ਜਿਸ ਰਾਹੋਂ ਕ੍ਰਿਧਾ ਹੋਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਏ, ਤਥਾਂ ਤਥਾਂ ਕਾਲ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ ‘ਟੁਰੇਆ’, ‘ਟੁਰਦਾ’ ਤੇ ‘ਟੁਰਗ’ ਟੁਰ ਧਾਤੁ ਦੀ ਕਾਲ ਰਚਨਾ ਦੇ ਤੈ ਰੂਪ ਨ ਜਿੰਦੇ ਥਮਾਂ ਕਮਸ਼: ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਮੂਤਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨਕਾਲ ਤੇ ਭਵਿਕਖ (ਭਵਿ਷ਾ) ਕਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਾ ਕਰਦੀ ਏ।

ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾਏ ਦੀ ਕਾਲ-ਰਚਨਾ

ਹੋਰਨੋਂ ਭਾਸਾਏ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਮੁਕਖ ਤੈ ਕਾਲ ਨ— ਮੂਤਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਤੇ ਭਵਿਕਖ (ਭਵਿ਷ਾਤ) ਕਾਲ।

ਮੂਤਕਾਲ — ਬੀਤੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੀ ਵਾਕਰਣ ਚ ‘ਮੂਤਕਾਲ’ ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਮੂਤਕਾਲੀਨ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਰਾਹੋਂ ਬੀਤੇ ਦੇ ਕਾਲ ਚ ਹੋਏ ਦੇ ਜਾਂ ਹੋਆ ਕਰਦੇ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਬਪਾਰ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਛਹੌਂਦੀ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ — ਓਹ ਡਿਗਗਾ, ਓਹ ਡਿਗਗਾ ਹਾ, ਆਦਿ।

ਵਰਤਮਾਨਕਾਲ — ਮੈਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਗੀ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਗਲਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਸਦੇ ਤੈਹਤ ਮਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਚ ਹੋਨੇ ਆਹਲੇ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਬਪਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ਓਹ ਜਂਦਾ ਏ, ਓਹ ਜਂਦਾ ਹੋਗ, ਆਦਿ।

ਭਵਿਕਖ — ਔਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੇਂ ਗੀ ‘ਭਵਿਕਖ’ ਗਲਾਯਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਤੈਹਤ ਔਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੇਂ ਚ ਹੋਨੇ ਆਹਲੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਬਪਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ — ਓਹ ਜਾਹਗ, ਖਬਰੈ ਮੌਜੂਦਾ, ਆਦਿ।

ਤ'ਅਂ ਭਾਸਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਛੱਡੇ ਕਾਲ ਆਖਤੈ ਰੂਪਾਂਤਰ (ਵਿਕਾਰ) ਦੀ ਗਲਲ ਨੇਈ ਕੀਤੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ, ਕੀ ਜੇ ਕ੍ਰਿਧਾ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਵਾਚਾ, ਕਾਲ, ਅਰਥ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰਵਕ ਪ੍ਰਤਿਧ ਆਮ ਤੌਰਾ ਪਰ ਕਿਟਠੇ ਰਲਿਧੈ ਔਂਦੇ ਨ। ਜਿ'ਧਾਂ :— ‘ਕਰਡ’ ਪਦ ਭਵਿਕਖ (ਕਾਲ) ਦੇ ਝਲਾਵਾ ਉਤਸਪੁਰਖ, ਝਕਵਚਨ, ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਾ, ਨਿਸ਼ਚਾ ਅਰਥ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਬੀ ਦੇਆ ਕਰਦਾ ਏ।

ਫ਼ਹੀ ਬੀ ਵਿਧੇਧ ਭਾਗ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਕਾਲ ਪਹਿਰਤਨ ਆਖਤੈ ਧਾਤੁ ਰੂਪੋਂ ਚ ਲਗਾਨੇ

ਆਹਲੇ ਪ੍ਰਤਿਧੋਂ ਗੀ ਕਾਲ-ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਧੋਂ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਚ ਰਕਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ ।

ਮੂਤਕਾਲ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ

ਡੋਗਰੀ ਚ ਮੂਤਕਾਲ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਵਾਂਡ ਚਾਲੀਂ ਦੀ ਮਿਲਦੀ ਏ :-

(ਕ) ਵਿਜਨਾਂਤ ਧਾਰੁਏਂ ਦੀ ਕਾਲ-ਰਚਨਾ ਤੇ

(ਖ) ਸ਼ਵਰਾਂਤ ਧਾਰੁਏਂ ਦੀ ਕਾਲ-ਰਚਨਾ ।

(ਕ) ਵਿਜਨਾਂਤ ਧਾਰੁਏਂ ਚ ਮੂਤਕਾਲ ਆਵਤੈ ਸਿਫਰ (-0) ਪ੍ਰਤਿਧ ਲਗਦਾ ਏ ਤੇ ਮੂਤਕਾਲ ਦੇ ਏਹ ਰੂਪ ਮੂਤਕੂਦਨੀ ਰੂਪ ਖੁਆਂਦੇ ਨ ਜੇਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਬਿਹਾਰ ਕਰਨੇ ਕਾਰਣ ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਚ ‘-ਆ- ਜਾਂ ‘-ਏਆ’, ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ‘-ਏ’, ਸ਼੍ਰੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਚ ‘-ਈ’ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ਚ ‘-ਝਧਾਂ’ ਪ੍ਰਤਿਧ ਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਨ। ਜਿਧਾਂ :-

ਟੁਰੇਆ, ਟੁਰੇ, ਟੁਰੀ ਤੇ ਟੁਰਿਆਂ

ਪੁਜ਼ਾ, ਪੁਜੇ, ਪੁਜੀ ਤੇ ਪੁਜ਼ਿਯਾਂ

ਕਿਧਾ ਦੇ ਮੂਤਕਾਲੀ ਰੂਪੋਂ ਚ ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਆਵਤੈ ‘-ਏਆ’ ਤੇ ‘-ਆ’ ਦੋ ਪ੍ਰਤਿਧ ਬਰਤੋਨੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਭਾਸਾ ਵਿਜ਼ਾਨਕ ਬੀ ਏ ਤੇ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਤਵਚਾਰਣ ਸਮੱਬੰਧੀ ਬੀ। ਭਾਸਾ ਵਿਜ਼ਾਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੌਂ ਦਿਕਖੇਆ ਜਾ ਤਾਂ ਦੁਤ ਵਿ ਜਨੋਂ ਕਨੌਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋਨੇ ਆਹਲੇ ਧਾਰੁਏਂ ਕਨੌਂ ‘-ਏਆ’ ਪ੍ਰਤਿਧ ਮਤਾ ਬਰਤੋਂਦਾ ਲਭਦਾ ਏ। ਜਿਧਾਂ — ਮਜ਼ — ਮਜ਼ਾ (ਮਜ਼ੇਆ), ਛਠ — ਛਠਾ (ਛਠੇਆ), ਪੁਜ਼— ਪੁਜ਼ਾ (ਪੁਜੇਆ), ਡਿਗ੍ — ਡਿਗਾ (ਡਿਗੇਆ), ਲਾਭ — ਲਾਭਾ (ਲਾਭੇਆ), ਨਾਵ— ਨਾਵਾ (ਨਾਵੇਆ) ਬਗੈਰਾ। ਤਾਂ ਅਜਜਕਲ ਬਾਕੀ ਦੇ ਧਾਰੁਏਂ ਦੀ ਕਾਲ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਵੁਧ ਕਾਰਣ ਛਠੇਆ, ਮਜ਼ੇਆ, ਲਾਭੇਆ, ਨਾਵੇਆ ਬਗੈਰਾ ਰੂਪ ਬੀ ਬਰਤੋਆ ਕਰਦੇ ਨ।

ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਤਵਚਾਰਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥ ਕੁਣਗਰ ਦੇ ਕਿਥ ਪਾਣੀ ਝਲਾਕੋਂ ਚ ‘-ਆ’ ਰੂਪ ਮਤਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਏ ਤੇ ਸਾਂਧੁਕਤ ਮੂਤਕੂਦਨੀ ਰੂਪੋਂ ਚ ਜਿਤਥੈ ਡਿਗੇ ਦਾ, ਤੁ਷ੇ ਦਾ ਆਦਿ ਪਦ ਬਰਤੋਨੇ ਲੋਡੇ ਨ ਤਥੈ ਬੀ ‘-ਆ’ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰੀ ਡਿਗਾ ਦਾ, ਤੁ਷ਾ ਦਾ ਆਦਿ ਪਦ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ।

(ਖ) ਸ਼ਵਰਾਂਤ ਧਾਰੁਏਂ ਚ ਮੂਤਕਾਲ ਆਵਤੈ ਮੁਕਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ‘-ਤ’ ਪ੍ਰਤਿਧ ਲਗਦਾ ਏ ਤੇ ਕੁਤੈ-ਕੁਤੈ ‘-ਦ’ ਜਾਂ ‘-ਠ’ ਪ੍ਰਤਿਧ ਬੀ ਲਗਦੇ ਨ। ਇਤਥੈ ਬੀ ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਆਵਤੈ

‘-आ’, बहुवचन आस्तै ‘-ए’, स्त्रीलिंग इकवचन आस्तै ‘-ई’ ते बहुवचन आस्तै ‘-इयां’ प्रत्यय लगदे न । जिचां :-

सी+त्+आ=सीता

पी+त्+आ=पीता

देह+त्+आ=दिता

बौह+ठ+आ=बैहठा

न्हौ+त्+आ=न्हाता

सौ+त्+आ=सुता

खड़ो+त्+आ=खड़ोता

खा+द्+आ=खादा (खाढा)

लै+त्+आ=लैता, आदि

वर्तमानकाल दी रूप-रचना

डोगरी क्रिया-रूपें च वर्तमान काल दी रूप-रचना च प्रत्ययें दा योगदान बड़ा स्पष्ट ऐ । इसदे आस्तै बी द'ऊं चाल्ली दी रूप-रचना सामनै औंदी ऐ । इक व्यजनांत धातुएं दी ते दूर्घ खरांत धातुएं दी । व्यजनांत धातुएं कन्नै वर्तमान काल दी सूचना आस्तै ‘-अद्’ प्रत्यय लगदा ऐ ते खरांत धातुएं कन्नै ‘-न्द्’ प्रत्यय । इ’नें काल सूचक प्रत्यये दे योग कन्नै वर्तमान-कृदन्ती रूप बनदे न ते बाद च बक्ख-बक्ख अर्थे लेई लिंग, वचन, पुरश आदि सूचक प्रत्यय बी लगदे न । जिचां :-

व्यजनांत धातु — वर्ड

डरदा, डरदे, डरदी ते डरदियां — वर्तमान कृदन्ती रूप न ।

डरदा आं, डरदे आं, डरदी आं, डरदियां आं — निश्चय-अर्थ सधारण वर्तमान,

प्रथम पुरश दे रूप न ।

डरदा एं, डरदे ओ, डरदी एं, डरदियां ओ — निश्चय-अर्थ सधारण वर्तमान,

मध्यम पुरश दे रूप न ।

ਡਰਦਾ ਏ, ਡਰਦੇ ਨ, ਡਰਦੀ ਏ, ਡਰਦਿਆਂ ਨ — ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰ्थ ਸਥਾਰਣ ਵਰਤਮਾਨ, ਅਨ੍ਯ
ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਨ ।

ਵਾਜਨਾਂਤ ਧਾਤੁ — ਪੀ

ਪੀਦਾ, ਪੀਦੇ, ਪੀਦੀ ਤੇ ਪੀਦਿਆਂ — ਵਰਤਮਾਨ ਕੂਦਨਤੀ ਰੂਪ ਨ ।
ਪੀਦਾ ਆਂ, ਪੀਦੇ ਆਂ, ਪੀਦੀ ਆਂ, ਪੀਦਿਆਂ ਆਂ — ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ ਸਥਾਰਣ ਵਰਤਮਾਨ,
ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਨ ।
ਪੀਦਾ ਏਂ, ਪੀਦੇ ਓ, ਪੀਦੀ ਏਂ, ਪੀਦਿਆਂ ਓ — ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ ਸਥਾਰਣ ਵਰਤਮਾਨ,
ਮਧਿਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਨ ।
ਪੀਦਾ ਏ, ਪੀਦੇ ਨ, ਪੀਦੀ ਏ, ਪੀਦਿਆਂ ਨ — ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ ਸਥਾਰਣ ਵਰਤਮਾਨ, ਅਨ੍ਯ
ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਨ ।

ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਰਵਰਾਂਤ ਧਾਤੁਏਂ √ ਜਾ ਤੇ √ ਖਾ ਗੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ
ਚ ਕਮਸ਼: “ਜ” ਤੇ ‘ਖ’ ਆਦੇਸ਼ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ । ਜਿ’ਆਂ :— ਜਂਦਾ (ਲਿਪਿ ਦੀ ਝਕਲਪਤਾ
ਕਾਰਣ ‘ਜਂਦਾ’ (ਜਨਵਾ) ਆਦਿ ਚ ‘ਨ’ ਦੇ ਥਾਹਰ ਅਨੁਖਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗੇਤਾ ਏ ।),
ਖਾਂਦਾ ਆਦਿ ਰੂਪੋਂ ਚ ।

ਮਹਿਕਥ ਕਾਲ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ

ਮਹਿਕਥ ਕਾਲ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਆਖਤੈ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਮੁਕਖ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ ‘-ਗ’ ਲਗਦਾ ਏ
। ਤਾਂਅਂ ਇਸਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ‘-ਡ’ ਬੀ ਕਿਸ਼-ਇਕ ਥਾਹੋਏ ਪਰ ਔਦਾ ਏ । ਮਹਿਕਥ ਕਾਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਧਾ
ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਧਾਤੁਏਂ ਕਨੈ ਕਾਲਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ ਦੇ ਬਾਦ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਆਖਤੈ ਬੀ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ
ਲਗਦੇ ਨ । ਤਤਮ ਪੁਰਸ਼, ਪੁਲਿੰਗ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਸਤੀਲਿੰਗ ਇਕਵਚਨ ਦੌਨੋਂ ਚ ਧਾਤੁ ਕਨੈ ਕਾਲ ਸੂਚਕ
ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ (‘-ਗ’ ਦੇ ਥਾਹਰ) ‘-ਡ’ ਲਗਦਾ ਏ ਤੇ ਲਿੰਗ ਸੂਚਕ ਭੇਦ ਕਰਨੇ ਆਖਤੈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ ਨੇਹੂੰ
ਲਗਦਾ । ਬਹੁਵਚਨ ਚ ਕਾਲ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ ‘-ਗ’ ਦੇ ਬਾਦ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਆਖਤੈ ‘-ਏ’ ਤੇ
ਸਤੀਲਿੰਗ ਆਖਤੈ ‘-ਝਾਂ’ ਪ੍ਰਤਿਧ੍ਵਾਨੀ ਲਗਦੇ ਨ । ਜਿ’ਆਂ :—

	ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਪੁਲਿੰਗ	ਕਰਡਾ	ਕਰਗੇ
ਸਤੀਲਿੰਗ	ਕਰਡਾ	ਕਰਗਿਆਂ

ਮधਿਮਪੁਰਸ਼ ਚ ਕਾਲਸੂਚਕ ‘-ਗ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਦੇ ਬਾਦ ਪੁਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਲੋਈ ‘-ਆ’, ਬਹੁਵਚਨ ਲੋਈ ‘-ਏਓ’, ਸਤੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਲੋਈ ‘-ਵੀ’ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਲੋਈ ‘-ਵਿਆਂ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਗਦੇ ਨ । ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਪੁਲਿੰਗ	ਕਰਗਾ
ਸਤੀਲਿੰਗ	ਕਰਗੀ

ਅਨ੍ਯ (ਤ੍ਰੀਆ) ਪੁਰਸ਼ ਚ ਬੀ ਕਾਲਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤਿਯ ‘-ਗ’ ਦੇ ਬਾਦ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਸਤੀਲਿੰਗ ਝਕਵਚਨ ਲੋਈ ਸਿਫਰ ਪ੍ਰਤਿਯ ਤੇ ਦੌਨੋਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਲੋਈ ‘-ਨ’ ਪ੍ਰਤਿਯ ਲਗਦੇ ਨ । ਇਸ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਭਵਿਕਖ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਚ ਲਿੰਗ ਸਰਬਾਂਧੀ ਮੇਦ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ । ਜਿ’ਧਾਂ :-

ਝਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਪੁਲਿੰਗ	ਕਰਗ
ਸਤੀਲਿੰਗ	ਕਰਗ

ਡੋਗਰੀ ਕ੍ਰਿਧਾ ਚ ਅਰ्थ-ਰੂਪਾਧਨ

ਵਾਕਰਣਿਕ ਕੋਟਿਧੋਂ ਚ ਅਰਥ ਨਾਂਡ ਵੀ ਕੋਟਿ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕਰਨੇ ਦੀ ਰੀਤਿ ਧਾਨਿ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਾ ਸਮਝੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਤਾਂ ਤੇ ਭਾਸਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਅਰਥ ਸਰਬਾਂਧੀ ਬਹੁਕਿਧੋਂ-ਸੂਖਮਤਾਏਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਨਤੀ ਨੇਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਖਮਤਾਏਂ ਗੀ ਗੈ ਦਿਖਦੇ ਹੋਈ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਚ ਸਾਂਧੁਕਤ ਕ੍ਰਿਧਾਏਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਅਪਨਾਧਾ ਗੇਆ ਏ ਤੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਅਰੰਦ ਦੇ ਸੂਚਕ ਧਾਰਤੇਂ ਗੀ ਮੁਕਖ ਧਾਰਤੁ ਦੇ ਕਨੜੈ ਸਹਾਧਕ ਧਾਰਤੇਂ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਬਰਤੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਪਰ ਜਿਤਥੂ ਤਗਰ ਸਾਧਾਰਣ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਰਚਨਾ ਚ ਅਰਥ ਸਰਬਾਂਧੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਦਾ ਸੁਆਲ ਏ ਓਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਮੇਦੋਂ ਚ ਨਜ਼ਰੀ ਔਨ੍ਹਾਂ ਏ :- 1. ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ, 2. ਸਮਭਾਵਿ-ਅਰਥ, 3. ਸਾਂਦਿਗਧ ਅਰਥ, 4. ਸਾਂਕੇਤ (ਸਾਂਤੀ)-ਅਰਥ, 5. ਆਜ਼ਾ-ਅਰਥ ਤੇ 6. ਵਿਧਿ-ਅਰਥ ।

1. ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ

ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਚ ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਅਵਧਾਨ ਨਿਸ਼ਚਤ ਰੂਪੈ ਚ ਵਧਕਤ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਤਉਂਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿ-ਅਰਥ ਰੂਪ ਗਲਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਏਹ ਅਰਥ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿਕਖ ਤੌਨੋਂ ਕਾਲੋਂ ਚ ਔਨ੍ਹਾਂ ਏ ਤੇ ਪੂਰ੍ਣ ਤੇ ਅਪੂਰ੍ਣ ਪਕਖੋਂ ਚ ਬੀ ।

2. सम्भाव्य-अर्थ

क्रिया दे जिस रूप च क्रिया दे बपार आस्तै कुसै सम्भावना जां मेद दी अभिव्यक्ति होंदी ऐ उसगी क्रिया दा सम्भाव्य अर्थ रूप गलाया जंदा ऐ । सम्भाव्य-अर्थ भूत, वर्तमान ते भविक्ख त्रौनें कालें च औंदा ऐ ।

3. संदिग्ध अर्थ

क्रिया दे जिस रूप च क्रिया दे बपार बारै संदेह झलकै उसगी क्रिया दा संदिग्ध-अर्थी रूप गलाया जंदा ऐ । एह अर्थ सिर्फ भूत ते वर्तमान कालें च औंदा ऐ ।

4. संकेत-अर्थ

क्रिया दा ओह रूप जिस थमां क्रिया दा बपार कुसै शर्त दे रूप च होऐ उत्थै क्रिया दा संकेत-अर्थ रूप होंदा ऐ । एह अर्थ भूतकाल ते वर्तमान काल च औंदा ऐ ते पूर्ण-अपूर्ण पक्खें च बी ।

5. आज्ञा-अर्थ

क्रिया दा ओह रूप जिस चा अपने गितै आज्ञा लैने ते दुएं गी आज्ञा देने दा अर्थ झलकै उत्थै क्रिया आज्ञार्थी रूप च होंदी ऐ । एह अर्थ वर्तमान काल ते भविक्ख दे तैहत औंदा ऐ । अर्थ सरबन्धी रूपांतर की जे पुरश, लिंग, वचन आदि कशा पूरी चाल्ली प्रभावित होंदा ऐ इसकरी अर्थ दी रूप-रचना बारै अणें सभनें व्याकरणिक कोठियें दे सांझे रूपांतरण च चर्चा कीती गेदी ऐ ।

6. विधि-अर्थ

क्रिया दे विधि-अर्थी रूप थमां भूतकाल जां वर्तमान काल च क्रिया दे कीते जाने बारै सधारण जानकारी मिलदी ऐ । इस अर्थ च क्रिया दे संज्ञा-अर्थी रूप ‘जाना’ आदि कन्जै भूतकाल लेई ‘हा’ ते वर्तमान काल लेई ‘ऐ’ संयोगमूलक क्रिया लगदी ऐ पर सकर्मक क्रियाएं कन्जै कर्म दे लिंग वचन बी शामिल होई जंदे न, इस करी धातु दे संज्ञा-अर्थी रूप बी पुलिंग-इकवचन, पुलिंग-बहुवचन स्त्रीलिंग-इकवचन ते स्त्रीलिंग-बहुवचन च बरतोंदे न । जियां :-

विधि-अर्थ-वर्तमानकाल

पुलिंग

इकवचन

कुर्ता धोना ऐ — कुर्टे धोने न ।

स्त्रीलिंग

इकवचन

कमीज धोनी ऐ — कमीजां धोनियां न ।

विधि-अर्थ-भूतकाल

पुलिंग

इकवचन

कुर्ता धोना हा — कुर्टे धोने हे ।

स्त्रीलिंग

इकवचन

कमीज धोनी ही — कमीजां धोनियां हियां ।

8.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी क्रिया च वाच्य, काल ते अर्थ रूपायन दी सरोखड़ जानकारी हासल होई सकग। क्रिया (धातुएं) दी रूप रचना च जिनें व्याकरणिक कोटियें दा टकोहदा जोगदान होंदा ऐ उंदे च वाच्य, काल, अर्थ, पुरश, लिंग ते वचन प्रमुख न। इस पाठ च सिर्फ वाच्य, काल ते अर्थ कोटियें लेई रूपायन दी चर्चा कीती गेई ऐ।

8.5 कठिन शब्द

(क) व्याकरणिक (ख) टकोहदा (ग) रूपायन (घ) अनुरूप (ङ) धातुएं (च) असमर्थता

8.6 अभ्यास आस्तै सोआल

(क) डोगरी क्रिया च वाच्य-रूपायन बाँडै दस्सो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(ख) डोगरी क्रिया च काल-रूपायन बारे लिखो।

.....
.....
.....
.....
.....

(ग) डोगरी क्रिया च अर्थ-रूपायन बारे दस्तो।

.....
.....
.....
.....
.....

8.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता
(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)

सैहं सम्पादक डॉ. वीणा गुप्ता

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 3

SEMESTER - I

LESSON - 9

डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन-रूपायन

9.0 रूपरेखा

9.1 उद्देश्य

9.2 पाठ-परिचे

9.3 पाठ-प्रक्रिया

9.4 सारांश

9.5 कठिन शब्द

9.6 अभ्यास आस्तै सोआल

9.7 सहायक पुस्तकां

9.1 उद्देश्य

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन-रूपायन बारै सरोखड जानकारी हासल होई सकण।

9.2 पाठ-परिचे

इस पाठ गी पढ़ियै विद्यार्थियें गी डोगरी क्रिया पुरश, लिंग ते वचन रूपायन दे आधार पर तफसीली जानकारी हासल होई सकण।

परिचे

डोगरी भाशा च नामपदें अंगर क्रियापदें च बी पुरश, लिंग ते वचन आस्तै

रूपायन होंदा ऐ जेहड़ा के डोगरी भाशा दी व्याकरणिक संरचना दा अनन्त्रुट हिस्सा ऐ । इस पाठ च डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन गितै रूपायन बारै ब्योरा दित्ता गेदा ऐ ।

9.3 पाठ-प्रक्रिया

(क) डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन-रूपायन

डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन-रूपायन

पुरशवाचक सर्वनामें आंगूं डोगरी क्रिया रूप-रचना च उत्तम पुरश, मध्यम पुरश ते अन्य पुरश त्रै पुरश न । संज्ञाएं दे लिंग आहला लेखा पुलिंग ते ख्रीलिंग दो लिंग ते वचन आंगूं इकवचन ते बहुवचन दो वचन न ।

पुरश रूपांतर क्रिया दे भूतकाली रूपें च निरबतन घट्ट होंदा ऐ की जे छडे संदिग्ध ते सम्भाव्य भूतकाल दे रूपें च गै पुरश-भेद लभदा ऐ, बाकी दे सधारण, पूर्ण, अपूर्ण, संकेतार्थ पूर्ण ते संकेतार्थ अपूर्ण भूत दे रूपें च लिंग ते वचन-भेद होंदा ऐ पुरश-भेद नेई । वर्तमान काल दे संकेतार्थ च बी पुरश-भेद नेई होंदा ।

तुआहीं आज्ञा-अर्थ वर्तमानकाल, आज्ञा-अर्थ भविक्ष, सम्भाव्य-अर्थ भविक्ष काले च लिंग-भेद नेई होंदा । इसदे इलावा निश्चय-अर्थ सधारण भविक्ष दे रूपें च उत्तमपुरश इकवचन ते अन्यपुरश दे रूपें च बी लिंग-भेद नेई होंदा ।

भिन्न-भिन्न वाच्ये च काल, अर्थ, पुरश, लिंग ते वचन दे अधार उपर डोगरी क्रियाएं दी रूप-रचना

कर्तृवाच्य दे रूप

कर्तृवाच्य अकर्मक ते सकर्मक दौनें चाल्लीं दी क्रियाएं च औंदा ऐ, की जे सकर्मक क्रिया दे भूतकृदव्वती रूपें च कर्तृवाच्य नेई औंदा, इसकरी सकर्मक क्रियाएं च कर्तृवाच्य निरबतन घट होंदा ऐ । जेल्लै के अकर्मक क्रियां प जें अर्थ — निश्चय-अर्थ, आज्ञा-अर्थ, सम्भाव्य अर्थ, संदिग्ध अर्थ, संकेत अर्थ; त्रौं काले — भूत, वर्तमान ते भविक्ष; दौ पक्खे — पूर्ण ते अपूर्ण आस्तै विकारी रूप गैहण करदे होई काल ते अर्थ दे रले-मिले सोहलें भेदें दी अभिव्यक्ति करदियां न । जिच्यां :-

(क) कर्तृवाच्य — अकर्मक धातु 'दौड़'

(१) निश्चय-अर्थ सधारण भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़ेआ	दौड़ी	(अस)	दौड़े
म.पु. (तूं)	दौड़ेआ	दौड़ी	(तुस)	दौड़े
अ.पु. (ओह)	दौड़ेआ	दौड़ी	(ओह)	दौड़े

(पुरश-भेद नेह्व)

(२) निश्चय-अर्थ सधारण भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा हा	दौड़दी ही	(अस)	दौड़दे हे
म.पु. (तूं)	दौड़दा हा	दौड़दी ही	(तुस)	दौड़दे हे
अ.पु. (ओह)	दौड़दा हा	दौड़दी ही	(ओह)	दौड़दे हे

(पुरश-भेद नेह्व)

(३) निश्चय-अर्थ अपूर्ण भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़ेआ हा	दौड़ी ही	(अस)	दौड़े हे
म.पु. (तूं)	दौड़ेआ हा	दौड़ी ही	(तुस)	दौड़े हे
अ.पु. (ओह)	दौड़ेआ हा	दौड़ी ही	(ओह)	दौड़े हे

(पुरश-भेद नेह्व)

(4) सम्भाव्य भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़आ होआं दौड़ी होआं		(अस)	दौड़े होचै दौड़ियां होचै
म.पु. (तूं)	दौड़आ होएं दौड़ी होएं		(तुस)	दौड़े होओ दौड़ियां होओ
अ.पु.	(ओह) दौड़आ होऐ दौड़ी होऐ		(ओह)	दौड़े होन दौड़ियां होन

(5) संदिग्ध भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़आ होड़ दौड़ी होड़	(अस)	दौड़े होगे दौड़ियां होगियां	
म.पु. (तूं)	दौड़आ होगा दौड़ी होगी	(तुस)	दौड़े होगेओ दौड़ियां होगियां	
अ.पु.	(ओह) दौड़आ होग दौड़ी होग	(ओह)	दौड़े होड़न दौड़ियां होड़न	

(6) संकेतार्थ अपूर्ण भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा होंदा दौड़दी होंदी	(अस)	दौड़दे होंदे दौड़ियां होंदियां	
म.पु. (तूं)	दौड़दा होंदा दौड़दी होंदी	(तुस)	दौड़दे होंदे दौड़ियां होंदियां	
अ.पु.	(ओह) दौड़दा होंदा दौड़दी होंदी	(ओह)	दौड़दे होंदे दौड़ियां होंदियां	(पुरश-भेद नेझ)

(7) संकेतार्थ पूर्ण भूतकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़आ होंदा दौड़ी होंदी	(अस)	दौड़े होंदे दौड़ियां होंदियां	
म.पु. (तूं)	दौड़आ होंदा दौड़ी होंदी	(तुस)	दौड़े होंदे दौड़ियां होंदियां	

अ.पु. (ओह) दौड़ेआ होंदा दौड़ी होंदी (ओह) दौड़े होंदे दौड़ियां होंदियां
(पुरश-भेद नेह्न)

(8) निश्चय-अर्थ सधारण वर्तमानकाल

	इकवचन			बहुवचन
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा आं/ दौड़दी आं/	(अस) दौड़दे आं/ दौड़दियां आं/		
	दौड़नां आं दौड़नी आं		दौड़ने आं दौड़नियां*	
म.पु. (तूं)	दौड़दा एं/ दौड़दी एं/	(तुस) दौड़दे ओ दौड़दियां ओ		
	दौड़ना एं दौड़नी एं			
अ.पु.	(ओह) दौड़दा ऐ दौड़दी ऐ	(ओह) दौड़दे न दौड़दियां न		

(9) निश्चय-अर्थ पूर्ण वर्तमानकाल

	इकवचन			बहुवचन
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़ेआ आं दौड़ी आं	(अस) दौड़े आं दौड़ियां आं		
म.पु. (तूं)	दौड़ेआ एं दौड़ी एं	(तुस) दौड़े न दौड़ियां ओ		
अ.पु.	(ओह) दौड़ेआ ऐ दौड़ी ऐ	(ओह) दौड़े न दौड़ियां न		

* ‘दौड़दा आं’ थमां दौड़ना आं ते ‘दौड़नां’ आहला लेखा दौड़दी आं थमां दौड़नी आं ते इ’यां गै दौड़ने आं दौड़नियां, दौड़ना एं बगैरा रूपें च ‘-द’ गी ‘-न’ आदेश होए दा ऐ जिसदा कारण इसदे बाद औने आहले ‘-आं’, ‘-एं’ आदि क्रिया-रूपें दी अनुनासिकता दा प्रभाव ऐ ते इसदे गै कारण ‘-द’ दा ‘-न’ च समीकरण होए दा ऐ ।

** डोगटी क्रिया दी रूप-रचना च निश्चयअर्थ पूर्ण वर्तमान ते सधारण वर्तमानकाल दे अन्य पुरश पुलिंग ते स्त्रीलिंग इकवचन दे रूपें थमां क्रिया घटने दी परतकर्त्ता प्रगट करने आस्तै पुलिंग च ‘ऐ’ दे थाहर ‘ई’ (ओह दौड़ेआ/दौड़दा ई) ते स्त्रीलिंग च ‘ऐ’ दे थाहर ‘आ’ (ओह दौड़ी/दौड़दी आ) लगदे न ।

(10) सम्भाव्य भूतकाल

	इकवचन	बहुवचन
	पुलिंग स्त्रीलिंग	पुलिंग स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा होआं दौड़दी होआं	(अस) दौड़दे होचै दौड़दियां होचै
म.पु. (तूं)	दौड़दा होएं दौड़दी होएं	(तुस) दौड़दे होवो दौड़दियां होवो
अ.पु.	(ओह) दौड़दा होऐ दौड़दी होऐ	(ओह) दौड़दे होन दौड़दियां होन

(11) संदिग्ध वर्तमानकाल

	इकवचन	बहुवचन
	पुलिंग स्त्रीलिंग	पुलिंग स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा होड़ दौड़दी होड़	(अस) दौड़दे होगे दौड़दियां होगियां
म.पु. (तूं)	दौड़दा होगा दौड़दी होगी	(तुस) दौड़दे होगेओ दौड़दियां होगियां
अ.पु.	(ओह) दौड़दा होग दौड़दी होग	(ओह) दौड़दे होडन दौड़दियां होडन

(12) आज्ञा-अर्थ वर्तमानकाल

	इकवचन	बहुवचन
	पुलिंग ते स्त्रीलिंग	पुलिंग ते स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़ां	(अस) दौड़चै
म.पु. (तूं)	दौड़े	(तुस) दौड़ो
अ.पु. (ओह)	दौड़ै	(ओह) दौड़न

(लिंग-भेद नेहि)

(13) संकेतार्थ वर्तमानकाल

	इकवचन	बहुवचन
	पुलिंग स्त्रीलिंग	पुलिंग स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	दौड़दा दौड़दी	(अस) दौड़दे दौड़दियां

म.पु.	(तूं)	दौड़दा	दौड़दी	(तुस)	दौड़दे	दौड़दियां
अ.पु.	(ओह)	दौड़दा	दौड़दी	(ओह)	दौड़दे	दौड़दियां (पुरश-भेद नेई)

(14) निश्चय-अर्थ सधारण भविक्ष

इकवचन			बहुवचन		
पुलिंग	स्त्रीलिंग		पुलिंग	स्त्रीलिंग	
उ.पु. (में) दौड़ड़	दौड़ड़	(अस)	दौड़गे	दौड़गियां	
म.पु. (तूं) दौड़गा	दौड़गी	(तुस)	दौड़गेओ	दौड़गियां	
अ.पु. (ओह) दौड़ग	दौड़ग	(ओह)	दौड़ड़न	दौड़ड़न	

(15) सम्भाव्य भविक्ष

इकवचन			बहुवचन		
पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग	पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में) खबरै		दौड़ां	(अस)		दौड़चै
म.पु. (तूं) खबरै		दौड़ें	(तुस)		दौड़ो
अ.पु. (ओह) खबरै	दौड़ै	(ओह)	दौड़न		
			(लिंग-भेद नेई)		

(16) आज्ञा-अर्थ भविक्ष (अपरतक्ष)

इकवचन			बहुवचन		
पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग	पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में) —			(अस)		—

* निश्चय-अर्थ सधारण भविक्ष दे क्रिया-रूपे थमां पैहलैं 'जेकर' जां 'जे' जोड़ेआ जा तां भविक्ष च संकेतार्थ (जेकर में दौड़ड़ तां रकूल तौले पुज्जड) दी अभिव्यक्ति होई सकदी ऐ ।

ਮ.ਪੁ. (ਤੂਂ)	ਦੌਡੇਅਾ	(ਤੁਸ)	ਦੌਡੇਓ
ਅ.ਪੁ. (ਓਹ)	ਦੌਡੈ	(ਓਹ)	ਦੌਡਨ
(ਲਿੰਗ-ਮੇਦ ਨੋਈ)			

ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਚ ਭਵਿਕਖ ਆਜ਼ਾਰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨੋਈ ਲਭਦੇ । ਸਥਾਰਣ ਭਵਿਕਖ ਦੇ ਰੂਪੋਂ ਕਨੌ ਗੈ ਏਹ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ।

ਖ) ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਾਵੁ — ਸਕਰਮਕ ਧਾਰਤੁ ਵਧੀ'

ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਾਵੁ ਸਕਰਮਕ ਕਿਧਾ ਦੇ ਭੂਤਕੂਦਨਤੀ ਰੂਪੋਂ ਚ ਨੋਈ ਔਦਾ ਝਸਕਾਰੀ ਸਕਰਮਕ ਕਿਧਾਏਂ ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਾਵੁ ਚ ਸਭਨੋਂ 16ਏਂ ਕਾਲੋਂ ਤੇ ਅਰੋਂ ਲੇਈ ਰੂਪਾਂਤਰ ਨੋਈ ਹੋਂਦਾ । ਜਿ'ਨੋਂ ਕਾਲੋਂ ਤੇ ਅਰੋਂ ਚ ਕਰਤ੍ਰਵਾਚਾਵੁ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤਨਾ ਬਾਹੂਰਾ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ :—

(1) ਨਿਸ਼ਚਯ-ਅਰ੍ਥ ਅਪੂਰਣ ਭੂਤਕਾਲ

ਝਕਵਚਨ		ਬਹੁਵਚਨ	
ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ	ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ
ਤ.ਪੁ. (ਮੌਂ)	ਪੀਨਦਾ ਹਾ ਪੀਨਦੀ ਹੀ	(ਅਸ)	ਪੀਨਦੇ ਹੈ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹਿਆਂ
ਮ.ਪੁ. (ਤੂਂ)	ਪੀਨਦਾ ਹਾ ਪੀਨਦੀ ਹੀ	(ਤੁਸ)	ਪੀਨਦੇ ਹੈ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹਿਆਂ
ਅ.ਪੁ. (ਓਹ)	ਪੀਨਦਾ ਹਾ ਪੀਨਦੀ ਹੀ	(ਓਹ)	ਪੀਨਦੇ ਹੈ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹਿਆਂ
(ਪੁਰਸ਼-ਮੇਦ ਨੋਈ)			

(2) ਸਂਕੇਤਾਰ੍ਥ ਅਪੂਰਣ ਭੂਤਕਾਲ

ਝਕਵਚਨ		ਬਹੁਵਚਨ	
ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ	ਪੁਲਿੰਗ	ਸਤ੍ਰੀਲਿੰਗ
ਤ.ਪੁ. (ਮੌਂ)	ਪੀਨਦਾ ਹੋਂਦਾ ਪੀਨਦੀ ਹੋਂਦੀ	(ਅਸ)	ਪੀਨਦੇ ਹੋਂਦੇ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹੋਂਦਿਆਂ
ਮ.ਪੁ. (ਤੂਂ)	ਪੀਨਦਾ ਹੋਂਦਾ ਪੀਨਦੀ ਹੋਂਦੀ	(ਤੁਸ)	ਪੀਨਦੇ ਹੋਂਦੇ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹੋਂਦਿਆਂ
ਅ.ਪੁ. (ਓਹ)	ਪੀਨਦਾ ਹਾ ਪੀਨਦੀ ਹੋਂਦੀ	(ਓਹ)	ਪੀਨਦੇ ਹੋਂਦੇ ਪੀਨਦਿਆਂ ਹੋਂਦਿਆਂ
(ਪੁਰਸ਼-ਮੇਦ ਨੋਈ)			

(3) निश्चय-अर्थ सधारण वर्तमानकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	पीन्नां	पीन्नी आं	(अस)	पीन्ने आं पीन्नियां आं
म.पु. (तूं)	पीन्ना एं	पीन्नी एं	(तुस)	पीन्दे ओं पीदियां ओं
अ.पु. (ओह)	पीन्दा ए	पीन्दी ए	(ओह)	पीन्दे न पीदियां न

(4) सम्भाव्य वर्तमानकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	पीन्दा होआं	पीन्दी होआं	(अस)	पीन्दे होचैं पीदियां होचैं
म.पु. (तूं)	पीन्दा होएं	पीन्दी होएं	(तुस)	पीन्दे होवों पीदियां होवों
अ.पु. (ओह)	पीन्दा होऐ पीन्दी होऐ		(ओह)	पीन्दे होन पीदियां होन

(5) संदिग्ध वर्तमानकाल

	इकवचन		बहुवचन	
	पुलिंग	स्त्रीलिंग	पुलिंग	स्त्रीलिंग
उ.पु. (में)	पीन्दा होड़	पीदी होड़	(अस)	पीन्दे होगे पीदियां होगियां
म.पु. (तूं)	पीन्दा होगा	पीन्दी होगी	(तुस)	पीन्दे होगेओं पीदियां होगियां
अ.पु. (ओह)	पीन्दा होग	पीन्दी होग	(ओह)	पीन्दे होड़न पीदियां होड़न

(6) आज्ञा-अर्थ वर्तमानकाल

		इकवचन	बहुवचन
पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग	पुलिंग ते स्त्रीलिंग
उ.पु.	(में)	पियां	(अस) पीचै
म.पु.	(तूं)	पी	(तुस) पियो
अ.पु.	(ओह)	पियै	(ओह) पीन
(लिंग-भेद नेइ)			

(7) संकेतार्थ वर्तमानकाल

		इकवचन	बहुवचन
पुलिंग		स्त्रीलिंग	पुलिंग स्त्रीलिंग
उ.पु.	(में)	पीन्दा	पीन्दी (अस) पीन्दे पीन्दियां
म.पु.	(तूं)	पीन्दा	पीन्दी (तुस) पीन्दे पीन्दियां
अ.पु.	(ओह)	पीन्दा	पीन्दी (ओह) पीन्दे पीन्दियां
(पुरश-भेद नेइ)			

(8) निश्चय-अर्थ सधारण भविक्ष्य

		इकवचन	बहुवचन
पुलिंग		स्त्रीलिंग	पुलिंग स्त्रीलिंग
उ.पु.	(में)	पीड़	पीड़ (अस) पीगे पीगियां
म.पु.	(तूं)	पीगा	पीगी (तुस) पीगेओं पीगियां
अ.पु.	(ओह)	पीग	पीग (ओह) पीड़न पीड़न

(९) सम्भाव्य भविक्त्र

इकवचन			बहुवचन		
पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग	पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग
उ.पु.	(खबरै)	पियां	(अस)	पीचै	
म.पु.	(खबरै)	पी	(तुस)	पियो	
अ.पु.	(खबरै)	पियै	(ओह)	पीन	

(लिंग-भेद नेई)

(१०) आज्ञा-अर्थ भविक्त्र (अपरतक्त्र)

पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग	पुलिंग	ते	स्त्रीलिंग
उ.पु.	(में)	—	(अस)	—	
म.पु.	(तूं)	पीडआं	(तुस)	पीएओ	
अ.पु.	(ओह)	पीऐ	(ओह)	पीन	

(लिंग-भेद नेई)

9.4 सारांश

इस पाठ जी पढ़ियै विद्यार्थियें जी पुरश, लिंग ते वचन-रूपायन बारै सरोखङ्ग जानकारी हासल ते होई सकग इसदे लावा डोगरी भाशा च नामपदें आंगर क्रियापदें च बी पुरश, लिंग ते वचन आस्तै रूपायन होंदा ए। जेहङ्ग के डोगरी भाशा दी व्याकरणिक संरचना दा अनन्त्रुट हिस्सा ए। इस पाठ च डोगरी क्रिया च पुरश, लिंग ते वचन गितै रूपायन बारै व्यौरा दित्ता गेदा ए।

9.5 कठिन शब्द

- (क) नामपदें (ख) रूपायन (ग) संदिग्ध (घ) सम्भाव्य (ड) संकेतार्थ (च) अपूर्ण

9.6 अभ्यास आस्तै सोआल

(क) डोगरी क्रिया च पुरश; लिंग ते वचन-रूपायन बारै तफसीली जानकारी देओ।

.....
.....
.....
.....
.....

9.7 सहायक-पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता
(ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
(ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)
डॉ. वीणा गुप्ता (सैहं सम्पादक)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT - 4

SEMESTER - I

LESSON - 10

क्रिया विशेषण

10.0 રૂપરેખા

10.1 ઉદ્દેશ્ય

10.2 पाठ-परिचे

10.3 पाठ-प्रक्रिया

10.4 सारांश

10.5 कठिन शब्द

10.6 अभ्यास आस्तै स

13.1

ਇਸ ਪਾਠ ਜੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰਥਿਂ ਜੀ ਕ੍ਰਿਯਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਮਾਤਾ ਤੇ ਤਥਾਦੇ ਮੰਦੋਂ-ਤਪਮੰਦੋਂ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ-ਅਤੇ ਚਾਕੜਾਵੀ ਟਾਗਾਵ ਕੋਰਟ ਗਲੁ।

10.3. मात्र अंकिते

ਇਸ ਪਾਠ ਜੀ ਪਢਿਏ ਵਿਦਾਰ्थਿਯਾਂ ਜੀ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਆਵਰਾ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ। ਇਸਦੇ ਲਾਵਾ ਡੋਗਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਭੇਦੋਂ-ਤਪਭੇਦੋਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਂ ਸਕਗ।

ਪੰਜਾਬ

ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ ਸਮਝੋਂ ਥਾ ਕੁਚਵਪਣ ਇਕਾਈ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਵਿਧੇਯ ਭਾਗ ਚ ਕਿਯਾ ਫਿਹਾਂ

ਥਾਹਰ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਰੀਤਿਸੂਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ ਅਭੀਸ਼ਟ ਅਰਥ ਦੀ ਅਮਿਵਾਕਿਤ ਚ ਨੁਮਾਯਾਂ ਮੂਲਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨ । ਤੇ ਏਹ ਮੂਲਿਕਾਂ ਨਭਾਨੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਕ੍ਰਿਧਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ' ਵਾਕਭਾਗ ਗੀ ਜਂਦਾ ਏ । ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਵਾਕਾਕਾਰਣਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਚ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਬੜੀ ਬਾਨਗੀ ਏ ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ ।

10.3 ਪਾਠ ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਕ੍ਰਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

- (ਕ) ਪਾਰਿਚੇ
- (ਖ) ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਾਰਿਭਾਸਾ
- (ਗ) ਕ੍ਰਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਦ

ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਾਰਿਭਾਸਾ

ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਨੇ ਆਹਲੇ ਸ਼ਬਦੋਂ ਗੀ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਖੇਅਾ ਜਂਦਾ ਏ । ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਗੀ ਅਕਦਰ ਅਵਧਾਰ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਚ ਰਕਖੇਅਾ ਜਂਦਾ ਏ ਕੀ ਜੇ ਵਾਕਿਆਂ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਹੋਵੇ ਛੁੰਦੇ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਕਾਰਕ, ਕਾਲ, ਵਾਚਾ, ਪੁਰਸ਼ ਆਦਿ ਗਿਤੈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇਵੀਂ ਦੇ ਬਾਰੋਬਰ ਹੈ ਹੋਵੇਂਦੀ ਏ । ਜਿਧਾਂ :-

- (ਕ) ਜਾਗਤ ਅਗੋਂ-ਅਗੋਂ ਟੁਰੇਅਾ ।
- (ਖ) ਕੁਝੀ ਅਗੋਂ-ਅਗੋਂ ਟੁਰੀ ।
- (ਗ) ਜਾਗਤ ਅਗੋਂ-ਅਗੋਂ ਟੁਰੇ ।
- (ਘ) ਕੁਝਿਆਂ ਅਗੋਂ-ਅਗੋਂ ਟੁਰਿਆਂ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਹੀਂ ਵਾਕਿਆਂ ਚ ਵਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਮਸ਼: ਪੁਲਿੰਗ ਇਕਵਚਨ, ਸਤੀਲਿੰਗ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ਤੇ ਸਤੀਲਿੰਗ ਬਹੁਵਚਨ ਨ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ 'ਅਗੋਂ-ਅਗੋਂ' ਹਰ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਨੌ ਇਕਕੈ ਜਨੇਹਾ ਐਹਾ । ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਆਦਿ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਤਥਾ ਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇਵੀਂ ਆਈ । ਇਸਦੇ ਚਾਲੀ ਤੌਲੇ, ਬਲਲੋਂ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਬਾਗੈਰਾ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹਰ ਹਾਲਤੀ ਚ ਬਾਰੋਬਰ ਇਕਕੈ ਰੂਪੈ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ।

ਕਦੋਂ-ਕਦੋਂ ਏਹ ਕ੍ਰਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਬਾਗੈਰਾ ਕਨੌ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਵੀ ਤੱਥੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਨ੍ਤਰ ਗੈਹਣ ਕਰਨ ਲਗੀ ਪੌਂਦੇ ਨ, ਜਿਧਾਂ :-

जागत तौला-तौला आया ।

कुड़ी तौली-तौली आवा करदी ही ।

तुस बड़ियां तौलियां दुरा करदियां हियां ।

ज्याणे बड़े तौलै उठी आए ।

इन्हें वाक्ये च सिर्फ ख्रीरले वाक्य ‘ज्याणे बड़े तौलै उठी आए’ च ‘तौलै’ शब्द शुद्ध क्रिया-विशेशन दे रूपा च बरतोए दा ऐ, जेल्लै के उप्परले त्रुंऊं वाक्ये च “तौला”, “तौली” ते “तौलियां” क्रिया विशेशन ‘विधेय-विशेशन’ यानि कर्तृपूरक ते कर्मपूरक आहला लेखा कर्ता आदि दे लिंग, वचन दे मताबक रूपानतर गैहण करा करदे न । इस चाल्ली रूपान्तर गैहण करने आहले क्रिया-विशेशन अक्सर विशेशने दे रूपा च बी बरतोदे न । जियां :-

मता कम्म, मते लोक, मतियां चीजां, अगड़ा सफर, अगड़ी बत्त, अगड़ियां गैं आदि प्रयोगे च मता, मते, मतियां ते अगड़ा, अगड़ी, अगड़ियां आदि ।

क्रिया-विशेशन दे भेद

मुक्ख तौरा पर क्रिया-विशेशने गी दुंऊं अधारे पर वर्गीकृत कीता जंदा ऐ :-

अर्थ दे अधार उपर ते

रचना दे अधार उपर

10.3.1 अर्थ दे अधार उपर क्रिया-विशेशन दे भेद

अर्थ दी दिश्टी कन्नै क्रिया-विशेशने दे चार भेद होंदे न — 1. कालवाचक क्रिया-विशेशन, 2. स्थानवाचक क्रिया-विशेशन, 3. रीतिवाचक क्रिया-विशेशन ते 4. परिमाण (नाप-तोल) वाचक क्रिया-विशेशक ।

1. कालवाचक क्रिया-विशेशन

जेहडे क्रिया-विशेशन क्रियाएं दे समें (काल) सरबव्याप्ति विशेशता दसदे न, उनेंगी कालवाचक क्रिया-विशेशन आखेआ जंदा ऐ । जियां :- अज्ज, कल, परसों, बडलै, दपैहरी, सजां, राती, सबेल्ला, चिरे, झट्ट, तौले, भ्यागा, तरकालें, पलं, परार, ऐगती, नित्त, तुरत, पैहले, पिच्छों, जदूं, कदूं, अदूं, तदूं, इसलै, उसलै, कुसलै,

ਜਿਸਲੈ, ਦੋ ਬਜੇ, ਠਾਈ ਬਜੇ, ਸਾਫੇ ਨੌ ਬਜੇ, ਸਵਾ ਬਾਰਾਂ ਬਜੇ, ਡੇਢ ਬਜੇ, ਜਨਵਰੀ ਚ, ਬਸਾਖ ਮਹੀਨੇ, ਤੱਨੀ ਸੌ ਚਾਲੀ ਚ, ਠਾਰਾਂ ਸੌ ਪੈਂਫ਼ਠ ਚ ਬਗੈਰਾ ।

2. ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਇਸ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕਿਧਾ ਦੀ ਥਾਹਰ (ਸਥਾਨ) ਸਰਬਵਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਪਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਥਾਹਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾ :— ਅੰਦਰ, ਬਾਹਰ, ਅਗੋਂ, ਪਿਛੋਂ, ਮੜਾਟੈ, ਬਖ਼ਕਾਰ, ਦੂਰ, ਨੈਡੈ, ਕਸ਼, ਕੋਲ, ਲਾਅਰ, ਪਾਣ, ਤਾਪਰ, ਖਾਲਾਂ, ਹੈਠ, ਤੱਤੋਂ, ਪਾਰੋਂ, ਝਿਥੈ, ਉਤ੍ਥੈ, ਕੁਤੈ, ਤਾਂਹ, ਤੁਆਂਹ, ਬਕ਼ਦੀ, ਬਿਚਵ, ਸਾਮਨੈ ਓਹਲੈ, ਨਕੇਬਲੈ ਬਗੈਰਾ । ਇਛ਼ਰ, ਤਿਛ਼ਰ, ਕੁਛ਼ਰ, ਜਿਛ਼ਰ ਆਦਿ ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ ਕਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬੀ ਸਥਾਨ ਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਚ ਆਂਦੇ ਨ ।

3. ਰੀਤਿਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਜੇਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਧਾ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ (ਰੀਤਿ) ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਰੀਤਿਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗਲਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :—

ਜੋਣੋਂ, ਬਲਲੋਂ, ਤੌਲੈ, ਸੈਹਜੋਂ, ਸਚੋਂ, ਝੂਠੋਂ, ਪਰਤਿਯੈ, ਮਤਾਬਕ, ਮੁਝਿਯੈ, ਆਖਤਾ, ਚੁਪਚਾਪ, ਪਕਕ, ਜਕੀਨਨ, ਖ਼ਬਰੈ, ਸ਼ਾਯਦ, ਜ਼ਰੂਰ, ਮਤ, ਬੀ, ਨਾਂ, ਠੀਕ, ਰਹੇਈ, ਬਖ਼ਕਕ ਬਗੈਰਾ ।

4. ਪਰਿਮਾਣ (ਨਾਪ--ਤੋਲ) ਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਇਸ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਆਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕਿਧਾ ਦੇ ਨਾਪ-ਤੋਲ ਸਰਬਵਧੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੇ ਨ । ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ :—

ਕਿਸ਼, ਕਿਜ, ਕੁਲਲ, ਸਕਖਰ, ਹੋਰ, ਜਾਰਾ, ਬਿਨਦ, ਮਤਾ, ਬੜਾ, ਥੋਹੜਾ, ਘਟਟ, ਅਤਿ ਬਗੈਰਾ ।

10.3.2 ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਾਪਰ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਭੇਦ

ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਾਪਰ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦੁਅਂ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਈ ਸਕਦੇ ਨ ।

1. ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੇ 2. ਯੌਗਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

1. ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਕਸਰ ਅਪਨੇ ਮੂਲ ਰੂਪਾ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਝਕਕਲੇ ਹੈ ਅਤਿ ਅਰਥ ਗੀ ਪੂਰੀ ਚਾਲੀ ਵਾਕ ਕਰਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :—

i) मूल क्रिया-विशेशन—स्थानवाचक

ताहीं, सामनै, बक्खी, दूर, अग्ने, अन्दर, उत्थै, इब्दर, कुतै, नेडै,
मझाटै, ओहलै बगैरा ।

ii) मूल क्रिया-विशेशन—कालवाचक

अज्ज, हून, कल्ल, पर्ल, बडलै, तरकालें, ऐगती, झट्ट, चिरें, दपैहरी
आदि ।

iii) मूल क्रिया-विशेशन—रीतिवाचक

बल्लें, जोरें, हौली, तौलै, पक्क, जरुर, सैहबन, रहेझ, मत आदि ।

iv) मूल क्रिया-विशेशन—परिमाणसूचक

थोहङ्गा, मता, खासा, सक्खर, दूना, मुगता, क्या, बिन्द, दनां आदि ।

मूल क्रिया-विशेशन अपने दोहरे (द्वित्व) रूपें च ते संयुक्त (द'उं बक्खरे-बक्खरे
मूल क्रिया-विशेशने दे मेल कन्नै बने दे) रूपें च बी बरतोंदे न । जियां :-

दोहरे रूपें च — हूनै-हूनै, दूर-दूर, तौले-तौले, सबेल्ला-सबेल्ला, बडलै-बडलै,
कुतै-कुतै, कोल-कोल, बल्लें-बल्लें, जोरें-जोरें, दपैहरी-दपैहरी, अग्ने-अग्ने, पिच्छे-पिच्छे,
नेडै-नेडै बगैरा ।

संयुक्त रूप च — जदूं-कदें, कर्दें-कुतै, अज्जकल, पर्ल-परार, सच्चे-झूठें,
जियां-कियां, दूर-पार, अग्ने-पिच्छे, अन्दर-बाहर, कच्छ-कोल बगैरा ।

2. यौगक क्रिया-विशेशन

क्रिया-विशेशने जां होरने शब्दें अर्थात् संज्ञा, सर्वनाम, विशेशन, क्रिया बगैरा
शब्दें कन्नै विभक्ति, परसर्ग जां कोई होर तत्त्व जोड़ने कन्नै बनने आहले
क्रिया-विशेशने गी ‘यौगक क्रिया-विशेशन’ आख्रेआ जंदा ऐ । जियां :-

(i) क्रिया-विशेशन+परसर्ग

इस चाल्ली दे क्रिया-विशेशन स्थानसूचक ते कालसूचक क्रिया-विशेशने कन्नै
कारक विभक्ति लग्गाने कन्नै बनदे न । मसाल दे तौरा पर :-

ਇਤਥੁਆਂ (ਦਾ), ਉਤਥੁਆਂ, ਖਾਲੈ ਗੀ, ਅਗੋਂ ਗੀ, ਸਾਮਨੈ ਦਾ, ਜਦੂਂ ਦਾ, ਕਦੂਂ ਦਾ,
ਕਲਲੈ ਦਾ, ਅਜਜੈ ਦਾ, ਪਲੁੰ ਦਾ ਬਗੈਰਾ ।

(ii) ਮਧਿਸਾਰਗ (ਮਯਾਟੈ ਸਗ) ਚੁਕਤ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਕਦੇਂ ਨਾਂ ਕਦੇਂ, ਕੁਤੈ ਨਾਂ ਕੁਤੈ, ਇਤਥੋਂ ਦਾ ਇਤਥੈ, ਕੁਤਥੋਂ ਦਾ ਕੁਤਥੈ, ਰੋਜ-ਬਰੋਜ,
ਰਾਤੀ-ਬਰਾਤੀ, ਨਹੇਰ-ਮਨਹੇਰੇ, ਅਜਜੋ-ਅਜਜ, ਰਾਤੋ-ਰਾਤ, ਅਨਵਰੋ-ਅਨਵਰ, ਬਿਚ੍ਚੋ-ਬਿਚ ਬਗੈਰਾ ।

(iii) ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨੇ ਜਾਂ ਜੋਰ ਪਾਨੇ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਯ ਕਨੌ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ
ਕਨੌ ਗੈ, ਬੀ, ਧੋਡੀ, ਤਗਰ, ਤਕ, ਤੇ ਬਗੈਰਾ ਅਵਧਾਰ ਬੀ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਨ । ਤੇ ਇਨ੍ਹੋਂ
ਅਵਧਾਰੋਂ ਦੇ ਧੋਗ ਕਨੌ ਬੀ ਧੋਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬਨਦੇ ਨ । ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ :-

ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ+ਗੈ

ਕੋਲ ਗੈ, ਪੈਹਲੋਂ ਗੈ, ਅਗੋਂ ਗੈ, ਅਜਜ ਗੈ, ਛੂਨ ਗੈ, ਇਤਥੈ ਗੈ, ਅਨਵਰ ਗੈ, ਰਾਤੀ
ਗੈ, ਤੌਲੇ ਗੈ, ਉਦਰ ਗੈ, ਮਯਾਟੈ ਗੈ, ਅਦੂਂ ਗੈ ਬਗੈਰਾ ।

ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ+ਬੀ

ਅਨਵਰ ਬੀ, ਬਾਹਰ ਬੀ, ਇਤਥੈ ਬੀ, ਉਤਥੈ ਬੀ, ਕੁਤੈ ਬੀ, ਕਦੇਂ ਬੀ, ਤਦੂਂ ਬੀ, ਤਾਂਹ ਬੀ,
ਅਗੋਂ ਬੀ, ਪਿਚੱਠੇ ਬੀ, ਪੈਹਲੋਂ ਬੀ, ਅਜਜ ਬੀ ਬਗੈਰਾ ।

ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ+ਧੋਡੀ, ਤਗਰ, ਤਕ

ਕਲਲੈ ਧੋਡੀ, ਦੂਰੈ ਤਗਰ, ਅਜਜੈ ਤਗਰ, ਕੁਤਥੂਂ ਤਗਰ, ਇਤਥੂਂ ਤਗਰ, ਕਦੂਂ ਧੋਡੀ, ਕਲਲੈ
ਤਕ, ਛੂਨੈ ਤਗਰ, ਜਦੂਂ ਤਕ, ਹਾਲੀ ਤਕ, ਚਿਰੋਂ ਧੋਡੀ ਬਗੈਰਾ ।

ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ+ਤੇ

ਇਤਥੈ ਤੇ, ਉਤਥੈ ਤੇ, ਅਦੂਂ ਤੇ, ਅਜਜ ਤੇ, ਛੂਨ ਤੇ, ਤਦੂਂ ਤੇ, ਪਲੁੰ ਤੇ, ਇਸਲੈ ਤੇ, ਸ਼ਬਦਾ
ਤੇ, ਇਛਦਰ ਤੇ ਬਗੈਰਾ ।

(iv) ਧੋਗਿਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਝਾ ਆਦਿ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦੋਂ ਕਨੌ ਪਰਸਾਰ
ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਤਕਾਲੀਨ ਜੋਡਨੇ ਕਨੌ ਬੀ ਹੋਂਦੀ ਏ । ਜਿਧਾਂ :-

(ਕ) ਸੰਝਾ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ

ਇਕਕੈ ਸੰਝਾ ਦੋ ਬਾਰੀ ਬੋਲਨੇ ਕਨੌ ਬੀ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦਾ ਏ ਤੇ
ਇਸ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬੀ ਧੋਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਚ ਔਂਦੇ ਨ ।
ਜਿਧਾਂ :-

ਚਾਏਂ-ਚਾਏਂ, ਜੋਏਂ-ਜੋਏਂ, ਧੁਪੈ-ਧੁਪੈ, ਛਾਮੇਂ-ਛਾਮੇਂ, ਗ'ਲਿਧੇਂ-ਗ'ਲਿਧੇਂ ਆਦਿ ।

(ਖ) **ਸ਼ੰਨਾ+ਸ਼ੰਨਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਤਵ**

ਤ'ਊਂ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਸ਼ੰਨਾਏਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨ੍ਹੈ ਬੀ ਯੌਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਅਜ਼ਜਕਲ, ਬੇਲਲੈ-ਕਬੇਲੈ, ਥਾਹਰ-ਕਥਾਹਰ, ਰਚਿ-ਮਾਤਰ, ਖਿਨ-ਮਰ, ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ, ਰਾਤੋ-ਰਾਤ , ਆਦਿ ।

(ਗ) **ਸਰਵਨਾਮ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ**

ਸਰਵਨਾਮ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ ਧਾਨਿ ਇਕਕੈ ਸਰਵਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਬਾਰੀ ਤਚਾਰਣ ਕਨ੍ਹੈ ਬੀ ਯੌਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਬਨਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਕਿਜ-ਕਿਜ, ਕੇਹ-ਕੇਹ, ਕੋਈ-ਕੋਈ ਆਦਿ ।

(ਘ) **ਸਰਵਨਾਮ+ਸਰਵਨਾਮ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਤਵ**

ਅਪਨੇ-ਆਪ, ਕੇਈ-ਕਿਸ਼, ਕੁਨ-ਕੋਈ, ਕੇਹ-ਕਿਸ਼, ਜੋ-ਕੋਈ, ਸਬ-ਕਿਸ਼, ਸਬ-ਕੋਈ, ਝੜਨਾ ਗੈ, ਕਿਸ਼ ਬੀ, ਕਿਸ਼ ਤੇ, ਇਸ ਚਾਲਲੀ, ਇਸ ਬੇਲਲੈ, ਬਗੈਰਾ ।

(ਙ) **ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ**

ਇਕਕੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗੀ ਦੋ ਬਾਰੀ ਬੋਲਨੇ ਕਨ੍ਹੈ ਬੀ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦਾ ਅਰ्थ ਵਾਕਤ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗੀ ਬੀ ਯੌਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗਲਾਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ : ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਚੂਰ-ਚੂਰ, ਸਾਫ-ਸਾਫ, ਬਖਲਾ-ਬਖਲਾ, ਮਿਟਠਾ-ਮਿਟਠਾ, ਕਾਲਾ-ਕਾਲਾ, ਲਮਮਾ-ਲਮਮਾ, ਬਿਨਦ-ਬਿਨਦ, ਕੌਡਾ-ਕੌਡਾ, ਪੁਲਲਾ-ਪੁਲਲਾ ਬਗੈਰਾ ।

(ਚ) **ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ+ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਤਵ**

ਤ'ਆਂ ਗੈ, ਓਪਰਾ-ਜਨ, ਬਡੇ-ਸੈਲ, ਥੋਹੜਾ-ਚਿਰ, ਪੈਹਲੇ-ਬਾਰੀ, ਮਤੇ-ਦਿਨ, ਕੇਈ-ਬ'ਰੇ, ਝਕ-ਪਾਸੀ, ਦੋਹਰਾ-ਝਕਾਡ ਆਦਿ ।

(ਛ) **ਕ੍ਰਿਧਾ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਰੂਪ**

ਕ੍ਰਿਧਾ ਦੇ ਕੁਝੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਗੀ ਦੋ ਬਾਰੀ ਬੋਲਨੇ ਜਾਂ ਲਿਖਨੇ ਕਨ੍ਹੈ ਬੀ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਅਭਿਵਾਕਿਤ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਦ'ਊਂ ਤਤਵੋਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਾਰਣ, ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨਾਂ ਗੀ ਬੀ ਯੌਗਕ ਕ੍ਰਿਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗੈ ਗਲਾਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਦਿਖਦੇ-ਦਿਖਦੇ, ਖਾਨਦੇ-ਖਾਨਦੇ, ਦੌਡੀ-ਦੌਡੀ, ਫਿਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ, ਸੋਚਦੇ-ਸੋਚਦੇ,
ਘਸਙੋਂਦਾ-ਘਸਙੋਂਦਾ, ਬੋਲਦਾ-ਬੋਲਦਾ, ਰੋਨੀ-ਰੋਨੀ ਆਦਿ ।

(ਜ) ਦ'ਊ ਕਕਖ-ਬਿਕਖ ਕਿਧਾਏਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨੈ

ਡਿਗਦੇ-ਛੌਂਦੇ, ਰੋਂਦੇ-ਕਰਲਾਂਦੇ, ਚਲਦੇ-ਫਿਰਦੇ, ਨਸਦੇ-ਮਜਦੇ, ਹਸਦੇ-ਖੇਡੇ, ਖਾਈ-ਪੀਏ,
ਡਿਹਗੀ-ਛਟਿਠਹੈ, ਨਹਾਈ-ਧੋਝਹੈ ਬਗੈਰਾ ।

(ঞ) ক্ৰিয়া+কোই হোৱ তচ্চ

ਖਾਵਥੈ ਬੀ, ਕਹਿਥੈ ਬੀ, ਜਾਵਥੈ ਬੀ, ਦੇਵਥੈ ਗੈ, ਰੋਵਥੈ ਗੈ, ਦਿਕਿਖਥੈ ਗੈ, ਧੋਵਥੈ
ਗੈ ਆਦਿ ।

ਕੋਈ ਬਾਰੀ ਸੰਜ਼ਾ ਬਗੈਰਾ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ ਬੀ ਅਪਨੇ ਮੂਲ ਲਾਏ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਹੋਈ
ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਦਾ ਅਰ्थ ਵਕਤ ਕਰਦੇ ਨ । ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਰ ਭਾਸਾ ਚ ਯਾਦੂਚਿਛਕ
(arbitrary) ਹੋਂਦੇ ਨ ਕੀ ਜੇ ਹਰ ਭਾਸਾ ਦਾ ਅਪਨਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਪ੍ਰਸ਼ੰਗਾਂ ਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀ ਆਪੋ-ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਯੋਗ-ਪਰਮਪਰਾ ਮੁਜ਼ਬ ਰੁਕ੍ਹ ਹੋਈ ਚੁਕੇ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ ।
ਇਸਕਾਰੀ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੀ ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ-ਸੰਰਚਨਾ ਉਪਰ ਸਥਾਨੀ ਅਰਥਾਤ् ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਮਾਵ
ਮਤਾ ਹੋਨੇ ਕਹੀ ਇਨੋਂਗੀ ਸਥਾਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਗਲਾਦਾ ਜੰਦਾ ਏ । ਆਮਤੌਰਾ
ਪਰ ਸੰਜ਼ਾ, ਸਵਨਾਮ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਆਦਿ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਚ ਯੋਗਦਾਨ
ਦਿੱਢੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

(ਕ) ਸੰਜ਼ਾ-ਸ਼ਬਦ ? ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਜਾਗਤ ਸੁਵਿਕਥੈ ਤੀਲਾ ਹੋਈ ਗੇਆ ।

ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਨਦੇ ਸਾਰ ਤਸਦਾ ਮਨ ਪਤਥਰ ਹੋਈ ਗੇਆ ।

ਤਸਨੇ ਤੁਝੋਂਗੀ ਠਿਟਧੂਂ ਦੇਨਾ ਏ ।

ਤਸਨੇ ਏਹ ਕਮਮ ਸਿਰ ਅਪਨਾ ਕਰਨਾ ਏ ।

(ਖ) ਸਵਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ? ਕਿਧਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਤਸਨੇ ਤੁਝੋਂਗੀ ਕੇਹ-ਕਿਥ ਨੇਈ ਆਖੇਆ ।

ਥੁਆਂਧਿਆਂ ਕਤਾਬਾਂ ਏਹ ਪੇਦਿਆਂ ਜੇ ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਦੁਨਿਆ ਚ ਤੁਝੋਂਗੀ ਚੰਗਾ ਕੁਨੰ ਲਭਾ ?

(ਗ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ? ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਤੁਥ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਰੰਗੀਨ ਲਿਖਦੇ ਓ ।

ਲਲਾਰੀ ਫ਼ਬਟੇ ਥੈਲ ਰੰਗਦਾ ਏ ।

ਜਾਗਤੈ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿਟਾ ਫਿਰੀ ਗੇਆ ।

ਸੌਹਰੇ ਘਰਾ ਕੁੜੀ ਭੁਕਖੀ ਆਝ ।

10.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਮਾਂ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸਭਨੋਂ ਥਾਂ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਇਕਾਈ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਵਿਧੇਯ ਮਾਗ ਚ ਕ੍ਰਿਆ ਦਿਯਾਂ ਥਾਹਰ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਰੀਤਿਸੂਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ ਅਮੀਸ਼ਟ ਅਰਥ ਦੀ ਅਮਿਕਵਿਤ ਚ ਨੁਮਾਇਆਂ ਮੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨ। ਤੇ ਏਹ ਮੂਮਿਕਾ ਨਮਾਨੇ ਦੇ ਬ੍ਰੇਅ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ' ਵਾਕਮਾਗ ਜੀ ਜੰਦਾ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਮਾਂ ਭਾਸਾ ਦੀ ਵਾਕਕਰਣਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਚ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਬੜੀ ਬਾਨਗੀ ਏ ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਕੀਤਾ ਗੇਦਾ ਏ।

10.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

(ਕ) ਇਕਾਈ (ਖ) ਸੰਰਚਨਾ (ਗ) ਜਮਾਤੀ (ਘ) ਤੋਲੈ (ਙ) ਅਕਸਰ (ਚ) ਵਿਰੇ

10.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੋਆਲ

(ਕ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਿਮਾਣਾ ਲਿਖੋ।

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

(ਖ) ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੇਂਦੋਂ-ਤਪਮੇਂਦੋਂ ਬਾਰੈ ਦਸ਼ਾਂ।

.....
.....
.....

10.7 सहायक पुस्तकां

- (क) डोगरी व्याकरण : सम्पादक : डॉ. वीणा गुप्ता
- (ख) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
- (ग) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)
डॉ. वीणा गुप्ता (सैद्ध-सम्पादक)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 4

SEMESTER - I

LESSON - 11

ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ

11.0 ਰੂਪਰੇਖਾ

11.1 ਤਵੇਂਥ

11.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

11.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਯਾ

11.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

11.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

11.6 ਅਭਿਆਸ ਆਈਟੈ ਸੋਆਲ

11.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

11.1 ਤਵੇਂਥ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਫ਼ਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥਿਹਿਂ ਗੀ ਸਮਬੰਧ ਸੂਚਕ ਦੀ ਪਰਿਮਾਸਾ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਂਸਿਲ ਹੋਗ। ਇਸਦੇ ਲਾਵਾ ਸਮਬੰਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦੇਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹੋਈ ਸਕਗ।

11.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਫ਼ਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥਿਹਿਂ ਗੀ ਸਮਬੰਧ ਸੂਚਕ ਦੀ ਪਰਿਮਾਸਾ, ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦੇਂ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖੜ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਗ। ਇਸਦੇ ਲਾਵਾ ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦੇਂ-ਤਪਮੇਦੇਂ ਦੀ ਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸਕਗ।

11.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਯਾ

ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ

- (1) ਪਿਚੇ
- (2) ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ
- (3) ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦ
- (4) ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀ

11.3.1 ਪਿਚੇ

ਵਾਕਿਆ ਪਦੋਂ (ਸ਼ਬਦੋਂ) ਜਾਂ ਪਦਬੰਦੇ (ਸ਼ਬਦ-ਗੁਚ਼ੋਂ) ਦੇ ਸਮੂਹ ਜਿਂਦੇ ਚ ਸੰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਆਪੂ-ਚੌਂ ਸਾਰਬੰਧ ਜੋੜਨੇ ਆਵਤੈ ਏਥੇ ਅਵਧੀਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਂਦੀ ਏ ਜੇਹੜੇ ਇੰਦੇ ਮਜ਼ਾਈ ਆਨਿਖੀ ਇੰਦੇ ਚ ਸਾਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਨ। ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਭਾਸਾ ਚ ਇਥੈ ਮੂਨਿਕਾ ਨਭਾਂਦੇ ਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਡੋਗਰੀ ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ ਤੇ ਤੰਦੇ ਮੇਦੋਂ ਆਦਿ ਬਾਰੈ ਸਮਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ।

11.3.2 ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾ

ਸਮਬੰਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਸੰਜ਼ਾ ਜਾਂ ਸੰਜ਼ਾ ਦੇ ਥਾਹਰੈ ਤੱਥ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੇ ਸ਼ਬਦੋਂ (ਸਰਵਨਾਮ ਆਦਿ) ਦੇ ਅਗੋਂ ਲਹਿਗਈ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਕੁਝੇ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ ਕਨੌਂ ਤਥ ਦਾ ਸਮਬੰਧ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਦੇ ਨ।

11.3.3 ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦ

ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਗੀ ਮੁਕਖ ਤੌਰਾ ਪਰ ਦਾਤਾਂ ਅਧਾਰੋਂ ਪਰ ਬੰਡੇਆ ਜਂਦਾ ਏ : ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਤੇ।

11.3.3.1 ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਸਮਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ

ਅਰਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਸਮਬੰਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ ਮੇਦ ਇਸ ਚਾਲੀ ਨ :-

(ਕ) ਕਾਲ ਸੂਚਕ — ਪੈਹਲੋਂ, ਪਿਛੋਂ, ਬਾਦ, ਪੈਰੈਨਤ, ਮਗਰਾ, ਕਨੌਂ, ਕਨੌਂ-ਕਨੌਂ, ਬਰੋਬਰ ਆਦਿ।

(ਖ) ਥਾਹਰ ਸੂਚਕ — ਖਾਲਿ, ਹੇਠ, ਮੰਝਾ, ਮਜ਼ਾਈ, ਬਕਾਰ, ਤੱਥ, ਅਗੋਂ, ਪਿਛੋਂ, ਸਾਮਨੈ, ਰੁਆਰ, ਪਾਰ, ਰੈਕੈ, ਗੇਡੈ ਆਦਿ।

(ਗ) ਦਿਸਾ ਸੂਚਕ — (ਇਥ) ਆਖੈ, ਪਾਖੈ, ਬਕਖੀ, ਤਾਹੀ, ਤੁਆਹੀ, ਇਛਰ, ਤਕਹਾਰ, ਪਹੋਂ ਆਦਿ।

(ਘ) ਸਾਧਨ ਸੂਚਕ — ਰਾਹੋਂ, ਜਾਇਥੈ, ਮਾਰਫਤ, ਬਦੌਲਤ, ਰਹਾਰੈ, ਸਾਥੋਂ ਆਦਿ।

(ਙ) ਨਮਿਤ ਜਾਂ ਕਾਰ੍ਯ-ਕਾਰਣ ਸੂਚਕ — ਲੋਈ, ਤਾਈ, ਆਰਤੈ, ਬਾਰਤੈ, ਗਿਤੈ, ਨਮਿਤ, ਜੋਗਾ, ਲੇਖੈ, ਕਰੀ, ਕਾਰਣ, ਮਾਰੇ, ਮੁਜਬ ਆਦਿ।

(ਚ) 'ਛੋਡਿਥੈ' ਜਾਂ 'ਛੋਰ' ਅਰ्थ ਦੇ ਸੂਚਕ — ਸਵਾਅ, (ਝ) ਲਾਵਾ, ਛੁਟਟ, ਬਿਜਨ, ਬਗੈਰ, ਰੈਹਤ, ਬਗੈਰਾ ।

(ਛ) ਬਟਟੇ—ਸਟਟਾ ਸੂਚਕ — ਬਟਟੈ, ਬਦਲੈ, ਥਾਹਰ, ਜਗਹ ਆਦਿ ।

(ਜ) ਇਕਕੈ ਜਨੇਹਾ ਜਾਂ ਸਾਦਸ਼ਯ ਦੇ ਸੂਚਕ — ਸਨੋਂ, ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ, ਅਂਗਰ, ਆਂਗ੍ਰੂ, ਸਤੁਲਲ, ਜੋਗ, ਮਤਾਬਕ, ਅਨੁਸਾਰ, ਬਰੋਬਰ ਆਦਿ ।

(झ) ਬਰੋਧ ਸੂਚਕ — ਬਲਭਦਾ, ਖਲਾਫ, ਬਪਰੀਤ, ਤਲਟ ਆਦਿ ।

(ਝ) ਸਾਥ ਸੂਚਕ — ਸੱਗ, ਕਨੌਂ, ਸਮੇਤ, ਸਨੈ, ਸਾਥੋਂ ਆਦਿ ।

(ਠ) ਪਟਿਮਾਣ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸੂਚਕ—ਮਰ, ਹਾਰਾ, ਜਿੰਨਾ, ਤਕ, ਤਗਰ, ਧੋਡੀ ਆਦਿ ।

(ਡ) ਵਿਸ਼ੇ ਸਚੂਕ — ਬਾਰੈ, ਬਾਰੇ ਚ, ਤਥਾਰ, ਪਰ ਆਦਿ ।

11.3.3.2 ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਥਾਰ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਸਮੱਬਂਧ—ਸੂਚਕ ਅਵਧਾਰ

ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤਥਾਰ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧਾਰ ਮੁਕਖ ਦ'ਤੁੰ ਵਰੋਂ ਚ ਬੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਨ :—

1. ਸੱਜਾ ਆਦਿ ਨਾਹਿੰ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕਨੌਂ ਕਾਰਕੀ ਚਿੰਨ ਦੇ ਪੈਰੈਨਟ ਔਨੇ ਆਹਲੇ (ਸਮੱਬਦਾ) ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਤੇ 2. ਸੱਜਾ ਆਦਿ ਨਾਹਿੰ ਦੇ ਸਿਰਫ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪੋਂ ਕਨੌਂ ਔਨੇ ਆਹਲੇ (ਅਨੁਬਦਦਾ) ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ। ਇਨ੍ਹੇ ਇਲਾਵਾ ਕਿਥ ਨੇਹ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਬੀ ਹੈਨ ਜੇਹੜੇ ਦੌਨੋਂ ਰੂਪੋਂ ਚ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਕਿਥ ਨੇਹ ਬੀ ਹੈਨ ਜੇਹੜੇ ਸੁਤੈਨਤਰ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਜਿਨੋਂ ਗੀ ਕੁਝੈ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਜਾਂ ਵਿਭਕਿਤ ਪ੍ਰਤਿਧ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੇਈ ਹੋਂਦੀ। ਤਾਂ ਕਿਥ ਅਵਧਾਰ ਨੇਹ ਬੀ ਹੈਨ ਜੇਹੜੇ ਕ੍ਰਿਆ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨੋਂ ਅਂਗਰ ਬੀ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕੋਂ ਅਂਗਰ ਬੀ। ਤੁਆਹੀਂ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ ਬੀ ਸਥਾਨੀ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਹੈਂ ਹੋਂਦੇ ਨ, ਪਰ ਓਹ ਸੁਤੈਨਤਰ ਤੌਰਾ ਪਰ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਨੇਈ ਕਰੀ ਸਕਦੇ। ਕਾਰਕ (ਵਿਭਕਿਤ)—ਚਿੰਨੋਂ ਦੀ ਚਰਚਾ 'ਕਾਰਕ' ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਤੈਹਤ ਕੀਤੀ ਗੇਂਦੀ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕੋਂ ਦਾ ਬਾਅਦਾ ਇਸ ਚਾਲੀ ਏ :—

(੧) ਨਾਹਿੰ ਬਗੈਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪੋਂ ਦੇ ਕਨੌਂ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨੋਂ ਦੇ ਪੈਰੈਨਟ ਔਨੇ ਆਹਲੇ (ਸਮੱਬਦਾ) ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ

ਇਸ ਜਮਾਤੀ ਚ ਔਨੇ ਆਹਲੇ ਡੋਗਰੀ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧਾਰ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨੋਂ ਤੇ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਸਮੱਬਂਧ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿੰਨੋਂ ਮਗਰਾ ਔਂਦੇ ਨ ।

लावा, छुट्ट,

(क) अपादान कारक दे चिन्हों मगरा औने आहले सम्बंध सूचक—

(थमां) पैहले, (थमां) पिच्छे, (कोला) दूर, (कशा) नेडै, (कशा) परें, (कोला) उरें, (कशा) ऐडै, (कशा) गेडै, (थमां) उपर, (कशा) अर्गों बगैरा ।

लेखा, आंगर,

(ख) सम्बंध कारक दे चिन्हों मगरा औने आहले सम्बंध सूचक :—

(दि) कोल, (दि) कच्छ, (दि) इलावा, (दि) मझाटै, (दि) बशकार, (दि) सवाड, (दि) बजाए, (दि) मगर, (दि) मगरा, (दि) छुट्ट, (दि) बाद, (दि) मताबक, (दि) बाहर, (दि) अन्दर, (दि) खल्ल, (दि) उपर, (दि) अर्गों, (दि) पिच्छे, (दि) कोल, (दि) सामनै, (दि) पार, (दि) परें, (दि) रुआर, (दि) उरें, (दि) ओहलै, (दि) नेडै आदि ।

तगर, धोड़ी

नोट — अर्गों, पिच्छे कोल, दूर, नेडै, खल्ल उपर आदि सम्बंध सूचक तुलना दे अर्थ च अपादान कारक चिन्हों दे बाद औंदे न ते सम्बंध वाचक अर्थ च सम्बंध कारक दे चिन्ह ‘दे’ दे बाद । जियां :-

साढा घर मन्दरै कशा अर्गों ऐ । (तुलनात्मक अर्थ, अपादान कारक)

साढा घर मन्दरै दे अर्गों ऐ । (सम्बंध वाचक अर्थ, सम्बंध कारक)

स्कूल चौका थमां पैहलें औंदा ऐ । (तुलनात्मक अर्थ, अपादान कारक)

स्कूल चौका दे पैहलें औंदा ऐ । (सम्बंध वाचक अर्थ, सम्बंध कारक)

(2) संज्ञा आदि नाहं दे सिर्फ विकारी रूपे परैन्त औने आहले (अनुबछ)
सम्बंध सूचक

आंगर, आंगूँ, अल, साही, परैन्त, करी, कारण, कोल, पास्तै, मारे, बगैरा अव्यय कारक चिन्हों दी लोड नेई बुझदे ते सिर्फ संज्ञा-सर्वनामें दे विकारी रूप कन्है गै गजारा करी लैंदे न । जियां — माझ आंगर गै, सिगरटै दे गुल्लै साही, खाने परैन्त, खेतरें अल (बकरी), जागतै मगर, जागतै अर्गों, शिडका मझाटै, पीडै कारण, शर्मा मारे, कव्या पिच्छे, मेरे कोल, समुन्दरै पास्तै, पुच्छे बगैर, दन्दें अन्दर, रुक्खै हेठ, छप्परै खल्ल, चौकै बशकार, दरेआ पार बगैरा ।

इस चाल्ली दे सम्बंध सूचक अव्यय कदें-कदें संज्ञा बगैरा नाहं दे पैहले बी औंदे न । जियां :-

ਬਿਨਾ ਖਾਲੇ, ਬਿਜਨ ਬਚਾਰੇ, ਬਿਲਾ ਨਾਗੇ, ਬਗੈਰ ਰੋਏ, ਬਿਨਾ ਪੁਛੇ, ਬਿਨਾ ਦਿਕਖੇ
ਆਦਿ ।

(3) ਡੋਗਾਰੀ ਦੇ ਕਿਸ਼ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧਿ ਸਮੱਬਦ ਤੇ ਅਨੁਬਦਧ (ਸੰਝਾ ਬਗੈਰਾ
ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪੇਂ ਦੇ ਕਨੌ ਕਾਰਕ ਵਿਭਕਿਤ ਦੇ ਬਾਦ ਬੀ ਔਂਦੇ ਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਵਿਭਕਿਤ ਦੇ
ਬਗੈਰ ਬੀ) ਦੌਨੋਂ ਰੂਪੇਂ ਚ ਔਂਦੇ ਨ ਹਨ । ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ :–

ਛਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੇਹੀ ਗੇਆ	—	ਸਮੱਬਦ
ਛਜੀ ਕੋਲ ਜਾਝਾਈ ਬੇਹੀ ਗੇਆ	—	ਅਨੁਬਦਧ
ਪਹਾਡਿਆਂ ਝਾਰਨੋਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਬੀ ਹੋਂਦਿਆਂ ਨ	—	ਸਮੱਬਦ
ਫਂਥੇ ਬਗੈਰ ਏਹ ਕੇਹੜਾ ਜੀਬ ਏ ?	—	ਅਨੁਬਦਧ
ਝੱਵੇ ਅਗਣੋਂ ਸਥ ਕਿਸ਼ ਮਾਤ ਖਾਈ ਜਂਦਾ ਏ	—	ਸਮੱਬਦ
ਛਾਰੀ ਅਗਣੋਂ ਝਕ ਮੇਲਾ ਲਗ੍ਹੇ ਦਾ ਹਾ	—	ਅਨੁਬਦਧ
ਕਵਧਾ ਦੇ ਪਿਚੋਂ ਝਕ ਬਗੀਚਾ ਹਾ	—	ਸਮੱਬਦ
ਕਵਧਾ ਪਿਚੋਂ ਕੋਈ ਛਪੇ ਦਾ ਹਾ	—	ਅਨੁਬਦਧ
ਚੁਲ੍ਲੀ ਦੇ ਕਚਲ ਭਾਂਡੇ ਪੇਦੇ ਹੇ	—	ਸਮੱਬਦ
ਚੁਲ੍ਲੀ ਕਚਲ ਬੇਹਿਥੈ ਅਗਨ ਸੇਕਾ ਦਾ ਹੀ ।	—	ਅਨੁਬਦਧ

(4) ਸੁਤੈਨਤਰ ਰੂਪਾ ਚ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੱਬਂਧ-ਸੂਚਕ

ਸੰਝਾ ਬਗੈਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪੇਂ ਕਨੌ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੱਬਂਧ-ਸੂਚਕ ਅਵਧੀਂ ਦੇ
ਝਲਾਵਾ ਡੋਗਾਰੀ ਚ ਕਿਸ਼ ਸਮੱਬਂਧ-ਸੂਚਕ ਨੇਹ ਬੀ ਹੈਨ ਜਿਂਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪੂਰੀ ਚਾਲਲੀ ਸੁਤੈਨਤਰ
ਰੂਪਾ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿਧਾਂ :–

ਮਰ (ਦਿਨ ਮਰ, ਰਿਨ ਮਰ), ਮਾਤਰ (ਰਤੀ ਮਾਤਰ), ਸਮੁਆਂ, ਖਬਰੈ, ਕੁਸ਼ਬਾ, ਅਥਕੋਂ,
ਜਨ (ਬਮਾਰ ਜਨ, ਲਿਸ਼ਸਾ ਜਨ) ਬਗੈਰਾ ।

(5) ਕਿਸ਼ ਥਾਹਰ ਸੂਚਕ (ਸਥਾਨਵਾਚਕ) ਤੇ ਕਾਲ ਸੂਚਕ (ਸਮੇਂ ਵਾਚਕ) ਅਵਧਿ ਪ੍ਰਯੋਗ
ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਪਰ ਕਦੋਂ ਕ੍ਰਿਯਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹੋਂਦੇ ਨ ਤੇ ਕਦੋਂ ਸਮੱਬਂਧ ਸੂਚਕ ਅਵਧਿ । ਜਿਧਾਂ :–

ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ

ਬਾਹਰ ਔਨਾ ਜਾਨਾ ਚੰਗਾ ਨੋਈ ।
 ਮੈਂ ਹੋਰ ਅਗ੍ਰੋਂ ਜਾਡਾ ।
 ਮੈਹਰਾ ਢੁਢਾ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਖਾਲਾ
 ਤੋਆਰਦਾ ਏ ।

ਸਾਮਨੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਖੁਲਲਾ ਏ ।
 ਪਾਰ ਤਥ ਹਵੇਲੀ ਚ ਕੇਹ ਏ ?
 ਮਲਿਕਾ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਰਿਕਚਿਯੈ
 ਤਥੀ ਸਾਮਨੇ ਆਹਨਦੀ ਏ ।

ਤਾਨੈ ਬਕਖੀ ਮੂੰਹ ਕਹਿਯੈ ਅਤਥਲੋ
 ਪੂੰਜੇ ।

ਬਾਦ ਚ ਸਾਰਾ ਕਮਾ ਹੋਈ ਗੇਅਾ ।
 ਪੈਹਲੇ ਠੀਕ ਹੋਈ ਜਾਓ ਤੇ ਕਮਮ
 ਬਾਦ ਚ ਕਰੋਅ ।

ਕੋਲ ਗੈ ਝਕ ਗੁਫਾ ਏ ।

(6) ਆਕਾਰਾਨਤ ਸਮੱਬਧ ਸ੍ਰੂਚਕ ਅਵਧਿਆਂ ਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਿਤ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਆਦਿ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਰੂਪਾਨਤਰ ਬੀ ਹੋਂਦਾ ਏ । ਜਿ'ਧਾਂ :-

ਨਿਕਕਾ ਸਾਰਾ ਜਾਗਤ

(ਪੁਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)

ਮਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ

(ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)

ਨਿਕਕੀ ਸਾਰੀ ਚਕਕੀ

(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਝਕਵਚਨ)

ਮਤਿਧਾਂ ਸਾਇਧਾਂ ਚੀਜਾਂ

(ਖੜੀਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ)

ਝਿਧਾਂ ਗੈ ਜਨੇਹਾ, ਜਨੇਹ, ਜਨੇਹੀ ਜਨੇਹਿਧਾਂ, ਨੇਹਾ, ਨੇਹ, ਨੇਹੀ, ਨੇਹਿਧਾਂ ।

ਸਮੱਬਧ-ਸ੍ਰੂਚਕ

ਓਹ ਘਰਾ ਬਾਹਰ ਤਠੀ ਗੇਅਾ ।
 ਘਰਾ ਅਗ੍ਰੋਂ ਝਕ ਖੂਹ ਏ ।
 ਫਾਡਿੱਧੋਦੇ ਖਾਲਾ ਦੇਰਾਦਾ ਬਗਦਾ ਏ ।

ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਾਮਨੈ ਕਿ'ਧਾਂ ਜਾਡਾ ।
 ਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਰ ਝਕ ਬਾਗ ਏ ।
 ਯੂਰਜ ਬੂਝੋਟੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨਿਕਲੇਅਾ ।

ਓਹ ਮਾਝ ਬਕਖੀ ਦਿਖਦਾ ਏ ।

ਮੇਰੇ ਜਾਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਤੁਸ ਕੇਹ ਕਹੋਅਂ ।

ਤੁਂਦੇ ਔਨੇ ਸ਼ਾ ਪੈਹਲੋਂ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਿਕਤ ਹਾ ।

ਘਰਾ ਦੇ ਕੋਲ ਝਕ ਹਟਈ ਏ ।

11.4 सारांश

इस पाठ च विद्यार्थियें गी सम्बंध-सूचक अव्ययें दी परिभाशा ते भेदें-उपभेदें बारै सरोखड़ जानकारी हासल होई सकग। वाक्य पदें जां पदबंधे (शब्द-गुच्छे) दे समूह जिंदे च संज्ञा आदि शब्दें दा आपूंचें सरबंध जोड़ने आस्तै ऐसे अव्ययें दी लोड होंदी ऐ जेहङ्गे इंदे मझाटै आनिये इंदे च सरबंध स्थापत करदे न। सम्बंध-सूचक अव्यय भाशा च इ'यै भूमिका नभांदे न। इस पाठ च डोगरी सम्बंध-सूचक अव्ययें दी परिभाशा ते उंदे भेदें आदि बारै समग्री दिती गेदी ऐ।

11.5 कठिन शब्द

- (1) पद (2) पदबंध (3) सरबंध (4) समग्री (5) अव्यय (6) दिशा (7) थाहर

11.6 अभ्यास आस्तै सोआल

- (1) सम्बंध सूचक अव्ययें दी परिभाशा लिखो।

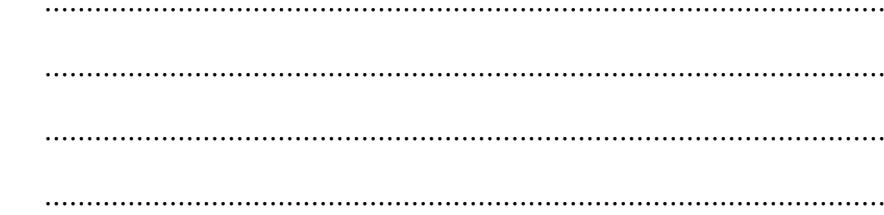
.....
.....
.....
.....
.....
.....

- (2) सम्बंध-सूचक अव्ययें दे बारै दस्तो।

.....
.....
.....
.....
.....
.....

- (3) अर्थ दे आधार उपर डोगरी दे सम्बंध सूचक अव्यय बारै दस्तो।

.....

11.7 सहायक पुस्तकां

- (1) डोगरी व्याकरण : सम्पादक डा. वीणा गुप्ता
- (2) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
- (3) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)
डॉ. वीणा गुप्ता (सैहं-सम्पादक)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 4

SEMESTER - I

LESSON - 12

ડોગરી સમુચ્ચય-બોધક

12.0 રૂપરેખા

12.1 ઉદ્દેશ્ય

12.2 પાઠ-પરિચે

12.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

12.4 સારાંશ

12.5 કઠિન શબ્દ

12.6 અભ્યાસ આર્તૈ સોઆલ

12.7 સહાયક પુસ્તકાં

12.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ ગી પઢિયૈ વિદ્યાર્થીયે ગી ડોગરી સમુચ્ચય-બોધક દી પરિભાશા તે સમુચ્ચય-બોધક અવ્યયોં દે મેદેં બારે સરોખ્રઙ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગાં।

12.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ ગી પઢિયૈ વિદ્યાર્થીયે ગી સમુચ્ચય-બોધક અવ્યયોં દી પરિભાશા તે ઉસદે મેદેં-ઉપમેદેં બારે સરોખ્રઙ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગાં।

12.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਾ

ਡੋਗਰੀ ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ

- (1) ਪਹਿਚੇ
- (2) ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ
- (3) ਸਮੁਚਚਿਆ ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਦੇ ਮੇਦ

12.3.1 ਪਹਿਚੇ

ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਭਾਸਾ ਚ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਪਦਿਆਂ ਵਿਕਾਸਿਆਂ ਦਾ ਸਮੱਬੰਧ ਜੋਡਿਆਂ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣੇ ਚ ਸਾਰਥਕ ਮੂਲਿਕਾ ਨਭਾਂਦੇ ਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ ਜੇਹਡੇ ਪਦੋਂ ਥਮਾਂ ਲੇਝਿਆਂ ਤਪਵਾਕਾਂ ਤਗਰ ਗੀ ਆਪੂ-ਚੌਂ ਜੋਡਿਆਂ ਨ।

12.3.2 ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਾਸਾ

ਏਹ ਅਵਿਆਂ ਦਾ ਪਦੋਂ (ਸ਼ਬਦੋਂ) ਪਦਬਨਦੀਂ (ਸ਼ਬਦ-ਸਮੂਹਾਂ) ਜਾਂ ਵਾਕਾਂ (ਉਪਵਾਕਾਂ) ਦਾ ਆਪੂ-ਚੌਂ ਸਮੱਬੰਧ ਜੋਡਿਆਂ ਨ। ਸਮੁਚਚਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮੂਹ ਹੋਂਦਾ ਏ ਤੇ ਏਹ ਅਵਿਆਂ ਅਪਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਕਨੌਂ ਵਿਕਲਿਆਂ ਵਿਕਾਸਿਆਂ ਗੀ ਜੋਡਿਆਂ ਸਾਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤੇ ਨ, ਇਸਕਾਰੀ ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਖੁਆਕਵੇ ਨ। ਪਦੋਂ, ਪਦਬਨਦੀਂ, ਵਾਕਾਂ ਆਦਿ ਗੀ ਜੋਡਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਾਰਣ ਇਨੋਂਗੀ ਸਂਘੋਜਕ ਅਵਿਆਂ ਬੀ ਗਲਾਵਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।

12.3.3 ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਦੇ ਮੇਦ

ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਦ ਹੋਂਦੇ ਨ। 1. ਮੂਲ ਤੇ 2. ਯੋਗਕ। ਡੋਗਰੀ ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਰੂਪਾਂ ਚ ਹੋਂਦਾ ਏ। ਕਦੋਂ-ਕਦੋਂ ਖਾਸ ਅਰਥ ਦੀ ਅਮਿਤਵਿਕਿਤ ਆਵਤੈ ਮੂਲ ਅਵਿਆਂ ਕਨੌਂ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ ਬੀ ਜੁਡਿਆਂ ਨ ਤੇ ਕੋਈ ਬਾਰੀ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ ਬੀ ਮੂਲ ਤੇ ਯੋਗਕ ਰੂਪਾਂ ਚ ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਦੀ ਮੂਲਿਕਾ ਨਭਾਂਦੇ ਨ।

1. ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ-ਮੂਲ

ਮੂਲ ਸਮੁਚਚਿਆ-ਬੋਧਕ ਅਵਿਆਂ ਸੁਤੈਕਤਰ ਤੌਰਾ ਪਰ ਗੈ (ਵਿਕਲਪ ਗੈ) ਯੋਜਕ (ਜੋਡਿਆਂ)

आहले) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਭਾਂਦੇ ਨ । ਏਹ ਯੋਜਕ ਬੀ ਦੌਂ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਸਮਬਨਧ ਵਿਕਤ ਕਰਦੇ ਨ :—

1. ਬਰੋਬਰੀ ਦਾ (ਸਮਾਨਾਧਿਕਰਣ) ਸਮਬਨਧ ਤੇ 2. ਮਤੈਹਤੀ (ਆਖਿਤ) ਸਮਬਨਧ ।

(1) ਬਰੋਬਰੀ ਦਾ ਸਮਬਨਧ ਵਿਕਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੁਚਚ ਬੋਧਕ

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਦੇ ਅਵਧ ਦ'ਤੁੰ ਪਦੋਂ, ਪਦਬਨਘੋਂ, ਵਾਕਿਆਂ ਬਗੈਰਾ ਗੀ ਜੋੜਦੇ ਹੋਈ ਤੁੰਨੋਂ ਤਤਿਆਂ ਗੀ ਬਰੋਬਰ ਦਾ ਮਹਤਵ ਦਿੱਤੇ ਨ । ਕੋਈ ਤਤਿਆਂ ਕੀ ਤੁੰਦੇ ਚ ਮੁਕਖ ਜਾਂ ਗੈਣ ਅਰਥਾਤ् ਘਟਟ ਜਾਂ ਬਦਧ ਮਹਤਾ ਆਹਲਾ ਨੇਈ ਹੋਂਦਾ । ਸਮਾਨਾਧਿਕਰਣ ਸਮਬਨਧ ਵਿਕਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਅਵਧ ਕੀ ਚ'ਤੁੰ ਭਾਂਤੀਂ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ । ਜਿਧੀਆਂ :—

- (i) ਸਮੂਹ ਸੂਚਕ — ਤੇ
- (ii) ਬਰੋਧ ਸੂਚਕ — ਪਰ, ਬ
- (iii) ਵਿਕਲਪ ਸੂਚਕ — ਜਾਂ, ਨਾਂ, ਕੁ, ਭਾਏਂ
- (iv) ਪਰਿਣਾਮ ਸੂਚਕ — ਤਾਂ

ਜਿਤਥੂੰ ਤਗਰ ਪਦੋਂ ਤੇ ਪਦਬਨਘੋਂ ਗੀ ਆਪ੍ਰੂ ਚੋਂ ਜੋੜਨੇ ਦਾ ਸੁਆਲ ਏ ਤਤਿਆਂ ਸਿਰਫ 'ਤੇ' ਸਮੁਚਚ ਬੋਧਕ ਅਵਧ ਗੈ ਬਰਤੋਂਦਾ ਏ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦੈ ਸਮਾਨਾਧਿਕਰਣ ਯੋਜਕ ਅਵਧ ਤਹਿਤ ਵਾਕਿਆਂ ਮੜਾਉਣੇ ਗੈ ਔਦੇ ਨ ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

(ਕ) ਪਦ+ਪਦ = ਪਦਬਨਧ

ਰਾਮ+ਤੇ+ਸ਼ਾਮ = ਰਾਮ ਤੇ ਸ਼ਾਮ

ਦੁਢ਼+ਤੇ+ਮਲਾਈ = ਦੁਢ਼ ਤੇ ਮਲਾਈ

ਗੈ+ਤੇ+ਬਚਣੀ = ਗੈ ਤੇ ਬਚਣੀ

ਜਾਗਤ+ਤੇ+ਕੁਝੀ = ਜਾਗਤ ਤੇ ਕੁਝੀ ਆਦਿ ।

(ਖ) ਪਦਬਨਧ+ਪਦਬਨਧ = ਪਦਬਨਧ

ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਮਾਡ+ਤੇ+ਓਹਦਿਆਂ ਭਾਵਨਾਏਂ ਗੀ = ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਮਾਡ ਤੇ ਓਹਦਿਆਂ ਭਾਵਨਾਏਂ ਗੀ ।

ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਅਨ੍ਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ+ਤੇ+ਕਟਟਰਪਥੀ ਲੋਕੋਂ = ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ
ਦੇ ਅਨ੍ਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਤੇ ਕਟਟਰਪਥੀ ਲੋਕੋਂ ।

ਅਪਨੇ ਮਨੈ ਦੀ+ਤੇ+ਅਪਨੀ ਅਕਲੀ ਦੀ ਕਸ਼ਤੀ = ਅਪਨੇ ਮਨੈ ਦੀ ਤੇ
ਅਪਨੀ ਅਕਲੀ ਦੀ ਕਸ਼ਤੀ ।

ਤੰ'ਦਾ ਪਤਿ+ਤੇ ਤੰ'ਦੀ ਸਜ਼ਾਨ = ਤੰ'ਦਾ ਪਤਿ ਤੇ ਤੰ'ਦੀ ਸਜ਼ਾਨ ।

(ਗ) **ਉਪਵਾਕਧ+ਉਪਵਾਕਧ = ਵਾਕਧ**

ਰਾਧਾ ਸਾਡੀ ਏ ਤੇ ਸੀਤਾ ਭਲੋਕੀ — ਯੌਗਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਅਦੋਂ ਝਕ ਗਲਲ ਯੋਚੀ ਹੀ ਤੇ ਓਹ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਗੋਈ — ਯੌਗਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਭਾਏ ਝਕ ਏ ਪਰ ਓਹਦੇ ਰੂਪ ਬਕਖ—ਬਕਖ
ਨ — ਬਰੋਧ

ਸੂਚਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਜਾਨੀ ਤੇ ਸਜਿਯੈ ਤਧਾਰ ਹੋਈ ਗੋਈ ਬ ਅਜੋਂ ਤਗਰ ਪਥੂਲੀ ਪਨਤ ਨੇਈ ਆਏ
— ਬਰੋਧ ਸੂਚਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਏਹ ਕੋਈ ਛਲਾਵਾ ਏ ਤੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸੁਖਨਾ — ਵਿਕਲਧ ਸੂਚਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਨਾਂ ਓਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਏ ਤੇ ਨਾਂ ਬਜੀਏ ਦੀ ਥੀ — ਵਿਕਲਧ ਸੂਚਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਮਿਗੀ ਪੈਂਦੇ ਦੀ ਲੋਡ ਹੀ ਤਾਂ ਬੈਂਕ ਗੋਈ ਹੀ — ਪਰਿਣਾਮ ਸੂਚਕ ਸਮਬਨਧ ।

ਓਹਦੀ ਡੌਲ ਠੀਕ ਨੇਈ ਤਾਂ ਤਸਨੈ ਦਰਖਾਸਤ ਮੇਜੀ ਏ—ਪਰਿਣਾਮ ਸੂਚਕ
ਸਮਬਨਧ ।

(2) **ਮਤੈਹਤੀ ਸਮਬਨਧ ਵਿਕਤ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੁਚਚਾਰ—ਬੋਧਕ**

ਏਹ ਅਵਧਿ ਮਿਸ਼੍ਰ ਵਾਕਧ ਦੀ ਯੋਜਨਾ (ਸਾਂਧੋਜਨ) ਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਦੇ ਨ ਹਨ। ਉਪਵਾਕਧੋਂ
ਗੀ ਜੋਡਿਥੈ ਮਿਸ਼੍ਰ ਵਾਕਧੋਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਦੇ ਨ। ਇੰਦੇ ਚ ਸਿਰਫ 'ਜੇ' ਅਵਧਿ ਗੈ ਮੂਲ ਰੂਪਾ ਚ
ਅਵਧਿ ਏ ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਵਧਿ ਮੂਲ ਰੂਪਾ ਚ ਸਰਵਨਾਮ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਕ੍ਰਿਧਾ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਨ। ਮਿਸ਼੍ਰ

ਵਾਕਿਆਂ ਦੇ ਤਪਵਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਮਤੈਹਤੀ ਸਮਬਨਥ ਵਾਕ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧ
ਕਾਂ ਅਵਧਿ ਬੀ ਤੈ ਚਾਲੀ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਨ :-

(1) ਸੰਝਾ ਤਪਵਾਕਿਆਂ-ਯੋਜਕ — ਜੇ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਿਆਂ-ਯੋਜਕ — ਜੋ-ਓਹ/ਜੇਹੜਾ-ਤਾਂਏ (ਮੂਲ ਰੂਪਾ ਚ) ਸਵਾਨਾਮ
ਨ ।

ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਿਆਂ-ਯੋਜਕ —

ਕਾਲਵਾਚਕ —	ਜਦੂ—ਜਦੂ	
	ਜਿਸਲੈ—ਤਸਲੈ	ਏਹ ਸਥਾਨ ਅਵਧਿ ਮੂਲ
	ਜੇਲਲੈ—ਓਲਲੈ	ਰੂਪਾ ਚ ਕ੍ਰਿਆਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ
ਵਾਚਕ —	ਜਿਤਥੈ—ਤਥੈ	ਅਵਧਿ ਨ ।
	ਜਿਛੁਰ—ਤਛੁਰ	
ਰੀਤਿਵਾਚਕ —	ਜਿ'ਧਾਂ—ਤਾਂ	

ਸੰਝਾ-ਤਪਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਧੋਜਨ

ਤੁਸ ਸਮਝਾਵੇ ਓ ਜੇ ਗਿਨਤਾਰੀ ਦੇ ਜੋਵੇਂ ਤੁਸ ਸਚਾਈ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੀ ਲੈਗੇਓ ?

ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਿਆਂ+ਸੰਝਾ ਤਪਵਾਕਿਆ

ਮਿਨੀ ਬੜਾ ਸਨਦੋਖ ਏ ਜੇ ਤੁਸ ਸਥਾਨ ਸਮਝਾਵਾਰ ਨਿਕਲੇ ।

ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਿਆਂ+ਸੰਝਾ ਤਪਵਾਕਿਆ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਧੋਜਨ

ਜੇਹੜੀ ਗਲੈ ਕਥਾ ਡਰਦਾ ਹਾ, ਆਖਰ ਤਾਂਏ ਹੋਈ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਿਆਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਿਆ

ਜੋ ਕਰਗ ਓਹ ਭਰਗ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਿਆਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਿਆ

ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ ਦਾ ਸਂਘੋਜਨ

ਜਦੂਂ ਸਨ् 1971 ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤਦੂਂ ਤੂਂ ਨਿਕਕੀ ਹਾਰੀ ਹੈ ।

ਕਾਲਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

ਜਿਸਲੈ ਬੀ ਮੌਂ ਪਢਨ ਲਗਨਾਂ ਤਸਲੈ ਗੈ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ ਪੇਈ ਜਂਦਾ ਏ ।

ਕਾਲਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

ਜਿਥੈ ਅਜ਼ਾਕਲ ਰਕੂਲ ਬਨੇ ਦਾ ਏ ਤਥੈ ਪੈਹਲੋਂ ਬਾਗ ਹੋਂਦਾ ਹਾ ।

ਰਥਾਨਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

ਜਿਛਰ ਤੁਸ ਰੈਂਫਦੇ ਓਂ ਤਛਰ ਗੈ ਝਕ ਅਖਪਤਾਲ ਏ ।

ਰਥਾਨਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

ਜਿ'ਧਾਂ ਕਰਗੇਓਂ ਤਾਂ ਭਰਗੇਓਂ ।

ਰੀਤਿਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

ਝਾਂਧਾਂ ਬੜ੍ਹੋਂਦਾ ਏ ਜਿ'ਧਾਂ ਬਰਖਾ ਪੈਨ ਗੈ ਲਗੀ ਏ ।

ਮੁਕਖ ਤਪਵਾਕਦੋਂ+ਰੀਤਿਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤਪਵਾਕਦੋਂ

2. ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰ — ਯੌਗਕ

ਦ'ਊ ਜਾਂ ਮਤੇ ਮੂਲ ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰੋਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨੈ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਮੂਲ ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰ ਕਨੈ ਕੁਦੈ ਦੁਏ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨੈ ਯੌਗਕ ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰ ਬਨਦੇ ਨ । ਜਿ'ਧਾਂ :—

ਦ'ਊ ਸਮੁਚਚਿਆਬੋਧਕ ਅਵਧਾਰੋਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਨੈ

ਜਦੂਂ—ਜਦੂਂ—ਤਦੂਂ—ਤਦੂਂ,

ਜੇਲਲੈ—ਜੇਲਲੈ—ਓਲਲੈ—ਓਲਲੈ, ਜਿਸਲੈ—ਜਿਸਲੈ—ਤਸਲੈ—ਤਸਲੈ

ਜੋ—ਜੋ—ਸੋ—ਸੋ (ਓਹ—ਓਹ)

ਜੇਹੜਾ—ਜੇਹੜਾ—ਤਾਂਏ—ਤਾਂਏ

जि'यां-जि'यां-उ'आं-उ'आं

ते जे, पर जेकर, ते फ्ही, जां फ्ही, तां गै, नेझ्ह तां, नां ते, जां ते, की जे
बगैरा ।

चौगक समुच्चयबोधक अव्यर्ये दा प्रयोग

जदूं-जदूं ओह बजार जंदा ऐ तदूं-तदूं बमार पेझ्ह जंदा ऐ ।

जेल्लै-जेल्लै गड्डी औंदी ऐ ओल्लै-ओल्लै मेरा ध्यान गुआची जंदा
ऐ ।

जो-जो औंदा ऐ, उ'ऐ-उ'ऐ दुःख दिन्दा ऐ ।

जि'यां-जि'यां लिखी दी होऐ उ'आं-उ'आं भोगने पौंदी ऐ ।

नां ते हूळ नांड बदलोझ्ह सकदा ऐ ते नां गै सभाड ।

जां ते डुब्बी सने कपड़े जां ते बेड़ा पार ।

ते जे ओह मनदी ऐ तां तुस चुप्प र'वो ।

पर जेकर ओह मन्नी जा तां माड़ा बी केह ऐ ?

ओह घर जाना चांहदा ऐ की जे मां बमार ऐ ।

ते फ्ही ओह कनेहा होग जिन्न तुन्दी परख नेझ्ह कीती ।

उसदी दादी जां फ्ही चाचा गै उसदी दिक्ख-भाल करदे ।

ओह बड़ी नेक ऐ, तां गै आखा करनी आं जे मनै चा भुरी भावना कड्ढी
दे ।

ओह आपूं चंगे न नेझ्ह तां अज्ज कु'न कुट्टे दा गुणगान करदा ऐ ।

जागत इन्ना बिगड़ी गेदा ऐ इत्थूं धोड़ी जे माऊं-बब्बै गी अग्गों
जवाब दिन्दा ऐ ।

केझ्ह बारी दुए शब्द बी समुच्चय-बोधक अव्यर्ये आंगर बरतौंदे लभदे न ।

जि'यां :- फ्ही, इस आर्तै, सैह, गै नेझ्ह-बी, बगैरा ।

ਕੇਵ ਲੋਕ ਬੜੇ ਚਲਾਕ ਹੋਂਦੇ ਨ, ਫ਼ਹੀ ਸਾਡਾ ਜਾਗਤ ਤਾਂਅਾਂ ਬੀ ਮਤਾ
ਖਿੜਾ ਏ।

ਛੇਮੋਂ ਘਰ ਰਾਹੁ-ਕੇਤੁ ਕਿਟਠੇ ਹੋਆ ਕਰਦੇ ਨ ਇਸ ਆਸਤੈ ਬਿਧਨ ਜ਼ਰੂਰ
ਪੈਂਗ।

ਮਤਾ ਚਿਰ ਮਾਂਦਾ ਰੇਹਾ ਸੈਹ ਹੂਨ ਰੈਹਤ ਹੋਵ ਗੇਆ ਏ।

ਤੁਮ ਸਥਾਨੇ ਗੈ ਨੇਵ ਚਲਾਕ ਬੀ ਖਰੇ ਓ।

12.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿੱਧੈ ਵਿਦਾਰਥੀਂ ਗੀ ਡੋਗਰੀ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਅਵਧ ਮਾਂਦਾ ਚ ਬਕਖ-
ਬਕਖ ਪਢਿੱਧੀਂ ਇਕਾਇਆਂ ਦਾ ਸਮਬੰਧ ਜੋਡਿੱਧੈ ਤਾਂਨੇਂਗੀ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਨੇ ਚ ਸਾਰਥਕ ਭੂਮਿਕਾ
ਨਮਾਂਦੇ ਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਚ ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਅਵਧਿਆਂ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗੇਦੀ ਏ ਜੇਹੜੇ
ਪਦੋਂ ਥਮਾਂ ਲੇਵੇਂ ਤਪਵਾਕਥਿਆਂ ਤਗਰ ਦੀ ਆਪੂਂ ਚੋਂ ਜੋਡਿੱਦੇ ਨ।

12.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

- (1) ਅਵਧ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (2) ਸਮੂਹ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (3) ਸਮੂਹ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (4) ਸਾਰਥਕ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (5) ਪਦ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (6) ਮੂਲ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (7) ਵਿਕਲਾ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ
- (8) ਪਰਿਣਾਮ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ

12.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਤੈ ਸੋਆਲ

- (1) ਡੋਗਰੀ ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰਥਕ ਅਵਧਿਆਂ ਲਿਖੋ।
-
.....
.....
.....
.....
.....

- (2) ਸਮੁਚਚਾ-ਬੋਧਕ ਅਵਧਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਆਵਰਾ ਲਿਖੋ।
-
.....
.....
.....
.....

- (3) समुच्च-बोधक अव्ययें दे भेदें-उपभेदें बारै तफसीली जानकारी देओ।

12.7 सहायक पुस्तकां :

- (1) डोगरी व्याक्रण : सम्पादक (डॉ. वीणा गुप्ता)
 - (2) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री
 - (3) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)

डॉ. वीणा गुप्ता (सैह-सम्पादक)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 5

SEMESTER - I

LESSON - 13

ડોગરી ભાશા દા રમ્ભ તે વિકાસ

13.0 રૂપરેખા

13.1 ઉદ્દેશ્ય

13.2 પાઠ-પરિચે

13.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

13.4 સારાંશ

13.5 કઠિન શબ્દ

13.6 અભ્યાસ આસ્તૈ સોઆલ

13.7 સહાયક પુસ્તકાં

13.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ જી પઢિયે વિદ્યાર્થીયેં જી ડોગરી ભાશા દા રમ્ભ તે વિકાસ તે ઉસદે જન્મ તે વિકાસ બારે સરોખડ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગાં।

13.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ જી પઢિયે વિદ્યાર્થીયેં જી ડોગરી ભાશા દે ઉદ્ભવ-વિકાસ તે જન્મ બારે ખુલ્લિયૈ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગાં। ઇસ પાઠ જી પઢિયે વિદ્યાર્થીયેં જી ભાશા બારે જ્ઞાન હોઈ સકગાં જે ઉંદા મુણ્ડ કિ'યાં પેઆ હોગાં।

13.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

ડોગરી ભાશા દા રમ્ભ તે વિકાસ

(1) ਪਹਿਚੇ

(2) ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

13.3.1 ਪਹਿਚੇ

ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੰਛ ਬਾਖ ਏ “ਚ’ਊਂ ਕੋਹੋਂ ਪਰ ਪਾਨੀ ਬਦਲੈ ਅਟ੍ਰੋਂ ਕੋਹੋਂ ਪਰ ਵਾਣੀ” ਅਰਥਾਤ् ਚ’ਊਂ ਕੋਹੋਂ ਦੇ ਛਿਣਡੇ ਪਰ ਪਾਨੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਤੇ ਤਸੀਰ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੇ ਨ ਤੇ ਅਟ੍ਰੋਂ ਕੋਹੋਂ ਦੇ ਛਿਣਡੇ ਪਰ ਬੋਲੀ ਚ ਫਕ਼ ਲਬਨ ਲਗੀ ਪੌਂਦਾ ਏ । ਸਚ ਕੀ ਹੈ । ਸਾਫੇ ਝਕਕਲੇ ਮੁਲਖ ਮਾਰਤ ਚ ਗੈ ਦਿਕਖੋ, ਜਿੱਜੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨ ਤੁੰਦੇ ਥਮਾਂ ਬਛ ਮਾਸਾਂ ਨ ਤੇ ਜੋਕਰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਬਕਖੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ ਤਾਂ ਮਾਸਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਨਤਰੀ ਨੇਈ । ਮੁਕਖ-ਮੁਕਖ ਮਾਸਾਂ ਬਕਖੀ ਗੈ ਦਿਕਖੋ ਤੁੰਬੀ ਇਸਲੈ ਤੈ ਜ਼ਹਾਰ ਦੀ ਗਿਨਤਰੀ ਟਪੀ ਗੇਦਿਆਂ ਨ । ਇਸ ਚਾਲੀ ਝੜੀ-ਮਤਿਆਂ ਮਾਸਾਂ ਦਿਕਿਖਾਈ ਖਤੋਲਾ ਜਾਗਦਾ ਏ ਜੇ ਕਿਆ ਏਹ ਸਬੈ ਬਕਖੋ-ਬਕਖ ਨ ਜਾਂ ਝੜਦਾ ਆਪੂ ਚੌਂ ਝਕ-ਦੁਏ ਕਨੈ ਕੋਈ ਨਾਤਾ ਸਰਬਕਥ ਹੈ ? ਇਸ ਸੁਆਲੈ ਦੇ ਪਹਤੇ ਆਸਤੈ ਜਿਸਲੈ ਅਸ ਝੰਦੇ ਚਾ ਕੇਝੋਂ ਮਾਸਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਹਿਏ ਆਪੂ ਚੌਂ ਰਲਦੇ-ਮਿਲਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੋਂ ਦਿਧੋਂ ਮਾਸਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਧਨ ਕਰਨੇ ਆਂ ਤਾਂ ਤੁਵੇ ਚ ਮਤਾ ਕਿਥ ਰਲਦਾ-ਮਿਲਦਾ ਲਭਦਾ ਏ । ਤੁੰਦੀ ਧਵਨਿ-ਰਚਨਾ, ਪਦ-ਰਚਨਾ, ਵਾਕਧ-ਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਮੰਡਾਰ, ਅਰਥ ਬਗੈਰਾ ਚ ਝੜੀ ਸਾਂਝਾ ਲਭਦੀ ਏ ਜੇ ਤੁੰਨੋਂਗੀ ਝਕਕੈ ਕੁਲੈ ਦਿਧਾਂ ਮਾਸਾਂ ਮਜ਼ਨਨਾ ਗੈ ਠੀਕ ਬੜੋਂਦਾ ਏ । ਜਿਸ ਚਾਲੀ ਝਕ ਪੁਰਖੇ ਥਮਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੇ ਸਬੈ ਮਾਹਨੁ ਝਕ ਗੋਤਰ ਦੇ ਮਜ਼ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਨ, ਝੱਸੈ ਚਾਲੀ ਝਕ ਮਾਸਾਂ ਥਮਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚ ਕੇਝੋਂ ਸਗੋਤਰ ਮਾਸਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕੀ ਹੋਂਦਾ ਏ, ਜਿਨੋਂਗੀ ਝਕਕੈ ਕੁਲ ਜਾਂ ਪਰੋਆਰ ਚ ਰਕਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ । ਝਤੈ ਮਾਸਾਂ ਦੇ ਸਂਦਰਭ ਚ “ਪਰੋਆਰ” ਜਾਂ “ਜਨਮ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਨੁਕਖੀ ਪਰੋਆਰ ਜਾਂ ਜਨਮ ਦੇ ਅਰਥ ਚ ਨੇਈ ਲੈਤਾ ਜਾਨਾ ਚਾਹਿਦਾ, ਕੀ ਜੇ ਝਤੈ ਉਤਪਤਿ ਜਾਂ ਜਨਮ ਦਾ ਅਰਥ ਝਕਦਮ ‘ਪੈਦਾ ਹੋਨਾ’ ਨੇਈ, ਬਲਕੇ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਏ । ‘ਝਕ ਮਾਸਾਂ ਦੂਰੂ ਮਾਸਾਂ ਨਿਕਲੀ’ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਜੇ ਪੈਹਲੀ ਮਾਸਾਂ ਮਠੋਂਦੇ-ਮਠੋਂਦੇ ਦੂਰੂ ਮਾਸਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਝਖਤਿਆਰ ਕਰੀ ਗੇਈ । ਝਨੋਂ ਰਚਨਾਗਤ ਤੇ ਅਰਥਗਤ ਸਮਾਨਤਾਏਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਵਿਦਾਨੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦਿਧੋਂ ਮਾਸਾਂ ਦਾ ਅਧਿਧਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹੇ ਚ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਤਗਰ ਸਾਂਝਾ ਲਭਦੀ ਤੁੰਨੋਂਗੀ ਝਕ ਪਰੋਆਰ ਚ ਰਕਖੇਆ ਜਿਧਾਂ :-

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਲਾਤਿਨੀ

ਫਾਰਸੀ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ

ਜਰਮਨ

ਡੋਗਰੀ

ਪਿਰ੍ਹੁ

ਪਾਤੇਰ

ਪਿਦਰ

ਫਾਦਰ

ਫਾਤੇਰ

ਪਿਤਾ/ਬੜਾ

मातृ	मातेर	मादर	ਮदर	ਮुत्तेर	माता/मा
भातृ	फातेर	बिरादर	ब्रदर	ब्रूदेर	भाऊ

13.3.2 ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਡੋਗਰੀ ਭਾਰਤੀਯ ਆਰਧ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰੋਆਰ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਏ। ਇਸਦਾ ਵਿਕਾਸ-ਕਮ ਹਿੰਦੀ, ਮਰਾਠੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਅਸਾਮੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਤਡੀਆ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਬਹੌਦਾ ਫ੍ਰੈਂਚ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀਯ ਆਰਧ ਭਾਸ਼ਾਏ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਗੈ ਰੇਹਾ ਏ। ਇਸਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵੈਦਿਕ ਥਮਾਂ ਲੇਝੈ ਅਪਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਤਗਰ ਪੁੱਜਨੇ ਦੇ ਸਮਨੋਂ ਸ਼ਤਰੋਂ ਪਰ ਹੋਏ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦਿਧਾਂ ਸਬੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨ। ਸ਼ੁਲੁ-ਸ਼ੁਲੁ ਚ ਆਰੋਂ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤਿਆ ਹਾ ਤਿਥੀ “ਛੰਦਸ” ਜਾਂ “ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ” ਗਲਾਵਾ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਵਿਛਾਨੋਂ ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਈ.ਪ੍ਰ. 1500 ਥਮਾਂ ਲੇਝੈ ਈ. ਪ੍ਰ. 800 ਤਗਰ ਦਾ ਮਨੋ ਦਾ ਏ। ਬਾਦ ਚ ਇਥੈ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਮਾਯਣ ਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚ (ਲੌਕਿਕ) ਸੰਖ੍ਕੂਤ ਖੁਆਨ ਲਗੀ ਪੇਈ। ਸੰਖ੍ਕੂਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥਾਤ ਲੌਕਿਕ ਸੰਖ੍ਕੂਤ ਸਾਹਿਤਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਏ। ਜਿਸ ਚਾਲੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਰਬਨਥਾ ਚ, ਜਧਾਂ ਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਗਦਾ ਜਾਂ ਪਦ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇਈ ਆਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਤੁਲਾਈ ਚਾਲੀ ਸੰਖ੍ਕੂਤ ਗੀ ਕੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇਈ ਆਖੀ ਸਕਦੇ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਜੇ ਤਿਥੀ ਕੇਲੈ, ਜੇਲੈ ਕੇ ਸੰਖ੍ਕੂਤ ਚ ਸਾਹਿਤਿ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਆ ਕਰਦੀ ਹੀ, ਸਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਚ ਬੋਲਚਾਲ ਆਖਤੈ ਕਿਥ ਜਨਭਾਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਿੰਦਾਂ, ਜਿਨ੍ਹੀਂ “ਪ੍ਰਾਕੂਤ ਭਾਸ਼ਾਂ” ਆਖੇਆ ਜਂਦਾ ਏ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸ਼੍ਵੱਲਤ ਗੀ ਦਿਖਦੇ ਹੋਈ ਗੈ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਢ ਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਸ਼ਵਾਮੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਕੂਤੋਂ (ਪਾਲਿ ਤੇ ਅਰਧਮਾਗਧੀ) ਚ ਦਿੱਤੇ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕੂਤ ਭਾਸ਼ਾਏ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਭਗ ਈ. ਪ੍ਰ. 500 ਥਮਾਂ ਲੇਝੈ ਸਨ् 500 ਈ. ਤਗਰ ਮਨੋਆ ਗੇਆ ਏ। ਇਸਦੇ ਬਾਦ ਜਿਸਲੈ ਪ੍ਰਾਕਥਤੋਂ ਚ ਕੀ ਸਾਹਿਤਿ ਰਚਨਾ ਹੋਨ ਲਗੀ ਪੇਈ ਤਾਂ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਦਿਧਾਂ ਭਾਸ਼ਾਂ “ਅਪਭੰਸ਼” ਖੁਆਨ ਲਗੀ ਪੇਝੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ 500 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ-ਕਰੀਬ ਥਮਾਂ ਲੇਝੈ 1000 ਈ. ਤਗਰ ਪੰਜ ਸੌ ਕਾਰੋ ਰੇਹਾ। ਭਾਰਤ ਚ ਆਰਧ ਪਰੋਆਰ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਏ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਏ ਥਮਾਂ ਗੈ ਹੋਆ ਏ। ਆਖਨੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਏ ਜੇ ਪਰਮਪਰਾ ਸਮਬਨਥ ਕਨੌ ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਥਮਾਂ ਜਨਮ ਲੈਨੇ ਆਹਲੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਕਾਲੀਨ ਭਾਸ਼ਾਏ ਚ ਸਥਾਨੀ ਪ੍ਰਾਕੂਤ ਤੇ

ਅਪਮੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਂਦੇ-ਹੋਂਦੇ ਅਪਨੇ ਬੋਲਚਾਲ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਚ ਪੁਜ੍ਜੀ ਏ। ਇਸਕਾਰੀ ਏਹ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਤੱਨੀ ਗੈ ਪਰਾਨੀ ਏ ਜਿੰਨਿਆਂ ਬਾਕੀ ਦਿਯਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਆਰ्य ਭਾਸ਼ਾਂ ।

ਬਾਕੀ ਦਿਯੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਆਰ्य ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਦੇ ਜੁਮਰੇ ਚ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ੁਮਾਰ ਗੀ ਦਿਖਦੇ ਹੋਈ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ ਜੋ ਜੇਕਰ ਏਹ ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਨੀ ਗੈ ਪਰਾਨੀ ਏ ਤਾਂ ਇਸ ਚ ਇਸਦੇ ਮੁੰਢਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੀ ਨੇਈ ਲਭਦਾ ? ਪਰਤੇ ਚ ਇੱਨਾ ਜਲ੍ਹਰ ਆਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਏ ਜੋ ਕੋਈ ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਸਾਰ ਗੈ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੇ ਗਾਜੈ ਪਰ ਡੋਅਰੀ ਮਾਰਨ ਲਗੀ ਪਰੈ ਏਹ ਕੋਈ ਜਲ੍ਹਰੀ ਨੇਈ । ਜਨਮ ਲੈਨੇ ਦੇ ਸੌ, ਦੋ ਸੌ ਕਾਂਠੇ ਬਾਦ ਅਪਨੀ ਪਨਛਾਨ ਹੋਨੇ, ਮਾਨਵਤਾ ਥਹੋਨੇ ਤੇ ਰੂਪ-ਸਰਲੁਪ ਦੇ ਕਿਥ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੋਨੇ ਪੱਤੈਂ ਗੈ ਲੋਕ ਤਥਾ ਭਾਸ਼ਾ ਚ ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਲਿਖਨਾ ਰਮਭ ਕਰਦੇ ਨ ਤੇ ਫ਼ਹੀ 1317 ਈ. ਚ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਆਖੇਆ ਭਾਰਤ ਦਿਯੋਂ ਭਾਸ਼ਾ-ਬੋਲਿਲਿਆਂ ਬਾਰੈ ਲਿਖੀ ਗੇਂਦੀ ਕਵਿਤਾ ਚ “ਛੂਗਰੋ” ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਦਿਕਿਖਿਯੈ, ਤੁਆਹੀ ਬਾਬਾ ਜਿਤੀ ਜਨੇਹਿਯਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋਕਗਾਥਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਲ ਪਰਮਪਰਾ ਗੀ ਦਿਖਦੇ ਹੋਈ ਇਥੈ ਜਨੇਹ ਸੁਆਲੋਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਵਾਜਿਧਿ ਨੇਈ ਬੜ੍ਹੋਂਦੀ । ਸਗੁਆਂ ਆਖੇਆ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਜੋ ਹੋਈ ਸਕਦਾ ਏ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਿਯਾਂ ਕਿਥ ਅਪਨਿਆਂ ਸਮਝਾਂ, ਸੀਮਾ-ਏਖਾਂ ਰੇਹਿਯਾਂ ਹੋਨਿਆਂ ਨ ਜਿਂਦੇ ਕਰੀ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਾਲ ਚ ਰਚੀ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਰਚਨਾਏਂ ਗੀ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਦੀ ਸਥਾਹੀ ਨੇਈ ਥਹੋਈ ਸਕੀ ਜਾਂ ਫ਼ਹੀ ਤੰਦੀ ਸਾਮਭ-ਸਮਾਲ ਨੇਈ ਹੋਈ ਸਕੀ । ਇਸ ਚਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸਾਹਿਤਿ-ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਠੋਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨੇਈ ਮਿਲਨੇ ਦੇ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੋਈ ਸਕਦੇ ਨ, ਪਰ ਇਸ ਗਲਲਾ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਚ ਇਸਦੇ ਸ਼ੁਮਾਰ ਬਾਰੈ ਸੁਆਲਿਧਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੇਈ ਲਾਧਾ ਜਾਈ ਸਕਦਾ । ਅਰਥਾਤ् ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਈ. ਸਨ् 1000 ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੈ ਗੈ ਮਨਜਨਾ ਮਨਾਸਬ ਏ ।

ਹੁਨ ਸੁਆਲ ਏਹ ਤਠਦਾ ਏ ਜੋ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਲੌਕਿਕ ਸੰਖ੍ਕ੍ਰਤ ਦੇ ਬਾਦ ਮਧਿਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਚਾ ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਸਰਬਵਧ ਕੁਸ ਕੇਹੜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤ ਕਨੈ ਰੇਹਾ ਹੋਗ ? ਜੇਲੈਂ ਕੇ ਪਚ਼ਾਸੀ ਹਿੱਨੀ, ਰਾਜਖਾਨੀ, ਫਾਡੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਂ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤ ਥਮਾਂ; ਮਰਾਠੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਕਕਤ ਥਮਾਂ, ਬਿਹਾਰੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਤਡਿਆ ਅਸਾਮੀ ਬਗੈਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਗਧੀ ਪ੍ਰਾਕਕਤ ਥਮਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਨੇ ਆਹਲਿਆਂ ਅਪਮੰਸ਼ਾਂ ਥਮਾਂ ਨਿਕਲੀ ਦਿਧਾਂ ਮਿੰਨਿਆਂ ਜੰਦਿਧਾਂ ਨ । ਆਚਾਰ੍ਯ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਦਾਸ ਵਾਜਪੇਹੀ ਦਾ ਮਤ ਏ, ਜੋ ਛੁਗਰ ਦੇਸੈ ਦੀ ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਤ ਹੀ, ਜਿਸਦਾ

ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਅਜੈ ਦੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਏ । ਡਾ. ਸਿਛੇਸ਼ਵਰ ਵਰਮਾ ਜਨੇਹ ਤਚਕੋਟਿ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਜ਼ਾਨੀ ਨੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰ ਦਰਦ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨੋ ਦਾ ਏ । ਜਿਤ੍ਥੁੰ ਤਗਰ ਪਹਾੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਤਪਰਤਾ ਦੀ ਗਲਲ ਏ ਓਹ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਥਮਾਂ ਮਨੀ ਗੇਦੀ ਏ ।

ਝੰਦੇ ਇਲਾਵਾ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ-ਵੈਜ਼ਾਨਿਕ ਛੰਗਾ ਕਨੈ ਕਮਮ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਕਿਸ ਹੋਰਨੋਂ ਵਿਦਵਾਨੋਂ ਬੀ ਜਿੰਦੇ ਚ ਪ੍ਰੋ. ਗੌਰੀਸ਼ਾਂਕਰ ਹੁਨਦਾ ਚੇਚਾ ਥਾਹਰ ਏ — ਡੋਗਰੀ ਦੀ ਤਤਪਰਤਾ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਥਮਾਂ ਮਨੀ ਦੀ ਏ । ਅਸਲ ਚ ਏਹ ਭਾਸ਼ਾ “ਸ਼ੂਰਸੇਨ ਪ੍ਰਦੇਸ਼” ਧਾਨਿ ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ, ਪਰ ਏਹਦਾ ਗਲਬਾ ਸਭਨੋਂ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤਾਂ ਤੱਥ ਮਨੋਆ ਜਂਦਾ ਏ । ਮਨੋ-ਪਰਮਨੋਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਸ਼ਾਖੀ ਡਾਂ. ਹਰਦੇਵ ਬਾਹਰੀ ਹੋਰੋਂ ਤੇ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਗੀ ਮਹਾਰਾ਷ਟ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਥਮਾਂ ਬੀ ਪਰਾਨਾ ਦਸ਼ਾਵਾ ਏ ਤੇ ਵਰਲਾਈ ਜਨੇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵੈਧਾਕਰਣੋਂ ਇਸਗੀ “ਪ੍ਰਕੂਤਿ ਸੰਖਕੂਤਮ्” ਆਖਿਖੈ ਇਸਦੀ ਮਾਨ-ਮਹਤਾ ਪਰ ਲੋਡ ਪਾਈ ਏ । ਇਸ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਪਰ ਸੰਖਕੂਤ ਦਾ ਬੜਾ ਮਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਾ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਕਨੈ ਇਸ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਦਾ ਗ੍ਰੂਹੜਾ ਸਰਬਨਾਮਾ ਏ, ਕੀ ਜੇ ਡੋਗਰੀ ਦਿਯਾਂ ਧਵਨਿਗਤ ਤੇ ਵਾਕਰਣਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਂ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਕਨੈ ਮਤੀ ਹੁਦਾ ਤਗਰ ਮਿਲਦਿਧਾਂ ਨ । ਜਿਧਾਂ :-

1. ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕਕੂਤ ਚ ਸੰਖਕੂਤ ‘਋’ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ‘ਝ’ ਰੂਪਾ ਚ ਮਿਲਦਾ ਏ ਤੇ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਦੀ ਏਹ ਪ੍ਰਵ੃ਤਤਿ ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਹੁਕੂਮ ਮਿਲਦੀ ਏ । ਜਿਧਾਂ :-

ਸੰਖਕੂਤ ਪਸ਼ਛ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪਿਟਠ > ਡੋਗਰੀ ਪਿਟਠ

ਸੰਖਕੂਤ ਸ਼ਸ਼ਗਾਲ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਸਿਧਾਰ > ਡੋਗਰੀ ਸਿਧਾਡ

ਸੰਖਕੂਤ ਮਸ਼ਤਿਕਾ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਮਿਟਿਟਾ > ਡੋਗਰੀ ਮਿਟਟੀ/ਮਿੜੀ

2. ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਚ ਸੰਖਕੂਤ “ਕਾ” ਦਾ ਕਖ ਜਾਂ “ਚਲ” ਰੂਪੋਂ ਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਏ ਦਾ ਲਭਦਾ ਏ ਜਦ ਕੇ ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਸੰਖਕੂਤ “ਕਲ” ਧਵਨਿ ਅਪਨਾ ਮੂਲ ਸੁਆਤਮ ਤਜਿਜਖੈ “ਕਖ” ਜਾਂ “ਚਲ” ਰੂਪੋਂ ਚ ਬਰਤੋਂਦੀ ਲਭਦੀ ਏ । ਮਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰਾ ਪਰ :-

ਸੰਖਕੂਤ ਮਿਕਾ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਮਿਕਖ > ਡੋਗਰੀ ਮਿਕਖ

ਸੰਖਕੂਤ ਮਕਿਕਾ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਮਕਿਖਾ > ਡੋਗਰੀ ਮਕਖੀ

ਸੰਖਕੂਤ ਕ਼ੁਰਕ > ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਛੁਰਅ > ਡੋਗਰੀ ਛੁਰਾ

संस्कृत ऋक्ष > शौरसेनी रिच्छ > डोगरी रिच्छ

3. ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕੂਤ ਚ ਸੰਖੂਤ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਅਨੋਂ ਗੀ ਤੇ ਵਿਅਨ-ਲੋਪਨ ਗੀ ਕਿਤਿਪੂਰਕ (ਧਾਟਾ ਪੂਰਨੇ ਆਹਲਾ) ਵੀਧੀਕਰਣ ਹੋਏ ਦਾ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਸੰਖੂਤ ਸ਼ਬਦੋਂ ਚ ਵਿਅਨ-ਲੋਪਨ ਕਨੌ ਹੋਨੇ ਆਹਲੇ ਧਾਟੇ ਗੀ ਪੂਰਨੇ ਆਖਤੈ ਸ਼ਬਦ ਚ ਮੌਜੂਦ ਕੁਝੈ ਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵੀਧੀਕਰਣ ਹੋਈ ਜਂਦਾ ਏ। ਜਿ'ਧਾਂ :-

संस्कृत तडाग > शौरसेनी तलाअ > डोगरी तलाअ

संस्कृत वाद्य > शौरसेनी बाजजां > डोगरी बाजजा

संस्कृत कंठिका > शौरसेनी कंठिआ > डोगरी कैंठी

संस्कृत नत्य > शौरसेनी णच्च > डोगरी नाच

4. संस्करण दे संयुक्त व्यजन (संयुक्त व्यजनें जियां कत दा क्, न दा ग्, रै दा र् बगैरा अपने अगले व्यजन क्रमशः त्, न्, ण् आदि दा अनुरूप बनियै) शौरसेनी प्रकृत च पुरोगामी (Progressive) समीकरण कशा प्रभावित होंदे न। डोगरी च बी एह संयुक्त व्यजन इस्सै चाल्ली दे धवनि-परिवर्तन गी गैहण करदे होइ शौरसेनी प्राकृत कञ्जै अपना साक जतलांदे न। जियां :-

संखृत सर्प > शौरसेनी सप्प > डोगरी सप्प

संस्कृत अष्ट > शौरसेनी अटुठ > डोगरी अटुठ

संस्कृत अद्य > शौरसेनी अज्ज > डोगरी अज्ज

संस्कृत सत्य > शौरसेनी सच्च > डोगरी सच्च

ी प्राकृत च संस्कृत कर्मवाच्य दे “य- गी “इअ” .

5. शौरसेनी प्राकृत च संस्कृत कर्मवाच्य दे “य- गी “इअ” होई जंदा ऐ ते भाशा च संयोगात्मकता दा गुण बनेआ रैहदा ऐ (संस्कृत गम्यते > शौरसेनी गमिआदि;

ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਕਿਧਰੇ > ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਕਹਿਅਦਿ ਆਦਿ) ਡੋਗਰੀ ਚ ਬੀ ਕਰਮਵਾਚਾਚ ਤੇ ਭਾਵਵਾਚਾਚ ਦੇ ਰੂਪੋਂ ਚ ਸਾਂਧੋਗਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਰੋਬਰ ਲਭਦੀ ਏ। ਇਥੈ ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਦੇ ਕਰਮਵਾਚਾਚ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਧਾਨ “—ਧ” ਗੀ “—ਓ” ਹੋਵੇ ਜਾਂਦਾ ਏ ਜਿਧਾਂ :— ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਪਥਧਰੇ > ਡੋਗਰੀ ਪਢੋਂਦਾ, ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਗਮਧਰੇ ਡੋਗਰੀ ਜਨੋਂਦਾ, ਆਦਿ ਉਦਾਹਰਣ ਡੋਗਰੀ ਤੇ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਦੀ ਝਕਕੈ ਜਨੋਹੀ ਵ੃ਤਿ ਗੀ ਸਪਥਟ ਕਰਦੇ ਨ।

6. ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਤ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਵਾਕਰਣਿਕ ਸਾਂਚਨਾ ਚ ਪੂਰਕਾਲਿਕ ਕੁਦਨ੍ਤੀ ਕਿਧਾ—ਰੂਪੋਂ ਚ ਬੀ ਖਾਸੀ ਸਾਂਝਾ ਲਭਦੀ ਏ। ਜਿਧਾਂ :—

ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਆਗਤਾ > ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਆਝਾਅ > ਡੋਗਰੀ ਆਝਾਈ

ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਕਥਤਾ > ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਕਹਿਅਤਾ > ਡੋਗਰੀ ਕਹਿਅਤਾ

ਸਾਂਖ੍ਯਕ ਚਲਿਤਾ > ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਚਲਿਤਾ > ਡੋਗਰੀ ਚਲਿਤਾ

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਮਧਿਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀਧ ਆਰਧ ਭਾਸਾ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਤ ਕਨੈ ਧਵਨਿ ਸਾਂਚਨਾ, ਵਾਕਰਣਿਕ ਸਾਂਚਨਾ ਆਦਿ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਖੇਤਰੋਂ ਚ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਸਾਂਝਾ ਦਿਖਦੇ ਹੋਵੇ ਆਖੇਆ ਜਾਵੇ ਸਕਦਾ ਏ ਜੇ ਭਾਰਤੀਧ ਆਰਧ ਭਾਸਾ ਦੇ ਮਧਿ ਕਾਲ ਚ ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਤ ਕਨੈ ਕਰੀਬੀ ਸਰਬਵਧ ਰੇਹਾ ਏ।

ਮਧਿਕਾਲੀਨ ਭਾਸਾਏ ਦਾ ਖੀਰੀ ਦੌਰ ਅਪਭੰਨ ਭਾਸਾਏ ਦਾ ਏ, ਜਿਧਾ ਸਮਾਂ ਈ. ਸਨ् 500 ਕਥਾ ਲੇਝਾਈ ਈ. ਸਨ् 1000 ਤਗਰ ਮਨੋਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਲਗਭਗ ਸਭਨੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸਾਏ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੈ ਅਪਭੰਨ ਕਾਲ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਏ; ਕੀ ਜੇ ਸਭੈ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸਾਂ ਅਪਨੇ—ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕੀ ਪ੍ਰਾਕਥਤੋਂ ਥਮਾਂ ਜਨਮ ਲੈਨੇ ਆਹਲਿਤੋਂ ਅਪਭੰਨੋਂ ਅਰਥਾਤ् ਸਥਾਨੀ ਅਪਭੰਨੋਂ ਥਮਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ ਦਿਧਾਂ ਨ। ਜਿਤਥੁੰ ਤਗਰ ਅਪਭੰਨ ਭਾਸਾਏ ਦੇ ਮੇਂਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰੋਂ ਦਾ ਸਰਬਵਧ ਏ ਝਨਦੇ ਬਕਖ—ਬਕਖ ਮੇਦ ਗਨਾਹ ਦੇ ਨ ਪਰ ਮਧਿਕਾਲ ਦਿਧੋਂ ਆਰਧ ਭਾਸਾਏ ਤਥਾਰ ਕਮਮ ਕਰਨੇ ਆਹਲੇ ਭਾਸਾ—ਵਿਜ਼ਾਨਿਤੋਂ ਅਪਭੰਨੋਂ ਦੇ — ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ, ਅੰਦ੍ਰਮਾਗਧੀ, ਮਾਗਧੀ, ਮਹਾਰਾਸ਼੍ਟ੍ਰੀ, ਕੈਕਧ ਤੇ ਬ੍ਰਾਚਡ—ਮੁਕਖ ਛੇ ਮੇਦ ਮਨੋ ਦੇ ਨ ਤੇ ਝਾਂਨੋਂ ਛੇਂ ਚਾ ਗੈ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀਧ ਆਰਧ ਭਾਸਾਏ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਏ ਦਾ ਏ। ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਤਪਤਿ ਦਾ ਸਰਬਵਧ ਕੀ ਜੇ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਪ੍ਰਾਕਥ ਕਨੈ ਮਨੋਆ ਗੇਆ ਏ ਇਸ ਕਰੀ ਇਸਦਾ ਅਪਭੰਨ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਤ ਥਮਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਸ਼ੌਰਸੋਨੀ ਅਪਭੰਨ ਦਾ ਗੈ ਸਥਾਨੀ ਰੂਪ ਹੋਵੇ

સકદા એ । જિ'યાં પચ્છમી હિન્દી, ગુજરાતી, રાજસ્થાની, પ્રાણી આદિ હોર દૂહ્યેં ભાશાએં — જિ'ન્દી ઉત્પત્તિ શૌરસેની પ્રાકશ્ત થમાં મન્જી જંદી એ, ઉન્દે બારે ચ બી શૌરસેની પ્રાકૃત થમાં લેઝ્યૈ આધુનિક રૂપ તગર પુજ્જને દે મજ્ઞાટે દી કડી ગી મેલને આહલી અપભંશ ગી શૌરસેની અપભંશ ગૈ મન્જેઆ ગોઆ એ ।

ઇસ ચાલ્લી ડોગરી ભાશા દે સિલસલેવાર વિકાસ ઉપર નજરસાની કરને પેરૈન્ટ એહ સ્પશ્ટ હોઈ જંદા એ જે વैદિક તે લૌકિક સંસ્કૃત જિ'નેંગી પ્રાચીન ભારતીય આર્ય ભાશા ગલાયા જંદા એ તું'દે કન્નૈ જન્મ સાક રક્ખને આહલી ડોગરી ભાશા મધ્યયુગ ચ શૌરસેની પ્રાકૃત તે ફ્હી શૌરસેની અપભંશ દે સ્થાની રૂપ દિયે પડાએં પર બૌહન્દે-બસોંદે હોઈ ઈ. સન્ દી જાહરમી સદી ચ અપને ઇસ આધુનિક રૂપા ચ આની પુજ્જી ।

13.4 સારાંશ

ઇસ પાઠ ગી પઢ્યૈ વિદ્યાર્થીયેં ગી ભાશા બારૈ તે ડોગરી ભાશા બારૈ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ । ભાશા ઓહ હોંદી જિય રાહેં અસ ઇક-દુએ ગી અપની ગલ્લ સમજાઈ સકનેં આં તે ઉસદી ગલ્લ સમજી સકને આં ભાશા ગૈ અસેંગી ઇક-દુએ કન્નૈ જોડ્દી એ । સાઢે ઇવકલે ભારત મુલ્ખ ચ ગૈ દિક્ખો, જિ'ન્નેં પ્રદેસ તે ઉન્નિયાં ભાશાં ન । ઇસ કરી ઇન્ની-મતિયાં ભાશાં દિકિખ્યૈ ખતોલા જાગદા એ જે ક્યા એહ સબ્બૈ બક્ખો-બક્ખો ન જાં ઇન્દા આપું ચ ઇક-દુએ કન્નૈ કોઈ રિશ્તા એ । ઇસ પાઠ ચ વિદ્યાર્થીયેં ગી ડોગરી ભાશા દે જન્મ તે વિકાસ બારૈ બી સરોખડ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ ।

13.5 કટિન શબ્દ

- (1) ક્રોહ (2) તસીર (3) સુઆદ (4) છિણા (5) ખતોલા (6) પુરખેં (7) વैદિક
- (8) જન

13.6 અભ્યાસ આર્સ્ટે સોઆલ :

- (1) ડોગરી ભાશા દા રમ્ભ તે વિકાસ ઉપર લેખ લિખો ।

(2) ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੈ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

13.7 सहायक पुस्तकां :

- (1) डोगरी व्याकरण : सम्पादक (डॉ. वीणा गुप्ता)

(2) डोगरी निकास ते विकास : डॉ. बालकृष्ण शास्त्री

(3) भाशा विज्ञान ते डोगरी : डॉ. चम्पा शर्मा (सम्पादक)

* * * *

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 5

SEMESTER - I

LESSON - 14

ડોગરી લિપિ વિકાસ તે હાસ

14.0 રૂપરેખા

14.1 ઉદ્દેશ્ય

14.2 પાઠ-પરિચે

14.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

14.4 સારાંશ

14.5 કઠિન શબ્દ

14.6 અભ્યાસ આસ્તૈ સોઆલ

14.7 સહાયક પુસ્તકાં

14.1 ઉદ્દેશ્ય

ઇસ પાઠ ગી પઢિયે વિદ્યાર્થીયે ગી ડોગરી લિપિ દે ઉસદે વિકાસ તે હાસ બારે સરોખ્ખ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ |

14.2 પાઠ-પરિચે

ઇસ પાઠ ગી પઢિયે વિદ્યાર્થીયે ગી ડોગરી દા જન્મ ઉસદે વિકાસ તે હાસ બારે સરોખ્ખ જાનકારી હાસલ હોઈ સકગ |

14.3 પાઠ-પ્રક્રિયા

ડોગરી લિપિ વિકાસ તે હાસ

(1) પરિચે

- (2) ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
- (3) ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ
- (4) ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਸਨੈਹਰੀ ਯੁਗ
- (5) ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਹਾਸ

14.3.1 ਪਟਿਅਤਾ

ਮਾਹਨੂ ਬਚਾਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਏ ਤੇ ਬਚਾਏਂ ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਦਾ ਤੱਤਮ ਸਾਧਨ ਭਾਸ਼ਾ ਏ। ਮਤੇ ਚਿਹਾ ਤਗਰ ਜਾਫ਼ੂਂ ਕੇ ਮਨੁਕਖੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਤਰਕਕੀ ਦਿਯਾਂ ਮੰਜਲਾਂ ਤੈਹ ਨੇਝੂ ਹਿਆਂ ਕੀਤੀ ਦਿਯਾਂ ਏਹ ਬਚਾਰ-ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਸਿਰਫ ਬੋਲਿਯੈ ਗੈ ਹੋਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਦਾ ਏਹ ਦਾਇਰਾ ਬੜਾ ਸੀਮਤ ਜਨ ਹਾ, ਦੂਰ-ਪਾਰ ਕੁਸੈ ਤਗਰ ਗਲਲ ਨੇਝੂ ਹੀ ਪੁਜ਼ੀ ਸਕਦੀ ਤੇ ਤ'ਆਂ ਕੀ ਇਸ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਦਾ ਵਜੂਦ ਕੀ ਖਿਨਭਰ ਗੈ ਰੌਹਦਾ ਹਾ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਤਗਰ ਗਲਲ ਜੀਹਬਾ ਪਰ ਰੌਹਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਭਿਆਤਾ ਦੇ ਬਕਾਸ ਦੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਬਚਾਏਂ ਗੀ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਦੇਨੇ ਤੇ ਦੂਰ-ਪਾਰ ਕੀ ਪਜਾਨੇ ਦੀ ਤਾਂਹਗ ਜਾਗੀ ਪੇਝੂ। ਫਲਸਰੂਪ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਦੇਨੇ ਦੀ ਪਿਰਤ ਕੀ ਚਲੀ ਪੇਝੂ। ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਲਿਖਤ ਰੂਪਾ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਗੀ ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਦਿਧੋਂ ਹਦਦੋਂ ਚਾ ਮੁਕਤ ਕਰੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤਉਦੇ ਖਿਨ ਭਰ ਆਹਲੇ ਵਜੂਦ ਗੀ ਚਿਰ ਟਕਾਊ ਰੂਪੈ ਚ ਬਦਲੀ ਦਿੱਤਾ। ਫੁਨ ਅਥ ਅਪਨੇ ਭਾਵੈਂ-ਵਚਾਏਂ ਗੀ ਕਲਮਬੜ ਕਹਿਯੈ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰੇ ਤਗਰ ਭੇਜੀ ਸਕਨੇ ਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਰੂਪਾ ਚ ਯੁਗੋਂ-ਯੁਗੋਂ ਤਗਰ ਸਮਾਲੀ ਸਕਨੇ ਆਂ। ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੀ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਦੇਨੇ ਆਵਟੈ ਜਿ'ਨੈਂ ਧਵਨਿ ਜਾਂ ਅਕਖਰ-ਚਿ'ਨੈਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ ਤਾਂਨੋਂਗੀ ਤਉ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ 'ਲਿਪਿ' ਗਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਜਿਤਥੂ ਤਗਰ ਲਿਪਿ ਦੇ ਬਕਾਸ ਦਾ ਸੁਆਲ ਏ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਤਥ ਆਖਦੇ ਨ ਜੇ ਲਿਪਿ ਦੇ ਬਕਾਸ ਦਿਧੋਂ ਮੁਕਤ ਤੈ ਪਡਾਂਦ ਰੇਹਿਆਂ ਨ — 1. ਚਿਤਰ ਲਿਪਿ 2. ਭਾਵ ਲਿਪਿ ਤੇ 3. ਧਵਨਿ ਲਿਪਿ।

ਚਿਤਰ ਲਿਪਿ ਚ ਕੁਸੈ ਕੀ ਚੀਜਾ ਗੀ ਚਿਤਰ ਬਨਾਇਆ ਅਭਿਵਧਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰੇਹਾ। ਭਾਵ ਲਿਪਿ ਚ ਚਿਤਰ ਲਿਪਿ ਨੇ ਗੈ ਸੰਕਿਪਤ ਰੂਪ ਧਾਰੇਆ ਤੇ ਆਡਿਓਂ ਤੇ ਖਡਿਓਂ ਲਕੀਏਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਨੈ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਨ ਲਗੀ ਪੇ, ਤੇ ਫ਼ਹੀ ਬਾਦ ਚ ਧਵਨਿ ਲਿਪਿ ਬਜੂਦ ਚ ਆਈ, ਜੇਹਡੀ ਕੇ ਸਾਏਂ ਸ਼ਾ ਬੜੀ ਤਪਲਥਿ ਏ। ਇਸ ਚ ਚਿਤਰ ਤੇ ਭਾਵ ਦੌਨੈਂ ਦੀ ਸੱਤਤਹ ਕਥਾ ਤਪ਼ਰ ਤਉਠੈ ਧਵਨਿ ਗੀ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਬਕਾਸ ਲਭਦਾ ਏ।

ਸੰਸਾਰ ਮਹੈ ਦਿਧੋਂ ਲਿਪਿਧੋਂ ਚਾ ਕੁਨ ਕੇਹਡੀ ਲਿਪਿ ਸਾਏਂ ਕਥਾ ਪਰਾਨੀ ਏ ਇਸ ਬਾਰੈ

ਵਿਦ्वਾਨੋਂ ਚ ਖਾਸੇ ਮਤ ਭੇਦ ਨ ਪਰ ਜਿਤ੍ਥੂਂ ਤਗਰ ਭਾਰਤਵਰ්਷ ਚ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਲਿਪਿ ਦਾ ਸਰਬਕਥ ਏ, ਤਸ ਬਾਰੈ ਲਿਪਿ-ਸਾਚਿਤ੍ਰਿਧੋਂ ਦਾ ਗਲਾਨਾ ਏ ਜੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਚ ਭਾਰਤ ਚ ਦੋ ਲਿਪਿਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਿਣਾਂ । 1. ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ ਤੇ 2. ਖਰੋਢੀ ਲਿਪਿ । ਇਤੇ ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ (ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ) ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਬਕਾਸ ਦੀ ਮੁਖਤਸਰ ਜਨੇਹੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇਨਾ ਏ ਤੇ ਖਰੋਢੀ ਲਿਪਿ ਕੀ ਜੇ ਸਜ਼ੇ ਦਾ ਖਬੜੇ ਪਾਸੇ ਗੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਦੂਆ , ਇਸ ਚ ਛਥਵ ਤੇ ਕੀਈ ਖਵਰੋਂ ਦਾ ਭੇਦ ਨੇਈ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਇਸ ਚ ਸਾਂਚੁਕਤ ਅਕਖਰ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਗੈ ਸੁਵਧਾ ਏ ਇਸਕਾਰੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਕਨੈ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨੇਈ ਲਭਦਾ । ਤ'ਆਂ ਬੀ ਏਹ ਲਿਪਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਿਪਿ ਹੀ ਜੇਹੜੀ ਕਿਥ ਰਾਜਨੈਤਕ ਕਾਰਣੋਂ ਕਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤਗਰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਗੇਈ ਤੇ ਜਨਸਥਾਰਣ ਆਸਟੈ ਸੌਖਾ ਸਮਝਿਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਿਥ ਅਮਿਲੇਖੋਂ ਚ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੀ ਕਰੋਆਧਾ ਪਰ ਏਹ ਲਿਪਿ ਭਾਰਤੀ ਲਿਪਿ ਨੇਈ ਆਖੀ ਜਾਈ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਕਹੀ ਇਤੇ ਖਰੋਢੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਲੋਡ ਨੇਈ ।

ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਭਾਰਤ ਚ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੀ ਇਕਮਾਤਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪਿ ‘ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ’ ਗੈ ਏ ।

14.3.2 ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਭਾਰਤ ਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਚ ਬਰਤੋਆ ਕਰਦਿਧੋਂ ਸਭਨੋਂ ਲਿਪਿਯੋਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ‘ਬ੍ਰਾਹਮੀ’ ਲਿਪਿ ਥਮਾਂ ਗੈ ਹੋਏ ਦਾ ਏ । ਪਂ. ਗੌਰੀਸ਼ਾਂਕਰ ਹੀਰਾਚਨਦ ਓੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦੇ ਮੁਜਕ ਈ. ਪੂਰ੍ਵ 500 ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਥਾ ਈ. ਸਨ् 350 ਤਗਰ ਦਿਧਾਂ ਸਮੂਲਚੇ ਭਾਰਤ ਦਿਧਾਂ ਲਿਪਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਨਾਂਡ ਕਨੈ ਗੈ ਜਾਨਿਆਂ ਜਾਂਦਿਧਾਂ ਹਿਣਾਂ, ਬ ਈ. ਸਨ् 350 ਦੇ ਬਾਦ ਏਹ ਲਿਪਿ ਦ'ਊਂ ਸ਼ੈਲਿਧੀਂ ਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈ — ਉਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਦਕਖਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਚ । ਉਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਆਮ ਤੌਰਾ ਪਰ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਪਰਵਤ ਦੇ ਉਤਰੀ ਝਲਾਕੋਂ ਚ ਤੇ ਦਕਖਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਤਾਰ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਦੇ ਦਕਖਨੀ ਝਲਾਕੋਂ ਚ ਹੋਆ ।

ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਕੀ ਜੇ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਦੇ ਉਤਰੀ ਝਲਾਕੇ ਅਰਥਾਤ ਰਿਆਸਤ ਜਮ੍ਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬਾ ਜਮ੍ਮੂ (ਝੁਗਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਨੇ ਆਹਲੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਦੀ ਲਿਪਿ ਏ ਇਸ ਕਹੀ ਇਸਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ ਦੀ ਉਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਥਮਾਂ ਹੋਨਾ ਬੜਾ ਕੁਦਰਤੀ ਏ । ਪਰ, 350 ਈ. ਸਨ् ਦੇ ਬਾਦ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ ਦੀ ਉਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦਿਧਾਂ ਹੋਰ ਕੇਈ ਮੰਜਲਾਂ ਤੈਹ ਕੀਤਿਆਂ । ਜਿਥਦੇ ਫਲਖਲਪ ਗੁਪਤ ਲਿਪਿ, ਕੁਟਿਲ ਲਿਪਿ, ਨਾਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦੇ ਫ਼ਹੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਤੇ ਬੰਗਲਾ ਲਿਪਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪਾ ਚ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਕਖ-ਬਕਖ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਚ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ ਦੀ ਉਤਰੀ ਸ਼ਾਖ ਬਧੀ-ਫੁਲਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਆਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਪਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖਤਸਰ ਪਹਿਚੇ ਇਸ ਚਾਲਲੀ ਏ :-

- ગુપ્ત લિપિ –** ઇસ લિપિ દા પ્રવાર ઈ. સન્ દી ચૌથી તે પજમી શતાબ્દી ચ હોઆ। ગુપ્તવંશી રાજેં દે સર્વે દે લેખેં ચ હિન્દોસ્તાન ભર ચ ઇસ લિપિ દા પ્રવાર હોઆ ઇસ કરિયૈ ઇસગી ‘ગુપ્ત લિપિ’ આખેઆ ગેઆ।
- કુટિલ લિપિ –** એહ લિપિ ગુપ્ત લિપિ ચા નિકલી તે ઇસદા પ્રવાર ઈ. સન્ દી છેમી શતાબ્દી થમાં નૌમી શતાબ્દી તગર રેહા તે ફહી ઇસ્સૈ થમાં નાગરી તે શારદા લિપિયાં બી વિકસિત હોઇયાં। ઇસ લિપિ દે અકખરેં તે ખાસ કરી સ્વરેં દિયાં માત્રાં ત્રેહડી (કુટિલ) શવળી દિયાં હિયાં ઇસ કરી ઇસદા નાંડ ‘કુટિલ લિપિ’ રખેઆ ગેઆ।
- નાગરી લિપિ –** ઉત્તરી ઝ્લાકેં ચ ઇસ લિપિ દા પ્રવાર ઈ. સન્ દી નૌમી સદી દે ખીરા ચ લભદા એ જદ્ કે દક્ખની ઝ્લાકેં ચ એહ લિપિ અઠમી સદી ચ ગૈ ઉસ્સરના શુલ્ હોઈ પેઈ। દક્ખન ચ ઇસગી ‘નંદિ નાગરી’ કરી બી કુઆલેઆ જંદા એ। નાગરી લિપિ ચા ગૈ કૈથી, મહાજની, રાજસ્થાની (રાજપુતાને દી) તે ગુજરાતી લિપિયાં વિકસિત હોઇયાં ન।
- શારદા લિપિ –** ઇસ લિપિ દા પ્રવાર ભારતવર્ષ દે ઉત્તર-પચ્છમી હિસ્સે અર્થાત્ કશ્મીર તે પંજાબ ચ હોઆ। ઈ. સન્ દી અઠમી સદી તગર પંજાબ ચ કુટિલ લિપિ દા પ્રવાર હા તે ઇસદે પૈરૈન્ટ ઇસ્સૈ લિપિ ચા શારદા લિપિ નિકલી। હૂંણૈ તગર ઉપલબ્ધ લેખેં ચા શારદા લિપિ દા સભનેં થમાં પ્રાચીન લેખ સરાહાં (ચમ્બા) દી પ્રશસ્તિ એ, જેહડી ઈ. સન્ દી દસમી સદી દી મન્જી જંદી એ। ઇસ લિપિ ચા ગૈ મૌજૂદા કશ્મીરી તે ટાકરી લિપિયાં નિકલિયાં। ગુરમુખી લિપિ દે કાફી સારે અકખર બી ઇસ લિપિ કન્નૈ મિલદે ન।
- બંગલા લિપિ –** એહ લિપિ નાગરી લિપિ દી પૂર્વી શાખા થમાં દસમી સદી ઈ. દે લાગે-દલાગે નિકલી હી તે અજ્જો-કલ્લો દિયેં બંગલા, મૈથિલી, ઉંઘિયાં લિપિયે દે ઝ્લાવા જાહરમી સદી દે બાદ દી નેપાલી લિપિ બી ઇસ્સૈ થમાં ઉસ્સરી-મઠોઈ।

ਹੂਨ ਸੁਆਲ ਏਹ ਪੈਦਾ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੇ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਈ. ਸਨ् ਦੀ ਦਸਮੀ ਜਾਹਰਮੀ ਸਦੀ ਦੇ ਬਾਦ ਮਨੁਆ ਜਂਦਾ ਏ ਤੇ ਲਿਖਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੱਥ ਜਿਸ ਚ 1526 ਈ. ਸਨ् ਦੀ ਪੈਹਲੀ ਲਿਖਤ ਤਪਲਬਧ ਹੋਂਦੀ ਏ, 350 ਈ. ਦੇ ਬਾਦ ਥਮਾਂ ਲੇਝੈ ਅਪਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਚ ਔਨੇ ਤਗਰ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਲਿਪਿ ਵੀ ਤਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਿਯੇ ਲਿਪਿਯੇ (ਗੁਪਤ, ਕੁਟਿਲ, ਨਾਗਰੀ, ਸ਼ਾਰਦਾ ਤੇ ਬੰਗਲਾ) ਚਾ ਕੁਝ ਕੇਹੜੀ ਕਨੈ ਸਰਬਬਧਤ ਰੇਹੀ ?

ਸਾਰਦਾ ਲਿਪਿ ਦਾ ਪਿਛੇ ਦਿੱਦੇ ਹੋਈ ਪਂ. ਗੌਰੀਸ਼ਾਂਕਰ ਹੀਰਾਚੰਦ ਓੜਾ ਹੋਰ ਲਿਖਦੇ ਨ “ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਅਧਿ਷਼ਟਾਤ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਮਾਨੀ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਵਹ ਦੇਸ਼ ‘ਸਾਰਦਾ ਦੇਸ਼’ ਯਾ ‘ਸਾਰਦਾ ਮੰਡਲ’ ਕਹਲਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਤਸੀ ਪਰ ਦੇ ਵਹਾਂ ਕੀ ਲਿਪਿ ਕੇ ਸਾਰਦਾ ਕਹਤੇ ਹਨ। — ਮੂਲ ਸਾਰਦਾ ਲਿਪਿ ਈ. ਸਨ् ਕੀ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਕੇ ਆਸਪਾਸ ਕੁਟਿਲ ਲਿਪਿ ਦੇ ਨਿਕਲੀ ਔਰ ਇਸਕਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਥਾ ਪੰਜਾਬ ਮੈਂ ਰਹਾ ।”¹

ਇਸ ਬਾਅਦ ਥਮਾਂ ਸਪਥਟ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਚ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੀ ਸਾਰਦਾ ਲਿਪਿ (ਕੁਝੈ ਨਾਂ ਕੁਝੈ ਰੂਪਾ ਚ) ਫੁਗਰ ਚ ਬੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰੇਹੀ ਹੋਗ। ਅਗੈ ਚਲਿਯੈ ਸ਼੍ਰੀ ਓੜਾ ਹੋਰ ਇੱਕੀ ਲਿਖਦੇ ਨ “ਤਸੀ ਮੈਂ ਪਿਵਰਤਨ ਹੋਕਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਰਦਾ ਲਿਪਿ ਬਨੀ ਜਿਸਕਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੈਂ ਅਥ ਬਹੁਤ ਕਮ ਰਹ ਗਿਆ ਹੈ ਔਰ ਤਸਕਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਧਾ ਨਾਗਰੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਯਾ ਟਾਕਰੀ ਨੇ ਲਿਯਾ ਹੈ ।”²

1. ਪਂ. ਗੌਰੀ ਸ਼ਾਂਕਰ ਹੀਰਾ ਚੰਦ ਓੜਾ; ਭਾਰਤੀਯ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪਿਮਾਲਾ; ਸਫਾ - 129

2. ਤ'ਏ, ਤ'ਏ, ਤ'ਏ

ਇਸ ਚਾਲੀ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸਿਵਲ ਕਰਦੀ ਏ ਜੇ ਸਾਰਦਾ ਲਿਪਿ ਦੇ ਬਾਦ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਟਾਕਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੋਆ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਓੜਾ ਨੇ ਬੀ ਜਮਮੂ ਦੇ ਝਲਾਕੇ ਚ ਬਰਤੋਨੇ ਆਹਲੀ ਲਿਪਿ ਗੀ ਬਸ਼ਕਕ ਟਾਕਰੀ ਗੈ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ ਪਰ ਟਾਕਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਪਿਛੇ ਦਿੱਦੇ ਹੋਈ ਤ'ਨੋਂ ਲਿਖੇ ਦਾ ਏ ਜੇ ਏਹ ਸਾਰਦਾ ਦਾ ਘਸੀਟ ਰੂਪ ਏ ਕੀ ਜੇ ਇਸਦੇ ਮਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਥਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਰਦਾ ਦੇ ਅਕਥਰੋਂ ਕਨੈ ਮਿਲਦੇ ਨ। ਕਿਥ ਅਕਥਰੋਂ ਚ ਜੇਹੜਾ ਫਕ਼ ਲਭਦਾ ਏ ਓਹ ਖਾਸ ਕਹਿਯੈ ਤੌਲਬਾਜੀ ਤੇ ਚਾਲੂ ਕਲਮ (Running hand) ਚ ਝਕਕੈ ਬਾਰੀ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਕਥਰ ਲਿਖਨੇ ਕਰੀ ਗੈ ਹੋਆ ਏ। ਇਸ ਚ ‘ਖ’ ਦੇ ਥਾਹਰ ‘ਥ’ ਲਖੋਂਦਾ ਏ। ਜਮਮੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਜ਼ੀ ਪਹਾੜੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਏ ਤੇ ਏਹ ਬਕਥ-ਬਕਥ ਝਲਾਕੋਂ ਚ ਥੋਹੈਡੇ-ਮਤੇ ਫਕ਼-ਮੇਦ ਕਨੈ ਲਖੋਂਦੀ-ਬਰਤੋਂਦੀ ਏ। ਜੇਹੜੀ ਜਮਮੂ ਦੇ ਝਲਾਕੇ ਚ ਬਰਤੋਂਦੀ ਏ ਤਸਗੀ

1. ਪਂ. ਗੌਰੀ ਸ਼ਾਂਕਰ ਹੀਰਾ ਚੰਦ ਓੜਾ; ਭਾਰਤੀਯ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪਿਮਾਲਾ; ਸਫਾ - 130

2. ਬੰਦੀਲਾਲ ਗੁਪਤਾ; ਡੋਗਰੀ ਮਾਂਗ ਔਰ ਵਾਕਰਣ; ਸਫਾ - 25

‘ડोગરੀ’ ਆਖਦੇ ਨ ਤੇ ਜੋਹੜੀ ਚਮਕਾ ਦੇ ਝਲਕੇ ਚ ਬਰਤੌਂਦੀ ਏ ਤਸਗੀ ‘ਚਮਿਆਲੀ’ ਆਖਦੇ ਨ ।¹

ਇਥ ਚਾਲੀ “ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਟਾਕਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਗੈ ਝਕ ਰੂਪ ਏ” ਏਹ ਮਤ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਨਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਏ ।

14.3.3 ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ

ਮਾਰਤ ਚ ਲਿਪਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਝਸ ਬਾਅਦ ਪਰ ਗੈਰ ਕਰਨੇ ਪੈਨਤ ਏਹ ਗਲਲ ਸਪਸ਼ਟ ਛੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ ਜੇ ਝੁਗਗਰ ਦੇਸੈ ਦੀ ਅਪਨੀ ਲਿਪਿ ਹੀ ਜਿਸਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਇਸਾ ਦੀ ਦਸਮੀ-ਜਾਹਰਮੀ ਸ਼ਤਾਬੀ ਤਗਰ ਨਿਸ਼ਚਤ ਛੋਈ ਚੁਕੀ ਹੀ । ਇਸ ਗਲਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੁਲ੍ਹੁ ਤੇ ਚਮਕਾ ਦੇ ਤਾਮਰਪੱਤੇ ਥਮਾਂ ਮਿਲਦੇ ਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚ ਕੋਈ ਲਿਪਿਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਿਧਾਂ ਜਿ'ਧਾਂ ਚਮੇਆਲੀ, ਮਂਡੇਆਲੀ, ਲਣਡੇ, ਕਿਖਤਵਾਡੀ, ਸਿਰਮੌਰੀ, ਕੁਲ੍ਹੁਈ ਆਦਿ, ਜੋਹਡਿਆਂ ਟਾਕਰੀ ਲਿਪਿਆਂ ਖੁਆਂਦਿਆਂ ਨ । ਤ'ਆਂ ਮੁਕਖ ਦੀ ਗੈ ਲਿਪਿਆਂ ‘ਲਣਡੇ’ ਤੇ ‘ਚਮਕਾ-ਟਾਕਰੀ’ ਮਤਿਆਂ ਚਲਦਿਆਂ ਹਿਧਾਂ ।²

1. ਸ਼ੁਲੁ-ਸ਼ੁਲੁ ਦੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ, ਜਿਸਗੀ –ਪਰਾਨੇ ਡੋਗਰੇ’ ਕਰੀ ਜਾਨੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਤਥ ਚ ਖਵੇਂ ਦਿਧਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਨੇਈ ਹਿਧਾਂ ਬਰਤੌਂਦਿਆਂ । ਜੇਕਰ ‘ਮਮੀਰਾ’ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਨਾ ਹੋਂਦਾ ਹਾ ਤਾਂ ‘ਮਮਝਰਅ’ ਲਿਖੇਆ ਜਾਂਦਾ । ‘ਗੇਦਾ’ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਨਾ ਹੋਂਦਾ ਹਾ ਤਾਂ ‘ਗਏਦਅ’ ਲਿਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ।

2. ਵਰਣ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦੇ ਸ਼ੁਲੁ, ਮਜ਼ਾਟੈ ਤੇ ਖੀਰਾ ਚ ਝਕਕੈ ਜਨੇਹ ਲਖੋਂਦੇ ਹੋ । ਝਜ਼ਜ਼ਤ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ‘ਝ’ ਤੇ ਜਿੱਤ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ‘(ਝ)’ ਦਾ ਰੂਪ ਝਕਕੈ ਰੈਂਹਦਾ ਹਾ । ਜਿ'ਧਾਂ — ‘ਝਜ਼ਜ਼ਤ’ ਤੇ ‘ਯਝਤਤ’ ਰੂਪੋਂ ਚ । ਝ'ਧਾਂ ਹੈ ਤਸਦਾ ‘ਤ’ ਤੇ ਸਾਧੁ ਦਾ ‘ਤੁ’ (ਤ) ਬੀ ਹਰ ਥਾਹਰ ਝਕਕੈ ਜਨੇਹਾ ਹੋਂਦਾ । ਜਿ'ਧਾਂ — ‘ਤਸਦਅ’ ਤੇ ‘ਸਅਧਤ’ ਰੂਪੋਂ ਚ । ਅਰਥਾਤ् ਝ, ਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਲੁ, ਮਜ਼ਾਟੈ ਤੇ ਖੀਰਾ ਚ ਝਕਕੈ—ਜਨੇਹ ਲਖੋਂਦੇ ਹੋ ।

3. ਸ਼ਬਦ ਛੁਟ੍ਟੇ (Short) ਹੈ ਹੋ ਤਕਦੇ ਦੀਰਘ ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਅਗੋਂ ਦੋ ਬਿਨਦਿਆਂ — ਜਿ'ਧਾਂ — 6 (ਝ) ਤੇ 6 : (ਝੀ) ਚ ਨ — ਲਾਫਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹਿਧਾਂ ।

4. ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਆਖਤੈ ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਚ (ਾ) ਚਿ'ਨਨ ਬਰਤੌਂਦਾ ਹਾ । ਜਿ'ਧਾਂ — ‘ਮਾਂਗਨਾ’ (ਮਾਂਗਨਾ) ਚ ।

ਇਸ ਲਿਪਿ ਚ ਜ ਤੇ ਯ, ਬ ਤੇ ਵ, ਸ਼ ਤੇ ਛ ਆਖਤੈ ਝਕ—ਝਕ ਚਿ'ਨਨ ਏ । ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕਾਰਣ ਏਹ ਏ ਜੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸਾ ਚ ਝ'ਨੋਂ ਧਵਨਿਅਂ ਚ ਅਰਥ-ਮੇਦ ਵੀ ਸਮਰਥਾ ਨੇਈ ਦੇ ਬਰੋਬਰ ਏ ।

ਇਸ ‘ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ’ ਲਿਪਿ ਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਹਿਤ्य-ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਤਪਲਬਦੀ ਨੇਵੀਂ ਹੋਈ ਸਕੀ । ਸਾਰੇਂ ਕੋਲਾ ਪਰਾਨੀ ਲਿਖਤ ਜਿਸਦਾ ਪਿਛੋਂ ਬੀ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗੇ ਆਏ ਓਹ ਬਸੋਹਲੀ ਤਸੀਲਾ ਚ ਮਹਾਨਪੁਰ ਨਾਗਰੈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜਗਦਮਕਾ ਮੰਦਰੈ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਐ, ਜੇਹਡਾ ਈ. ਸਨ् 1526 ਦਾ ਐ । ਇਸਦੇ ਬਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਣੋਂਗੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਝਤਹਾਸਕ ਚਿਟਿਠਿਆਂ ਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਿਪਿ ਡੋਗਰੀ ਜਾਂ ਚਮਕਾ-ਟਾਕਰੀ ਆਖੀ ਸਕਨੇ ਆਂ । ਏਹ ਸਥਾਨ ਝਤਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਚਮਕਾ ਦੇ ਅਜੈਬਘਰੈ ਚ ਮਜ਼ੂਦ ਨ ਤੇ ਝਨਦਾ ਤਫਸੀਲੀ ਬ੍ਯੌਰਾ ਚਮਕਾ ਦੇ ਇਸ ਅਜੈਬਘਰੈ ਦੇ ਕੈਟਾਲਾਗ ਚ ਦਰਜ ਐ । ਏਹ ਕੈਟਾਲਾਗ ਡਾਕਾਰੀ J.Ph. Vogel ਹੋਰੋਂ ਤਾਵਰਿਖ ਕੀਤਾ ਹਾ ਤੇ 1701 ਈ. ਚ ਇਸਗੀ ਛਾਪੇਆ ਹਾ । ਇਸ ਬ੍ਯੌਰੇ ਥਮਾਂ ਅਨਵਾਜ਼ਾ ਲਾਧਾ ਜਾਈ ਸਕਦਾ ਐ ਜੇ ਸੋਹਲਮੰਨ-ਸਤਾਹਰਮੰਨ ਸਦੀ ਈ. ਚ ਡੋਗਰੀ, ਚਮਕਾਲੀ, ਭਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਝਨਦਿਆਂ ਮਕਾਮੀ ਲਿਪਿਆਂ ਆਮ ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਹਿਹਾਂ । ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਪਰ ਖਤੋਖਤਾਬਤ ਆਰਾਤੈ ਝਨਦੀ ਬਰਤੂਨ ਖੁਲ੍ਲਿਖੈ ਹੋਆ ਕਰਦੀ ਹੀ ਤਾਂ ਫਹੀ ਜਨ ਸਥਾਨ ਚ ਤੇ ਪਕਕ ਗੈ ਝਨਨੋਂ ਲਿਪਿਆਂ ਅਪਨਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬਨਾਈ ਲੈਤੇ ਦਾ ਹਾ ।

14.3.4 ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਸਨੈਹਰੀ ਯੁਗ

ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਬਾਛੇ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਸਨੈਹਰੀ ਯੁਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜਕਾਲ ਮਨੋਆ ਜਂਦਾ ਐ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਰੋਂ ਰਿਧਾਸਤੀ ਤੱਥ ਉਪਰ ਈ ਸਨ् 1857 ਕਥਾ 1885 ਈ. ਤਗਰ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਪਨੇ ਰਾਜਕਾਲ ਦੇ 28 ਏਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਲੌਹਕੇ ਜਨੋਹ ਅਰਦੇ ਚ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਹਿਏ “ਡੋਗਰਾ ਹਲਕਾ” ਯਾਨਿ ਲਿਪਿ ਬਕਖੀ ਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ । ਪਰਾਨੀ “ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ” ਲਿਪਿ ਚ ਕੀ ਜੇ ਸਵੇਰੋਂ ਦਿਇਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਨੇਵੀਂ ਹਿਹਾਂ ਤੇ ਨਾਂ ਗੈ ਦੀਘ ਸਵੇਰੋਂ ਆਖਾਤੈ ਕੋਈ ਲਿਪਿ ਚਿੰਨ ਗੈ ਮਜ਼ੂਦ ਹੈ ਇਸਕਾਰੀ ਤੱਥ ਇਸ ਲਿਪਿ ਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਂ ਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾਏਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੀ ਤੱਥ ਵਰਂ ਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾਏਂ ਗੀ ਹਿਨਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਦਸ਼ਹਿ ਤੱਥ ਗੈਹਣ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਲਿਪਿ ਗੀ ਇਕ ਪੂਰਨ ਲਿਪਿ ਬਨਾਨੇ ਦਾ ਸਾਹਮਨੇਜੋਗ ਕਮ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੈ ਬੀ ਸ਼੍ਰੀ ਕਾਹਨਸਿੰਹ ਬਲੌਰਿਧਾ ਨੇ ਬੜੇ ਸਪਥਟ ਅਕਖਰੋਂ ਚ ‘ਤਾਰੀਖ ਰਾਜ਼ਗਾਨ ਜਮਮੂ-ਵ-ਕਲਸੀਰ’

1. ਕਾਹਨਸਿੰਹ ਬਲੌਰਿਧਾ; ਤਾਰੀਖ ਰਾਜ਼ਗਾਨ ਜਮਮੂ ਵ ਕਲਸੀਰ ਚ ਸਫਾ - 34
2. “ਗੋ ਤਮਾਮ ਦਫਤਰ ਔਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹਕਾਮ ਬਹੀਖਾਤਾ ਔਰ ਪ੍ਰਾਇਵੇਟ ਸਰਕਾਰੀ ਖਤ ਵ ਕਿਤਾਬਤ ਤਾ ਅਹਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬਸਿੰਹ ਸਾਹਬ ਬ ਹਲਕਾ ਡੋਗਰਾ ਹੋਤੀ ਥੀ । ਝਲਲਾ ਇਸ ਝਲਮ ਮੌਂ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗੇਈ । ਅਮੂਮਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੰਖਕਤ ਮੌਂ (ਧਾ) ਨਾਗਰੀ ਜਬਾਨ (ਹਿਨਦੀ) ਮੌਂ ਲਿਖੀ ਜਾਤੀ ਥੀ ।” — ਕਾਹਨਸਿੰਹ ਬਲੌਰਿਧਾ; ਤਾਰੀਖ ਰਾਜ਼ਗਾਨ ਜਮਮੂ ਵ ਕਲਸੀਰ ਚ ਸਫਾ - 34

ਨਾਂਡ ਦੀ ਪੋਥੀ ਚ ਗਲਾਏ ਦਾ ਏ — “ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਹ ਨੇ ਡੋਗਰਾ ਝਲਮ ਕੋ ਜਧਾਦਾ ਫਰੋਗ ਦੇਨਾ ਚਾਹਾ । ਚੁੰਕੇ ਡੋਗਰਾ ਹਲਫ ਮੌਜੂਦਾ ਨੂੰ ਹੋਤਾ ਥਾ ਇਸਲਿਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਬ ਮੌਜੂਦੂ ਨੇ ਏਕ ਨਿਆ ਡੋਗਰਾ ਝਲਮ ਜਾਰੀ ਕਿਯਾ ਜਿਨ ਹਲਫ ਕੀ ਕਮੀ ਥੀ ਵੋ ਹਲਫ ਭਾਸ਼ਾ (ਯਾਨੀ ਹਿੰਦੀ) ਦੇ ਲਿਏ ਗਏ ਔਰ ਇਸਕੋ ਏਕ ਜਾਮਨਾ ਝਲਮ ਬਨਾਯਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸੀ ਝਲਮ ਕਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਯਾ ।”¹

ਇਹ ਚਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਹ ਨੇ ਇਸ ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਚ ਸੁਧਾਰ ਕਾਰਿਯੈ ਇਸਗੀ ਇਕ ਸਪੂਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਨੜੀ ਗੈ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਆਵਟੈ ਛੱਡੇ ਧਰਨ ਗੈ ਨੇਈ ਕੀਤੇ ਬਲਕੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਗੀ ਜੋਹੜੀ ਕੋਈ ਦਰਖਾਸਤ ਬੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਓਹ ਇਸ ਨਮੀ ਸਂਸ਼ੋਧਨ ਕੀਤੀ ਵੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ । ਤਾਂਕੇ ਇਕੱਥੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਜੋਹੜਾ ਕੋਈ ਮਲਾਜ਼ਮ “ਡੋਗਰਾ ਝਲਮ” ਯਾਨਿ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਨੇਈ ਜਾਨਦਾ ਹੋਗ ਤਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਚਾ ਦਸ ਰੇਪੇਆ ਫੀਸਦੀ ਕਟੌਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਹਗ । ਇਸ ਨਮੀ ਸਧਾਰ ਕੀਤੀ ਵੀ ਲਿਪਿ ਗੀ ‘ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ’ ਆਖੇਆ ਜਾਨ ਲਗਾ ਤੇ ਪੈਹਲੇ ਆਹਲੀ ਗੀ ‘ਪਰਾਨੇ ਡੋਗਰੇ’ ।²

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਹ ਹੋਰੇਂ ‘ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ’ ਲਿਪਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਨੜੀ ਇਸਦੀ ਬਰਤੂਨ ਸਿਰਫ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੇਈ ਗੈ ਸੀਮਤ ਨੇਈ ਰਕਖੀ ਬਲਕੇ ਤੰਦੂ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਾਂਕਥਤ, ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਆਵਟੈ ਬੀ ਇਸ ਲਿਪਿ ਗੀ ਬਰਤੂਨ ਚ ਆਂਹਦਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਏਂ ਦਿਯਾਂ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਚ ਲਖੋਈ ਦਿਯਾਂ ਕਿਥ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ ਪਾਣਡੁਲਿਪਿਯਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਰਣਬੀਰ ਸਾਂਕਥਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਸ਼ਟਕਾਲਾਵਾਨ ਚ ਸੁਰਕਤ ਨ ਤੇ ਕਿਥ ਪੋਖਟ ਗੈਜੂਹਟ ਡੋਗਰੀ ਵਿਭਾਗ ਵੀ ਲਾਯਬ੍ਰੇਰੀ ਚ ਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣਡੁਲਿਪਿਯਾਂ ਦਾ ਮੁਖਤਸਰ ਬਾਹਰ ਇਸ ਚਾਲੀ ਏ :-

(ਕ)	ਧਨਾਜਿਧ ਨਾਟਕ	(ਸਾਂਕਥਤ ਨਾਟਕ ਦਾ ਹਿੰਦੀ
ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਬਾਹਰ)
(ਖ)	ਧਾਤੁ ਰੂਪਾਵਲੀ	(ਸਾਂਕਥਤ ਧਾਤੁਏਂ ਦਾ ਬਾਹਰ)
(ਗ)	ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਯਣ ਦਾ ਬਾਲਕਾਂਡ	(ਸਾਂਕਥਤ ਭਾਸ਼ਾ ਚ)
(ਘ)	ਮਰਕੋਟੀ ਰੇਗੁਲੇਸ਼ਨ	(ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚ)
(ਙ)	ਸ਼੍ਰੀ ਰਣਬੀਰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੁਧਾਸਾਰ	(ਡੋਗਰੀਨੁਮਾਂ ਹਿੰਦੀ ਚ)

(ਚ)	ਵਰਣਮਾਲਾ	(ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਢੀ)
(ਛ)	ਵਿਵਹਾਰ ਗੀਤਾ	(ਡੋਗਰੀਨੁਮਾ ਹਿਨਦੀ ਚ)
(ਜ)	ਤੁਜ਼ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੀ	(ਬਾਹਰੋਂ ਪ੍ਰਕਰਣੋਂ ਦਾ ਗੁਣਥਾ, ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 249)
(ঞ)	ਰੋਜ਼ਾਤੁਲ ਸਫ਼ਾ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 522)
(জ)	ਰੋজਾਤੁਲ ਸਫ਼ਾ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 760)
(ঠ)	ਰੋজਾਤੁਲ ਸਫ਼ਾ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 726)
(ঠ)	ਰੋজাতুল সফাঁ তে হিন্দী আফ পংজাব	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 718)
(ড)	ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰখਾਨੀ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 451)
(ঢ)	ਤੁਹਫਤ-ਤਲ ਇਸਲਾਮ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 126)
(ণ)	ਹਿਨ്ദੀ ਆਫ ਪੰਜਾਬ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 222)
(ত)	ਦਬਿਖਤਾਨੀ ਮਜ਼ਾਹਿਬ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 242)
(থ)	ਬੁਕ ਅੱਨ ਹਿਨ്ദੀ	(ਮਾਸਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 304)
(ଦ)	ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਹਿਮਾਯੁੰ	(ਆਸਾ ਫਾਰਸੀ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫੇ 94)

14.3.5 ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਹਵਾਸ

ਪਰ ਮਨ੍ਦੇ ਭਾਗ ਇਸ ਲਿਪਿ ਦੇ ਜੇ ਝੜਨਾ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਰਹੋਣੇ ਪਰ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਅਪਨਾ ਥਾਹਰ ਨੇਈ ਬਨਾਈ ਸਕੀ । ਫਲਸਰੂਪ ਸਨ 1884 ਈ. ਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਇਕ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਿਯੈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਲਾਜਮੌਂ ਲੇਈ ਇਸ ਲਿਪਿ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਗੀ ਲਾਜਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੈ ਇਕ ਝਿਥਿਤਹਾਰ ਕਡ਼ੇਅਾ ਗੇਅਾ ਜਿਸ ਚ ਆਖੇ ਦਾ ਹਾ ਜੇ ਹਰ ਕੁਝੈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਲਾਜਮ ਗੀ ‘ਵਿਵਹਾਰ ਗੀਤਾ’ ਪੋਥੀ ਪਫ਼ਿਥੈ ਤਸਹੀ ਅਮਲ ਚ ਆਹਨਨਾ ਲੋਡਦਾ ਏ ਤੇ ਜੇਲਲੈ ਤਗਰ ‘ਵਿਵਹਾਰ ਗੀਤਾ’ ਸ਼ੈਲ ਚਾਲਲੀ ਪਫ਼ਿਥੈ ਚੇਤੈ ਨੇਈ ਹੋਗ ਤਦੂੰ ਤਗਰ ਤੁਨੀ ਤਨਖਾਹੀ ਚਾ ਹਰ ਦੱਸੋਂ ਰਧੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਰਧੇਅਾ ਕਟਟੇਅਾ ਜਾਗ ਤੇ ਜਿਸ ਰੋਜ ਤੁਸ ਵਿਵਹਾਰ ਗੀਤਾ ਪਢਨੇ ਚ ਪੂਰੇ ਤਰੀ ਗੇ ਤਾਂ ਤੁਨੀ ਤਨਖਾਹੀ ਚਾ ਅਗੋਂ ਆਸਟੈ ਏਹ ਕਟੈਤੀ ਨੇਈ ਹੋਗ ।

ਬ, ਏਹ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਖੀਠੀ ਚਰਣ ਚ ਹੋਆ ਜਿਸ ਕਰੀ ਇਸ ਪਰ ਅਮਲ ਹੋਨੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘਟਟ ਗੈ ਲਭਦੀ ਏ। ਫੂਆ, ਆਮ ਲੋਕ ਪਰਾਨੀ ਚਲਦੀ ਆਵਾ ਦੀ ਲਿਪਿ ਚ ਗੈ ਲਿਖਦੇ ਰੇਹ ਨਮੀ ਲਿਪਿ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਤ'ਨੋਂ ਕੋਈ ਮੋਹ ਬੀ ਨੇਈ ਰਕਖੇਅਾ ਇਸ ਕਰੀ ਲਿਪਿ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੇਈ ਹੋਈ ਸਕੇਅ। ਇਧੈ ਕਾਰਣ ਏ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਰਾਜਕਾਲ ਦਿਯਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਨੇ ਆਹਲਿਯਾਂ ਚਿਟਿਠਿਆਂ, ਕੰਦਰੇ, ਬੇਹੀ-ਖਾਤੇ, ਏਗੀਮੈਂਟ ਵਗੈਰਾ ਜੇਹੜੇ ਅਜ਼ ਤਗਰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਈ ਸਕੇ ਨ ਸਥ ਪਰਾਨੇ ਡੋਗਰੋਂ ਚ ਨ। ਸਨ् 1885 ਈ. ਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਈ ਗੇਅ ਤੇ ਤਸਦੇ ਕਨੌ ਗੈ ਇਸ ਲਿਪਿ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਨਹੋਰਾ ਪਕਖ ਬੀ ਲਗਗੀ ਪੇਅ ਤੇ ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ ਦਾ ਥਾਹਰ ਤਵ੍ਵ ਨੇ ਲੇਈ ਲੈਤਾ।

14.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਜੀ ਪਛਿਧੈ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋਂ ਜੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸਕਗ। ਇਸਦੇ ਲਾਵਾ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਜਨਮ ਵਿਕਾਸ ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਸਨੈਹ੍ਰੀ ਯੁਗ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਹਾਸ ਬਾਰੈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੀ ਸਕਣ।

14.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

- (1) ਖਿਨਭਰ
- (2) ਸਭਿਤਾ
- (3) ਟਕਾਊ
- (4) ਮੁਖਤਸਰ
- (6) ਵਿਧਾਂਚਲ
- (7) ਅਕਖਰ
- (8) ਪ੍ਰਮਾਣ

14.6 ਅਭਿਆਸ ਆਖਤੈ ਸੋਅਾਲ

- (1) ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੈ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
-
.....
.....
.....
.....
.....

- (2) ਪਰਾਨੀ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਬਾਰੈ ਦਸਤੀ।
-
.....

.....
.....
.....
(3) डोगरी दा सनैहरी युग केहङ्गा मन्नेआ गेदा ऐ।
.....
.....
.....
.....
.....

14.7 सहायक पुस्तकां

(1) डोगरी व्याकरण : सम्पादक (डॉ. वीणा गुप्ता)

MASTERS DEGREE PROGRAMME

C. NO. 103

UNIT – 5

SEMESTER - I

LESSON - 15

डोगरੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਡੋਗਰੀ ਅਕਖਰ (ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ) ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿਯੋਂ ਚ ਪ੍ਰਯੋਗ

15.0 ਰੂਪਰੇਖਾ

15.1 ਤਵੇਖਿ

15.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

15.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਿਆ

15.4 ਸਾਰਾਂਸ਼

15.5 ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦ

15.6 ਅਭਿਆਸ ਆਸਟੈ ਸੋਆਲ

15.7 ਸਹਾਯਕ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ

15.1 ਤਵੇਖਿ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋਂ ਗੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਡੋਗਰੀ ਅਕਖਰ (ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ) ਤੇ
ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿਯੋਂ ਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਾਰੈ ਸਰੋਖ਼ਡ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ ਸਕਣ।

15.2 ਪਾਠ-ਪਰਿਚੇ

ਇਸ ਪਾਠ ਗੀ ਪਢਿਥੈ ਵਿਦਾਰਥਿਯੋਂ ਗੀ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਡੋਗਰੇ ਅਕਖਰ (ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ) ਤੇ
ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿਯੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਾਰੈ ਅਵਗਤ ਕਰਾਨਾ ਏ।

15.3 ਪਾਠ-ਪ੍ਰਕਿਧਿਆ :

(1) ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ (ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇ) ਦੀ ਵਰ्णਮਾਲਾ

- (2) ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਮੇਂ ਡੋਗਰੇਂ ਚ ਲੇਖਨ
(3) ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿ

15.3.1 ਡੋਗਰਾ ਅਕਖਰ (ਜਮੇ ਡੋਗਰੇ) ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ

नमें डोगरे सरूप इस चाल्ली ऐ -

ਨਮੋਂ ਡੋਗਰੇ ਦੀ ਝੁਸ ਵਰਣਮਾਲਾ ਚ ਤੁਘਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਰਣ ਨ ਤੇ ਖਾਲ੍ਲ ਡੋਗਰੀ ਲਿਪਿ ਚ।

15.3.2 ડોગરી ભાશા દા નમે ડોગરે ચ લેખન

આ સંશોધન ડોગરી લિપિ ચ રવી ગેદી સાહિત્ય-રચના દા ઇક નમૂના ઇય ચાલ્લી એ-

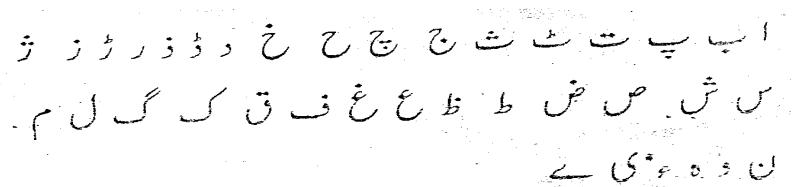
શ્રીઃ १
દ્વારાઃ १
દુરીરપુરાયે કૃપાતિ
શ્રી રસુનાથો જયતિ
દુરીગાંધ્રાય ઇમઃ
શ્રી ગઠોદાય નમઃ
શાય રાજ્યદીર પિંડિતના શુધ નાર
અચ રણવીર વિકિતસા સુસા સાર
લિ ષયતે ॥
લિદ્રયતે ॥
શ્રી જગ્દીમર ધૂપાંક કર દ્વિતીયી મુડ માંજ
શ્રી લમ્બોદર ઘણા કર દ્વિતીયી સુલાસાજ
ઉંકે પરાણ પરાણ કર દૂંખી દૈવય
તાંકે ચરણ પેરણામ કર વર્ણો વૈદ્યં
મુર્ખ ॥ 1 ॥ શરી શરી શરી મુડ મૌળાં રદિ રામ
સુરાજ ॥ 2 ॥ શ્રી દ્વારા દુન દીપત રવિ સામ
સંકૂર રાજ્યદીર ગર્વ રાજ રાજ્યશૂર રખુનું
દ્વિદર રણવીર બહા રાજ રણશૂર રખુનું
શ્રી ગંગાં દીર ॥ 3 ॥ તિંદુ સાંક દુલદ્વિ પ્રીત ગરૂ
નો મતિ હીર ॥ 4 ॥ તિહિ આજા બુદ્ધિ વીન મન
શર્મે હૃદી હુરકર નાર કલ્પ મુર્ખમાં છાયાં
રચ્છો નવીન પૂરકાર સાર કલ્પ પરિઘન ઉદી
સુરાણ ગરથ અંત ગરૂ ॥ 5 ॥
સવલય જાર્ય મતિ સાર ॥ 6 ॥

15.3.3 ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿ

ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਸਰਬਨਥ ਖਰੋ਷਼ੀ ਲਿਪਿ ਕਨੌ ਏ, ਜਿਥਾਂਦੀ ਬਰਤੂਜ ਅਖਣਡ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਪਚ਼ਮ ਧਾਨਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਝਲਾਕੇ ਚ ਹੋਂਦੀ ਰੇਹੀ। ਦਰਅਸਲ ਏਹ ਝਲਾਕਾ ਕਿਥ ਚਿਰਾ ਤਗਰ ਈਰਾਨਿਯੋਂ ਦੇ ਕਾਬੇ ਹੇਠ ਰੇਹਾ ਹਾ ਤੇ ਤਕਵੇ ਸਮਪਕਾ ਕਰੀ ਗੈ ਇਸ ਝਲਾਕੇ ਚ ਖਰੋ਷਼ੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਬੀ ਹੋਆ।

ਇਸ ਲਿਪਿ ਦੀ ਟਕੋਹਦ ਏਹ ਏ ਜੇ ਏਹ ਸਜ਼ੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਸ਼ੁਲੂ ਹੋਇਥੈ ਖਬੋ ਪਾਸੇ ਗੀ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਇਸ ਦੇ ਵਰਣ ਦੀ ਤਦਾਦ 37 ਏ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਵਰਣ ਬੀ 37 ਗੈ ਨ —

ਇਸ ਲਿਪਿ ਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਿਯੋਂ ਮਾਤਰਾਏਂ ਚ ਲਾਗੇ ਤੇ ਛੁਟ੍ਟੇ ਦਾ ਕੋਈ ਫਕਾਂ-ਮੇਦ ਨੇਵੀ। ਜੇਂਦੀ, ਜ਼ਬਰ, ਤੇ ਪੇਸ਼ ਤੈ ਗੈ ਹਰਕਤਾਂ ਨ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਕਥਾ ਸ਼ਵਰ-ਧਵਨਿਯੋਂ (ਮਾਤਰਾਏਂ) ਦਾ ਕਮਮ ਲੈਤਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਕਥਰ ਲਿਖਨੇ ਦੀ ਸੁਵਧਾ ਇਸ ਲਿਪਿ ਚ ਨੇਵੀ ਹੈ, ਸਾਕਿਨ (w) ਜਾਂ ਤਸ਼ਦੀਦ(w) ਵੱਡੀ ਚਿਨ ਅਕਥਰ ਗੀ ਸ਼ਵਰਹੀਨ ਜਾਂ ਢੁਲ ਕਰਨੇ ਆਸਤੈ ਬਰਤੋਂਦੇ ਨ।

ਇਸ ਤੁਹਾਗਰ ਮੂ-ਮਾਗ ਚ ਤੰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿ ਦਾ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਥਾਹਰ ਰੇਹਾ ਏ। ਇਥੂੰ ਤਗਰ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਗਰਵਾਸ ਦੇ ਬਾਦ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਥਾਹਰ ਤੰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਲੇਵੀ ਲੈਤਾ ਤੇ ਜਾਹਿਰ ਏ ਜੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪਿ ਗੀ ਇਤੈਂ ਖਾਸਾ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਥਹੋਆ ਹੋਨਾ ਏ।

ਇਸਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਇਕੱਕੀ ਏ ਜੇ ਰਿਧਾਸਤ ਜਮ੍ਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਜਮ੍ਮੂ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕਦਮ ਗੋਅਾਂਡੀ ਝਲਾਕਾ ਏ ਤੇ ਇਸ ਕਹਿਓਈ ਏਹ ਗਲਲ ਬਡੀ ਕੁਦਰਤੀ ਏ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਤੱਥ ਇਰਾਨਿਯੋਂ ਦੀ ਕਹੂਮਤ ਦਰਾਨ ਹੋਨੇ ਆਹਲਾ ਅਰਥੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ ਇਤੈਂ ਮੁਲਖਾ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿਣਦੋਂ ਕਥਾ ਮਤਾ ਤੌਲੇ ਤੇ ਮਤੀ ਤੇਜੀ ਕਨੌ ਹੋਆ ਹੋਗ। ਫੂਆ, ਅਬਾਦੀ ਦੇ

لیہاڑ کنڈے بی، ہتھے مُسالماں ابادی کافی ہے تے ریاسات ہک دھرم نیرپکھ سانکشتوں کی ریاسات ہے، ہس کریٹے بی ہتھے ہردو بھاشا دے کنڈے-کنڈے فارسی لیپی دا بی کافی گلبا رہا۔ ہلسا روپ اجج بی ہس بھاشا گی ریاسات جنم کشمیر کی سرکاری بھاشا چوآنے دا مانا ہاسلا ہے ।

ڈوگری بھاشا دے لکھن آستے فارسی لیپی دا پریوگ بی کیش ہددا تگر ہوآ ہے । جگدیاں جوتاں (وید راہی)، ڈھونک (پرمانند اولمخت) بگئرا ہککے-ڈوککے ساہنیک پریاں بی ہس لیپی چ میلدا نہ ہے । راجوئی-پونچ جاں پھری کیش تواڑ، ڈوڈا، رامبنا آدی ٹاہرے دے بسانیک فارسی لیپی کنڈے مतے واکف نہ ہے । ہس کری ڈوگری بھاشا دیوں ڈھنیوں کی لیخن امیکھیت آستے اہ لیپی کینجا ساٹ دے ہی سکدی ہے ہس بارے گور کرنا بی جری ہے ।

ڈوگری دیاں سوار تے ہججن ڈھنیاں فارسی لیپی دے چیزیں راہے ہس چاللی ہجکت کیتیاں جائیں سکدیاں نہ ہے ।

سوار ڈھنیاں

ا

۱۔ (سیف شوڑ چ)

آ

۲۔ (سیف شوڑ چ آؤدا ہے، مڇاٹ تے خੀڑ چ (آ) دی ماڑا "ا"
(اٹیف) میں لگدی ہے ।)

ہ

۳۔ (شوڑ چ)، ۴۔ (مڇاٹ) خੀڑ چ 'ہ' ڈھنی نے ہیں ہلؤدی-برتؤدی ।

ئ

۵۔ (شکھاٹ چ)، ۶۔ (مڇاٹ) شबد دے شوڑ چ نام ۷۔ آؤدا ہے تے
نام ۸۔ ہد بگئرا 'ہ' کنڈے شوڑ ہونے آہلوں شبد دے شوڑ چ کوئی ہور ڈھنی
آؤدی ہے تے پھری ۹۔ جی' یاں ۱۰۔ (ہد) چ ।

ڈ

۱۱۔ (شوڑ چ)، ۱۲۔ مڇاٹ تے خੀڑ چ هر فے دے ڈپر ۱۳۔ جی' یاں ۱۴۔ چ ।

ڈ

۱۵۔ (شوڑ چ)، ۱۶۔ مڇاٹ تے خੀڑ چ، جی' یاں ۱۷۔ چ ।

ए ੴ (शब्दान्त च), ੴ (मझाई) ते ੴ (शुरू च) जि'यां ੴ (एक) च
 ऐ ੴ (शब्दान्त च) ੴ (मझाई) ते ੴ (शुरू च) जि'यां ੴ (ऐसी) च।
 औ ੴ (शुरू च), ੴ (मझाई ते शब्दान्त च)
 औ ੴ (शुरू च), ੴ (मझाई ते शब्दान्त च)

व्यञ्जन ध्वनियां

क	খ	গ	ছ
ਚ	ছ	জ	জ
ਖ	ঢ	ঢ	ঢ
ঠ	ঠ	ঠ	ঠ
ত	থ	দ	ন
প	ফ	ব	ম
ষ	ৰ	ল	ব
শ	স	হ	

এহ ন ডোগরী দিয়াঁ ঠাই ব্যञ্জন ধ্বনিয়াঁ। পর কী জে দেবনাগরী দে ঘ, ঝ,
 হ, ধ, ভ, তে দু ধ্বনি-চি'ন ডোগরী ভাশা দী কৰ্তনী চ বক্ষ-বক্ষ পরিবেশেঁ চ
 বক্ষ-বক্ষ চাললী দিয়ে সুরেঁ দী অভিব্যক্তি লেই বৰতে জংডে ন, ইস কৰী ই'নেঁ লিপি-
 চি'নেঁ দে সাদৃশ্য উপর ইত্থেঁ বী ক্রমশঃ

କନ୍ତେ ଦୁଚଶମ 'ହେ' (୩) ଦା ଯୋଗ କରିବେ ଇ'নେঁ ଲିପି-
 চি'নେঁ ଦী অভিব্যক্তি কীতী জାଇ সକଦି ଏ। জি'য়ାঁ :-

ଘ ঝ ঢ ছ ধ ভ

କ খ গ ফ জ

ତର୍ଦୂ-ଫାରସି ତେ অংগେজী ଦେ জାନକାର ଡোগରୀ ଭାଶୀ ଡୋଗରୀ ଚ ଆଗତ ଇ'ନେঁ ଭାଶାଏঁ
 ଦ ଶବ্দେঁ ଦା ଉଚ্চାରণ କରଦେ ବେଳଲୈ ଇ'ନେঁ ଭାଶାଏঁ ଦିଯେ କ ଖ ଗ ଫ ଜ ଆଦି ଧ୍ବନିଯେ
 ଦା ଉଚ୍ଚାରଣ ବୀ କରଦେ ନ, ইসକରী ଇ'ନେঁ ଧ୍ବନିଯେঁ ଦୀ অভିବ୍ୟକ୍ତି ଆସତେ ଫାରସି ଦେ ଲିପି-
 চি'ନେঁ ଇସ ଚାଲଲି ନ-

କ খ গ ফ জ

ତ ত ত ত ত

ଇସଦେ ଇଲାବା ଶବ୍ଦ ଦେ ଖୀରା ଚ "ନ" ଧ୍ବନି ଜି'ଯାଂ ଫୌରନ, ତକରିବନ, ଆଦି
 ଶବ୍ଦେঁ ଚ ବରତିଂଦୀ ଏୟ ଗିତୈ (୧) ଚি'ନ ବରତିଂଦା ଏ। ଜି'ଯାଂ :- ଫୌରନ (୨୩)
 ତକରିବନ (୨୪) ଆଦି ଚ।

ନାସିକ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନେ ଡ, ତ, ଣ, ଗିତୈ ଫାରସି ଲିପି ଚ କୋଇ ଚି'ନ ନେଇ ଲଭଦା।
 ଇସକରୀ 'ନ' ଧ୍ବନି ଦା ବାଚକ ୭ ଲିପି-চি'ନ ଗୈ ଇନ୍ଦେ ଧାହର ବୀ ବରତିଂଦା ଏ।

چांग जांग

जांग जांग जांग आया - हृष्ण सम्बाल आये
 खोने मोते सोने अंदर साल थिये गाल आये
 बिन तितर मुर दोये
 कोलिस कोकास मारी आन
 क्ली आन चित्रकी चित्रकी बिन आन
 चित्रिस दी आन कियारी आन
 औ फ़िक्र हेरन जाए जाए जांग जांग जाल आये
 जांग जांग

पितृके लक्ष्मी ली लक्ष्मी
 रामली रामली लक्ष्मी
 चाचित्रलिकान ओको !
 आये लोपिस अच दूसी लक्ष्मी

दूरन्त ताए चिपाकर दे अधिरहोलाल आये
 जांग जांग

पितृके लक्ष्मी दा
 जंगले केटे आया आय
 आसाने मारिस लक्ष्मी
 लक्ष्मी ते केटे आया आय
 आकहामन एक बन - महानादा सुवाल आये
 जांग जांग

اک چھڑا اکلا جہات کرامات لے

اک نیکوں ڈرا، پڑی بنتا جہات اے
اک چھڑا اکلا جہات کرامات اے

اک کٹے بکارے نج بھٹ کھٹ دویدا
کھنڈا بیٹا بستے کوئی چایسیں کئے سویدا
چایسیں دے پیار سرپلیا دا تار لے
کھنڈے جو جاتی گو البے سرالان لے

تاریخ پچھے چلتے اے تار پچھے تارے
ساریں لئے اک اے تار اک کٹے شناسے
اویس دھی شنے نیس، سے اپنی ستاندا جا
اویس دھی سکھ نیس، اپنی ستاندا جا
جنتا بھی بھو مردُ سرحقی رہنی حندی لاث لے
اسے سدا سادا وکھڑی دا گھاٹ لے

جنتا دافیسا اے آکھا بھیگوان دا
سچا نیتا ائے جھڑا دے اے، اک جہات

اصل جھیوری سامنی ایسے دستور لے
ایرے کولا آکے چیچے بہلا قصور لے
جنتا دے قبیلے دا کرد اجو گھاٹ لے
اوہ دے گیتے کئے کوئی روٹا رائیت لے

جندشیرا دانتے اووی کشیرا سے
کھیسرا نج کھنڈ جیاں کھنڈا نج کھیڑکے
جنتا دافیسا اے، پیتر لکیر اے
ابتے پہلے کیتا، ایسے کرتا اکیرا سے
جھڑا اسیں کیتا ائے پورا الماق اے
ھتوئی سامراجیں لگ اے یی جی ماتا

اک نیکوں ڈرا بیٹی جنتا جہات اے
اک چھڑا اکلا جہات کرامات اے

15.4 सारांश

इस पाठ गी पढ़िये विद्यार्थियें गी डोगरा अक्खर यानि नमें डोगरे अक्खरें दी वर्णमाला डोगरी भाशा दा नमें डोगरें च लेखन ते डोगरी भाशा दा ते फारसी लिपि दी बरतून बारै सरोखड़ जानकारी कराना ए।

15.5 कठिन शब्द

- (1) फारसी (2) स्वर (3) टकोहृद (4) वर्णमाला (5) स्वर (6) व्यंजन

15.6 अभ्यास आस्तै सोआल :

- (1) नमें डोगरा अक्खरें दी वर्णमाला लिखो।

.....
.....
.....
.....
.....

- (2) डोगरी भाशा ते फारसी लिपि दे सरबंध बारै लेख लिखो।

.....
.....
.....
.....
.....

15.7 सहायक पुस्तकां :

- (1) डोगरी व्याक्रण : डॉ. वीणा गुप्ता सम्पादक